

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Roger A. Deal

Çeviri Zeynep Rona

Namus Cinayetleri Sarhoş Kavgaları

II. Abdülhamid Döneminde Şiddet

KitapYAYINEVİ

NAMUS CİNAYETLERİ, SARHOŞ KAVGALARI: II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ŞİDDET / ROGER A. DEAL
ÖZGÜN ADI
CRIMES OF HONOR, DRUNKEN BRAWLS AND MURDER - VIOLENCE IN İSTANBUL UNDER ABDÜLHAMİD II

© 2017 ROGER A. DEAL
© 2017, KİTAP YAYINEVİ LTD.

ÇEVİRİ
ZEYNEP RONA

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

KAPAK FOTOĞRAFLARI
CENGİZ KAHRAMAN ARŞİVİ

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂÇİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇİTHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASKI
MART 2017, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-165-9

YAYIN YÖNETİMİNİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇİT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇİTHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12348
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Namus Cinayetleri Sarhoş Kavgaları

II. Abdülhamid Döneminde Şiddet

ROGER A. DEAL

ÇEVİRİ
ZEYNEP RONA

KitapYAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

YER ADLARI VE TARİHLER ÜZERİNE 7

TEŞEKKÜR 8

GİRİŞ 9

KURAMSAL ÇERÇEVE 13

KAYNAKLAR 18

KİTABIN DÜZENİ 21

I. ARKA PLAN

ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ÖNCESİNDE BATILILAŞMA VE REFORMLAR 23

TANZİMAT ÖNCESİ REFORM HAREKETLERİ 23

YARGI REFORMU 28

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İSTANBUL 35

CEZA ADALETİ SİSTEMİ 35

DEMOGRAFİK DURUM 40

ETNİK İLİŞKİLER 46

SİYASAL DURUM 48

SUÇLA İLGİLİ SAYISAL VERİLER 49

SONUÇ 54

2. KABADAYILAR VE KÜLHANBEYLERİ 57

KABADAYI/KÜLHANBEYİ KÜLTÜRÜNÜN KÖKENLERİ VE ORTAK ÖZELLİKLERİ 59

PANÇALTI CİNAYETLERİ 70

KÜLHANİ DAVRANIŞLARDA BULUNANLAR 83

ARAB ABDULLAH VE ŞEHZADEBAŞI CİNAYETİ 106

<u>3. ŞİDDETİN DİĞER KAYNAKLARI</u>	114
HEMEN ŞİDDETE BAŞVURABİLEN ALT KÜLTÜRLER	114
BELİRLİ ALT KÜLTÜRLERİN DIŞINDA GELİŞEN ŞİDDET	119
AÇGÖZLÜLÜK	119
CİNSEL ŞİDDET	131
İNTİKAM	137
ÖFKE	145
AİLE İÇİ ŞİDDET	151
 SONUÇ	156
KAYNAKÇA	159
DİZİN	166

YER ADLARI VE TARİHLER ÜZERİNE

Bu çalışmada genellikle Osmanlıca yer adlarını kullandım, gerektiğinde günümüzdeki karşılıklarını da belirttim. Karışıklık yaratmaması için İstanbul'un Dersaadet, Asitane gibi diğer adlarını kullanmaktan kaçındım.

Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda iki takvim kullanılmaktaydı: Hz. Muhammed'in Mekke'den hicretiyle başlayan Hicri takvim ile Jülyen takviminin bir türü olan ve gene hicretle başlayan Osmanlı mali yılına dayalı Mali ya da Rumi takvim. (Bu iki takvimdeki yıl uzunlukları arasındaki farktan ötürü yıllar birbirini tutmaz. Hicri takvime uydurabilmek amacıyla belli aralıklarla Rumi takvimde ayarlamalar yapıldı.) Belgelerde bazen sadece Hicri ya da Rumi takvim kullanıldığı gibi çoğunlukla ikisi bir arada kullanılmıştır.

Gazetelerde Hicri ve Rumi takvimin yanı sıra 'Alafranga' takvim olarak da bilinen Gregoryen takvimi kullanılmaktaydı. Burada tarihleri verirken Gregoryen takvimi kullandım, zaman zaman bahsi geçen belgelerdeki Hicri veya Rumi tarihi de belirttim. Belirtilmesi gereken bir nokta da Rumi yıl 1 Mart'ta başladığı için, eğer yalnızca yıl belirtilmişse, bu Gregoryen takvime dönüştürüldüğü zaman kapsamının iki yıllık bir süreye denk gelebileceğini hatırlamak gerekir. (Örneğin, Rumi 1300, 13 Mart 1884 ile 12 Mart 1885 arası dönemi kapsar, dolayısıyla da 1300 Rumi, 1884-1885 olarak dönüştürülür.)

TEŞEKKÜR

Yardımları için Peter Mentzel, Byron Cannon ve Roberta Micallef'e, yardımlarının yanı sıra esirgemediği önerileri ve desteği için Peter Sluglett'e çok teşekkür ederim. Utah Üniversitesi Tarih Bölümünden Eric Hinderaker'e de desteği için minnettarım.

Ayrıca Utah Üniversitesi Ortadoğu Merkezine sağladıkları mali destek ve Türk Araştırmaları Enstitüsüne de doktora tezimi yazmam için verdikleri burstan dolayı teşekkür borçluyum.

Calgary Üniversitesinden Shauna Kadyschuk'a çok kritik bir noktada yol gösteren bir öneride bulunduğu için özellikle teşekkür etmek isterim. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Atatürk Kitaplığı çalışanlarının yardımları olmasaydı bu araştırmayı gerçekleştiremezdim, onlara da teşekkür borçluyum.

Beni bu araştırmayı yapmaya ikna eden, başından sonuna kadar yardımını ve desteğini esirgemeyen Hale'ye de gönül borcum olduğunu söylemeliyim.

GİRİŞ

Bu kitapta, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) İstanbul'da kişiler arasında görülen şiddet türlerini ana hatlarıyla vermeye ve açıklamaya gayret ettim. Özündeki öneminin ötesinde, kişiler arasındaki şiddeti incelemek için birçok başka neden daha var. Şiddet toplumun bir parçasıdır ve onu anlayabilmek için içindeki şiddeti de anlamamız gerekir. Üstelik toplumsal kısıtlamalar ortadan kalktığında da şiddet meydana gelir. Bu kısıtlamaların nerede ve hangi koşullar altında kırıldığını görmek, bunların ne olduğunu ve nasıl işlediğini de daha iyi anlamamızı sağlar.

Osmanlı İmparatorluğu uzun ve zengin bir tarihe sahip olmakla birlikte, tarihyazımı henüz buna yakın bir zenginliğe sahip değildir. Çok sayıda değerli araştırma bulunmasına karşın, bunlar sınırlı dönemleri ve konuları kapsar. Özellikle toplumsal ve kültürel tarih üzerine anlamlı sayıda araştırma ancak yakın zamanlarda yapılmaya başlanmıştır, ama bunlar da Osmanlı İmparatorluğu'nun 600 yıllık tarihi ve kapsadığı geniş coğrafya içinde dağınık durumdadırlar. Dolayısıyla geç Osmanlı İstanbul'undaki yaşam üzerine odaklanmış neredeyse hiçbir bilimsel araştırma bulunmuyor.

Bu dönem için hâlâ en yaygın tür olan siyasi tarih çalışmaları, sokaktaki sıradan insanları etkileyen bazı olguları göz önüne serer, ama bunlara çok uzaktan bakar. Ergut'un Osmanlı polisi üzerine yazdığı tezi' gibi Osmanlı'da ceza ve yargı üzerine var olan birkaç araştırma hâlâ büyük ölçüde siyasi ve kurumsal bakış açısını yansıtır. Bu çalışmalar, bu kurumların nasıl çalıştıklarından çok devletin bu kurumlarla ilgili ne yapmak niyetinde olduğundan söz eder; güç yapılarının dışında günlük yaşamı nasıl etkilediğine ise daha da az değinir. Quataert ve Pamuk'un çalışmaları gibi geniş kapsamlı toplumsal ve iktisadi tarih araştırmaları bile, sıradan insanın doğrudan etkilendiği şeylere daha yakından bakmakla birlikte, o kişinin gündelik hayatında neler yaşadığını göstermez.² Gündelik yaşamı anlama

1 Ferdan Ergut, "State and Social Control: The Police in Late Ottoman Empire and Early Republican Turkey, 1839-1939" (doktora tezi, New School of Social Research, 1999); *Modern Devlet ve Polis; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004).

2 Örn. Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge ve New York, Cambridge University Press, 1993; Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge ve New York, Cambridge University Press, 2000; Donald Quataert, "Manufacturing," Sura-

bağlamında şiddet suçlarını araştırmanın da kendine özgü sorunları vardır; var olan şiddet miktarı ister istemez abartılsa da, topluma sokaktan bakabilme olanağına sahiptir.

Abdülhamid dönemi İstanbul'uyla ilgili epeyce anı ve popüler tarih kitabı vardır, bunların büyük bölümü 1920 ve 30'larda yazılmıştır. Ahmed Rasim ve Sermet Muhtar Alus gibi gazeteciler gazete sütunlarında temel olarak anılara yer vermişlerdi; bunların çoğu daha sonra kitap halinde yayınlanmıştır.³ Popüler tarih kitaplarının basımı da 1920'lerden beri kesintisiz sürmektedir.⁴ Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında Sultan Abdülhamid'i şeytanlaştıran çalışmalar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin darbe girişimini, daha da önemlisi cumhuriyetin kurulmasını haklı göstermeye yaramıştı. Ancak bu anılara ve betimlemelere karşı aniden uyanan bu ilk ilginin büyük bir bölümü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı, işgal, Kurtuluş Savaşı ve yeni cumhuriyet yönetiminin yarattığı büyük değişimler ve bölünmelerden kaynaklanmış olmalıdır. Bu değişimler, kaybedilen şeylere karşı bir özlem de uyandırmış gibi görünmektedir. 20. yüzyılın sonlarında cumhuriyetin ilanının 75., Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun da 700. yılı kutlamalarının birlikte yapılması, bu ilgi ve özlemi yeniden canlandırmıştır. Osmanlı tarihi, özellikle de Sultan II. Abdülhamid üzerine yapılan yayınlar bu sıralarda bir patlama yaşamıştır.⁵

Günümüzde hâlâ geç Osmanlı İstanbul'undaki günlük yaşamı ele alan pek az sayıda bilimsel çalışma olmasına karşın, bazı akademisyenler bu alana ilgi duymaya başlamıştır. Cem Behar'ın *Kasap İlyas Mahallesi*

iyâ Faroqi, Bruce McGowan, Donald Quataert ve Şevket Pamuk, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire. Volume Two: 1600-1914*, Cambridge ve New York, Cambridge University Press, 1994, s. 888-933.

3 Ahmed Rasim, *Muharrir Bu Ya*, 1926; yeni baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1997; Sermet Muhtar Alus, *Masal Olanlar*, yay. haz. Nuri Akbayar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995; Balikhane Nazır Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 2001. Diğer önemli gazetecilerden Refi Cevat Ulunay ve Reşat Ekrem Koçu'nun da Osmanlı tarihine ait konuları ele aldıkları sütunları da vardı; ancak bildiğim kadarıyla bu sütunlardaki yazıları kitap halinde yayınlanmamıştır.

4 Son yıllarda bu tür popüler tarih yazarları arasında en üretken olanlar Ergun Hıçyılmaz ile Giovanni Scognamiglio'dur.

5 Bu yayın patlaması sırasında, Süleyman Kâni İrtem'in 1920'li, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda yazdığı köşe yazıları *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür ve Osmanlı Sarayı ve Harem'in İçyüzü* adı altında yayınlanmıştır. Bu iki kitabı da Osman Selim Kocahanoğlu yayına hazırlamıştır (İstanbul, Temel Yayınları, 1999).

çalışması ya da Paul Dumont'un Said Bey⁶ üzerine yazdığı makalede olduğu gibi, bazen bu konudaki çalışmalar, bir dereceye kadar şans eseri karşılaşılan bir kaynağa dayanmaktadır; ancak bu iki araştırmacının konuya duydukları ilgiyle bu kaynakları çok iyi kullandıklarını da belirtmemiz gerekir.

Modernleşme süreciyle ilgilenen bilim insanları da vardır, ama bunlar modernleşmeyi, geç Osmanlıdan erken cumhuriyet dönemine değin meydana gelen toplumsal değişimleri görgü kuralları rehberlerinden hareketle ele alan Nevin Meriç gibi siyasal ya da kurumsal temelde değil daha çok toplumsal düzeyde inceler.⁷ Dumont'un Said Bey üzerine yazdığı makale gibi, bu da toplumun üst sınıflarını ele alır, alt sınıflara ya çok az değinmiştir ya da hiç değinmemiştir, ama bunlar en azından Osmanlı döneminde toplumun bazı kesimlerinin nasıl yaşadığını göstermektedir.

19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi üzerine yazılmış çok sayıda çalışma siyaset ve bürokrasi üzerine odaklanmıştır. Bürokratik reform tartışmalarının büyük bölümü, bürokrasinin işleyişini doğrudan ilgilendirilenlerin dışında, aslında bu reformların uygulanışındaki sorunları göz ardı etmiştir. Bunun bir nedeni büyük olasılıkla, Roderic Davison ve Carter Findley'in bürokratik reformları yeterince incelemiş olduğu kanısıyla, pek az kişinin bunları yeniden ele almaya gerek duymuş olmasıdır, oysa Davison ve Findley'in çalışmaları kurumsal reformların ancak küçük bir dilimini kapsıyordu.

Ekonomik değişimler üzerine de yapılmış bazı çalışmalar vardır, ancak bunların da çoğu hâlâ kurumsal ve makroekonomik düzeydedir. Behar'ın *Kasap İlyas Mahallesi* ve Dumont'un Said Bey üzerine yazdığı makale gibi rastlantılara dayalı kimi çalışmalar dışında emek tarihi araştırmaları, var olan çalışmalar içinde belki de benim yapmaya çalıştığım şeye en yakın düşündür, ama bunlar da sık sık grup ya da kurumlar düzeyine odaklanmaktadır, ayrıca büyük bölümü İttihat ve Terakki yönetiminin, hızlı değişim süreci olarak algılanan bir dönemine ağırlık vermiştir. İstikrarsızlığın

6 Cem Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle*, Albany, State University of New York Press, 2003; Paul Dumont, "Said Bey – The Everyday Life of an Istanbul Townsman at the Beginning of the Twentieth Century," *The Modern Middle East: A Reader*, ed. Albert Hourani, Philip Khoury ve Mary C. Wilson, Londra ve New York, I.B. Tauris, 2004.

7 Nevin Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi: Âdâb-ı Muâşeret 1894-1927*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2000.

hüküm sürdüğü bir döneme odaklanan bu çalışmalar da, kanımca bu tarihten önce meydana gelen altyapı değişiklikleriyle yeterince ilgilenmemiştir.⁸

Başka ülkelerde suç ile ceza adaleti sistemi üzerine yapılan araştırmalar da temel olarak kurumsaldır ve ceza sistemi (Foucault ve Ignatieff'ten itibaren) veya polis teşkilatı ya da mahkemeler üzerine odaklanmıştır.⁹ Monkkonen gibi başka araştırmacılar da şiddet oranlarındaki değişiklikleri zaman içinde inceleyen sayısal çalışmalar yapmışlardır.¹⁰ Eğer geç Osmanlı dönemine ilişkin benzer çalışmalar yapılmış olsaydı bu araştırma için önemli bir arka plan oluşturabilirdi, ama ne yazık ki yok. Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. yüzyıllarda suç, polis kuvvetleri ve kamu düzeni sorunları üzerine çalışmaya başlayan bir dizi genç araştırmacı bulunmasına karşın, bu alanda önemli bir birikim oluşmasına daha birkaç yıl vardır.

Suçun ve yeraltı dünyasının değişik yönlerini ele alan birkaç Türkçe çalışma bulunmaktadır, ancak bunlar genellikle ya popüler tarih dergilerinde yayınlanan ve popüler tarihlere ve anılara dayanan çok kısa makalelerdir ya da tarihi bağlamından kopuk ve yorumsuz tek tek ele alınan belgelerin transliterasyonlarıdır.¹¹

Bu çalışma her ne kadar kişiler arasındaki şiddet ve suç üzerine olsa da, aslında yalnızca toplumun kıyısında yaşayan kişiler ya da gruplarla ilgili değildir. Suçluların ve şiddet kurbanlarının çoğu toplumun kıyısında yaşayan kişilerdir ve bu araştırma bu nitelikteki bazı gruplarla ilgili kimi ipuçla-

8 Donald Quataert'e göre bunun nedeni kaynak eksikliğidir. 1860'lardan sonra loncaları ilgilendiren resmi belgelerin sayısı azalmış ve işçilere yalnızca 1908 grevile ilgili belgelerde yeniden rastlanmıştır. Donald Quataert, "Labor and Working Class History During the Late Ottoman Period c. 1800-1914," *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730-1914*, İstanbul, The Isis Press, 1993. Ancak, Abdülhamid döneminde hukuksal değişikliklerin yeterince tartışılmamasının nedenleri daha derinlerde yatıyor olmalıdır.

9 Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, çev. Alan Sheridan, 2. baskı, New York, Vintage Books, 1995; Michael Ignatieff, *A Just Measure of Pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution 1750-1850*, Londra ve Basingstoke, The Macmillan Press Ltd., 1978.

10 Eric H. Monkkonen, *Murder in New York City*, Berkeley, Los Angeles ve Londra, University of California Press, 2001.

11 Örn. İhsan Birinci, "Eski İstanbul'da Kabadayılar," *Hayat Tarih Mecmuası* 14 (Mart 1966), s. 29-33; İhsan Birinci, "Tulumbacılar," *Hayat Tarih Mecmuası* 9 (Ekim 1965), s. 76-82; biraz daha sofistike, ama hâlâ çok kısa bir deneme için bkz. Saadet Tekin, "19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında Nazilli Hapishanelerine Kısa Bir Bakış," *Tarih ve Toplum* 35: 205 (Ocak 2001), s. 11-14. Gazeteci üslubuyla yazılmış daha uzun yazılar için bkz. Ergun Hiçylmaz, *Eski İstanbul Hayatı: Yosmalar Kabadayılar*, İstanbul, Pera Orient Kitapçılık ve Yayıncılık, 1996; Ergun Hiçylmaz, *Eski İstanbul'da 'Muhabet'...*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1994.

rına ulaşmamızı sağlar, ama şiddete bulaşan insanların çoğu toplumun ana katmanlarından gelmektedir. Bu çalışma, toplumun sınırları dışına itilmiş insanlardan çok, toplumun her katmanında karşılaşılabileceğimiz sıra dışı bir toplumsal ve kültürel davranış türü üzerinedir.

Siyaset güdümlü şiddeti bilinçli olarak bu çalışmanın dışında bıraktım. Abdülhamid İstanbul'unda önemli bir yer tutan siyasal şiddet başlı başına bir araştırma konusudur. En sık rastlanan ve bilinen siyasal şiddet, çoğu kez uluslararası anarşizmin güçleriyle birlikte hareket eden Ermeni gruplarından gelmekteydi. Kimyasal ve biyolojik terör eylemleri dahil olmak üzere şiddet içeren hükümet karşıtı eylemler planlayan ve/veya yapan Bulgar gruplar da mevcuttu. Rumlar ve Bulgarlar gibi grupların aralarında zaman zaman yaşanan şiddet siyasi güdümlüydü, ama hükümete karşı değildi, ayrıca özellikle Ermeniler arasında da grup içi şiddet yaygındı. Siyasi güdümlü bu şiddet sıradan şiddet suçlarına da sıçrayabiliyordu. Ben de burada siyasal kökleri olan bazı şiddet suçlarına değindim, ama bunların dışında, siyasi güdümlü şiddet eyleminde suça iten etmenlerin sıradan şiddet suçlarından çok farklı olmasından ötürü siyasi amaçlı şiddet eylemlerini kitaba dahil etmedim.

Sayısal veriler hem az, hem de eksik olduğu için karşılaşılan şiddet türleri ve nedenleriyle ilgili veriler, polis kayıtları ve gazete haberlerindeki çeşitli anlatılardan edinilmiştir. Anlatısal verilerin sayısı arttıkça, tekil bir-iki anlatıdan daha inandırıcı olmaktadır. Şiddet türlerini anlayabilmek için, Osmanlı toplumunun şiddeti görmezden gelmeye ya da özendirmeye yönelik bazı özelliklerine de baktım.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Geç Osmanlı İstanbul'unda bireyler arası şiddet eylemlerinin altında yatan çeşitli etmenleri ve bu eylemlerin ne anlama geldiğini anlayabilmek amacıyla, Norbert Elias ve Anton Blok gibi yazarların görüşlerinden yararlandım. Elias, *The Civilizing Process* adlı kitabında, modern Batı dünyasında uygarlık modellerini yaratan geniş kapsamlı toplumsal, kültürel ve ekonomik değişimleri açıklamaya çalışmıştır.¹² Elias özellikle, modern uygarlıkların

12 Norbert Elias, *The Civilizing Process*, çev. Edmund Jephcott, gözden geçirilmiş baskı, Malden, MA ve Oxford, Blackwell Publishing, 1994.

belirleyici özelliğinin etkili denetim olduğunu savunur ve toplum modellerindeki değişimin, toplumun her bireyinde nasıl güçlü bir özdenetim gereksinimi yarattığını tartışır. Ayrıca özdenetim gereksiniminin, toplumsal, siyasal ve ekonomik karmaşıklığın artmasıyla birlikte nasıl arttığını, ama aynı zamanda bunun, devletin şiddet aygıtlarını daha fazla ele geçirip tekelleştirmesiyle ne kadar bağlantılı olduğunu gösterir. Bunu eğer kabaca basite indirgersek, toplumsal ilişkiler ne kadar karmaşıklılaşırsa, kişisel şiddetten kaçınma gereksinimi de o kadar artar. Hissi denetimin ve şiddet kullanımından kaçınan davranışların gelişmesindeki ikinci önemli etmen güvenlidir. İnsanlar ancak şiddet kurbanı olma korkusundan kurtulabilirlerse şiddete başvurma dürtülerini denetleyebilirler. Elias ayrıca Batı Avrupa’da, davranış kalıplarındaki değişikliklerin ve güçlü hissi denetimin nasıl önce saraylarda başlayıp sonradan toplumun diğer katmanlarına doğru yayıldığını da göstermektedir.

Elias’ın “uygarlaşma süreci”nde öne sürdüğü türde bir saray yaşamı, Osmanlı yönetiminde daha II. Mehmed’in saltanatı döneminde (1444-46, 1451-81) gelişmeye başlamıştır. Finkel’e göre “Osmanlılar, bir imparatorluk başkentine sahip olduktan sonra bu duruma uyacak saray teşrifat kurallarını geliştirmeye başlamışlardı.” Fatih Sultan Mehmed kendini saray teşrifatı halkalarının içine gitgide daha fazla kapatmış, böylece teşrifat ve törenler sayesinde saray mensupları arasındaki çatışmaların daha dolaylı ve daha dolambaçlı hale geldiği bir süreci başlatmıştı. Bu süreç I. Süleyman döneminde dikkat çekecek kadar artmıştı.¹³ Her ne kadar nezaket ve resmiyet daha çok yönetici sınıflar arasında görülse de, Elias’a göre bu tür davranışlar yavaş yavaş aşağı katmanlara, toplumun bütün kesimlerine yayılmıştır. Şiddete başvurmayan bir toplumun gelişebilmesi için gerekli olan diğer koşul, yani güvenlik, Osmanlı İstanbul’unda yıllar içinde epeyce değişiklik geçirmiştir. 19. yüzyılın başlarında en düşük noktasında olmasına karşın, bundan sonraki genel eğilim, küçük iniş çıkışlarla da olsa, yüzyıl boyunca güvenlik konusunda iyileşme sağlanması yönündeydi.

Kişilerin şiddet dürtülerini denetim altına almalarını sağlayacak iki baskıdan söz edilebilir. Dış baskı, devletin şiddeti tekeline alma sürecinin

13 Caroline Finkel, *Osman’s Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300-1923*, New York, Basic Books, 2006. Alıntı s.72, ayrıca bkz. s. 54-55, 148.

bir parçası olarak, yasalar ve polis tarafından uygulanır. Öte yandan devlet düzenli bir ordu kurarak şiddetin en güçlü aygıtlarını denetim altına alır ve halkın girebileceği başka şiddet eylemlerini engelleyebilir. İstanbul'da 19. yüzyılın başı ile sonu arasındaki en önemli farklardan biri, yüzyılın başlarında halk ayaklanmalarının siyasal kararları zorlayacak kadar çok, ama yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık görülüyor olmasıydı. Devlet aynı zamanda kişiler arası anlaşmazlıkların mahkemelere taşınmasını ve düzen ihlallerini polisin çözmesini talep ederek, şiddet kullanma hakkını da denetimi altına alır.

İçsel baskı şiddeti engelleyici bir unsur olarak, çocukların büyürken yaşadıkları sosyalleşme süreçlerinin bir parçası olarak gelişir ve yerleşir. Şiddet kullanım hakkını devlet elinde tuttuğu ve bireylerin kendi can güvenliklerini sağlamak üzere şiddet kullanmaları gerekmediği için, kişilerin şiddet eğilimlerini, yani duygularını denetlemeyi öğrenmeleri gerekir. Şiddetten kaçınmak için gerekli olan hissi denetim, eğer çocukluk döneminde bazı hareketleri engelleme ve bazı duyguları uluorta belli etmeme alışkanlıkları verilmişse mümkündür.

Buna çok benzer bir düşünceyi Rene Girard dile getirmişti: “[Modern toplum kendi] bünyesi içinde şiddete karşı otomatik bir fren işlevi gören ... güçlü kurumlar oluşturmuştur;”¹⁴ bu kurumlar, rolleri görünür olmaktan çıktığı ölçüde toplumları daha büyük bir güçle avuçlarının içine alırlar.” Şiddet kullanma hakkını tekelinde tutan (devlete bağlı) kurumların varlığı, toplumun üyelerinin şiddet kullanma konusunda çekingen davranmalarına yol açar. Bu çekingenliğin derecesi ne kadar yüksekse, bilincinde olmak da o kadar zorlaşır ve bu çekingenliğin sebebi olan kurumların varlığını bilinçli olarak fark etmemeye başlarlar.

Şiddet kullanımı üzerindeki toplumsal kısıtlamalar çok güçlü olabilir ve bunlar çoğu kez hem bilinç düzeyinde, hem de bilinçaltı düzeyde varlık gösterir. Modern toplumlarda insanların büyük çoğunluğunun şiddet eylemlerine başvurmamasının sebebi, bunu fiziki olarak yapamamaları değil, bunun zihinsel ve duygusal olarak mümkün olmamasıdır.

¹⁴ René Girard, *Violence and the Sacred*, çev. Patrick Gregory, Baltimore ve Londra, The John Hopkins University Press, 1977, s. 20.

Dolayısıyla modern toplumlar içinde fiziki şiddete değer veren gruplar için güç ve dövüş becerisi önemli olsa da, yeterli değildir. Zihinsel ve duygusal bağlamda şiddet kullanabilme, şiddet kullanma isteği içinde olmak da önemlidir.

Anton Blok, antropolojik kaynaklara ve kendi araştırmalarına dayanarak, "The Meaning of 'Senseless' Violence"ta kişiler arasındaki şiddetin, ne kadar manasız görünürse görünsün, bir anlamı ve mantığı olduğunu ileri sürer.¹⁵ Bazı şiddet eylemlerinin kendisi doğrudan istenilen sonucu doğurması bakımından araçsal olsa da, çoğu şiddet eylemi suç işleyen için bu sonucun ötesinde bir anlam taşır. Şiddet eylemlerinin anlamı, eylemin içinde olduğu kültürle yakından alakalıdır ve dışardan biri tarafından anlaşılamayabilir, ama aynı kültürden olanlar için anlam çok açıktır. Dolayısıyla şiddeti anlayabilmek için, altında yatan kültürel varsayımları ya da inançları anlamak gerekir.

Kültür kavramı şiddetin anlamı ve bağlamıyla fazlasıyla iç içe geçtiğinden, burada "kültür" teriminden ne kastettiğimi açıklamak isterim. Bu kitap boyunca "kültür" terimiyle, bir topluluğun bireyleri tarafından paylaşılan öğrenilmiş ya da edinilmiş davranışları, düşünceleri ve inançları kastediyorum. Düşünce, inanç ve davranışlar birbiriyle aynı olmak zorunda değildir, ama en azından topluma ve bunun nasıl işlediğine ilişkin ana hatlarıyla paylaşılan bir dünya görüşü ve bireyler arasında kabul edilebilir ve edilemez davranışların neler olduğuna dair geniş bir görüş birliği bulunması gerekir.¹⁶ Bireyler toplumsal olarak kabul edilemeyecek davranışlarda bulunsalar, hatta bu tür davranışların yanlış olduğuna inanmasalar bile, eğer toplumun çoğunluğunun bu davranışları onaylamadığını görür ve bu tür davranışlardan kaçınmaya ya da bunları saklamaya çalışır veya bu davranışların toplumsal ya da yasal yaptırımları olabileceğini kabul ederlerse, toplumun bu mensupları da ortak kültür içinde anlamlı bir yere sahip olurlar.

15 Anton Blok, "The Meaning of 'Senseless' Violence," *Honor and Violence*, Cambridge, Oxford ve Malden, MA, Blackwell Publishers, 2001, s. 103-114.

16 Bütünlüklü bir pratik uygulama açısından bana çok da farklı gelmese de, bu kavramı açıklamanın bir başka yolu da kültürün, bireyler tarafından aynı şekilde algılanacak simgelerin bulunduğu bir göstergebilimsel sistem olduğudur. Karş. Clifford Geertz, "Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture," *The Interpretation of Cultures*, New York, Basic Books, 1973. Aşağıda kültür ve alt kültürler içindeki bireysel çeşitlilik üzerine yazdıklarını geçerliğini korumaktadır.

Özel kültürel normları algılama ya da bunlara bağlılık konusunda bireyler arasında nasıl farklılıklar olabiliyorsa, aynı şekilde toplum içindeki daha küçük gruplar da, büyük topluluğun kültürünün bir parçası olmayan düşünce, inanç ve davranışları paylaşıyor olabilirler. Çoğu durumda bunlar, örneğin bisiklete binme merakında olduğu gibi, geniş kültür bağlamında bir şey ifade etmez. Örneğin geç Osmanlı İstanbul'unda olduğu gibi bisikletlerle ilgili ortak düşünce ya da inançlar taşımayan bir toplumda bisiklete binmeye meraklı olan kişiler bisikletle ilgili bir dizi düşünce ve inanç paylaştıklarından bir alt kültür oluşturmuşlardır denebilir. Bu bisiklet alt kültüründe dikkat çeken unsurlar kişiden kişiye büyük ölçüde değişebilir. Kimileri için bisiklet yaşamlarının merkezindedir, bazıları içinse o kadar da önemli değildir.

Bir alt kültür tek bir düşünce ya da etkinlik üzerine odaklanabilir ya da daha geniş düşünce ve davranış kümeleri olarak tanımlanabilir. Alt kültürler paylaşılan ilgi alanlarından, ortak etnik-dilsel zeminden, sosyo-e-konomik statüden, ya da mekândan veya insanları bir araya getiren başka etmenlerden kaynaklanabilir. Bundan ötürü de bir kişi birden fazla alt kültürün düşünce ve davranışlarına katılabilir. En basit haliyle bu, bir kişinin aynı zamanda hem bisiklete binme meraklısı, hem de bir devlet görevlisi olabileceği ve her biriyle ilgili düşünce ve davranışları bütünüyle benimseyebileceği anlamına gelir. Bir kişi aynı anda birden fazla alt kültüre dahil olabilir ya da alt kültürler arasında gidip gelebilir. Özellikle ikinci durumda düşünceler, farklı alt kültürlerdeki inançlar ya da kabul edilebilir davranış kavramları birbiriyle uyumlu olmak zorunda değildir.

Bu araştırma için II. Abdülhamid dönemi İstanbul'unu seçmemin birkaç nedeni vardır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yarattığı çöküntünün izleri hâlâ sürmekle birlikte, imparatorluk (bu dönemin büyük bölümünde) barış içindeydi. Hükümet birçok şeyin üstünü parlak bir cılayla örtebilecek kadar güçlüydü, ama bu cila sık sık sıyrıldığında altındaki ilginç olgular açığa çıkabiliyordu. Yani bu dönem hem toplumsal değişimi, hem de sürekliliği gözler önüne serebiliyordu. Devlet denetiminin, yönetimin merkezi olan İstanbul'da diğer şehirlere nazaran daha güçlü olduğunu düşünmek mantıklıydı, ancak bu her zaman doğru değildi. Ayrıca imparatorluğun kaynaşma potası olarak kent, tarihçiye, Osmanlı sınırları içinde yaşayan bütün

grupları ve kesimleri izleme olanağı sunuyordu. Burası insanların her türlü sınırın ötesinde etkileşime girebildikleri bir yerdi.

KAYNAKLAR

İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) sürekli olarak geliştirilmekte ve güncellenmekte, ayrıca yeni malzemelerin kataloglanmasına devam edilmektedir. Üzerinde çalıştığım ana kataloglardan Zaptiye Nezareti Belgeleri (ZB) ben araştırmaya başlamadan bir-iki yıl önce açılmıştı ve hâlâ bir şeyler eklenerek güncellenmekteydi. Geç Osmanlı dönemi devlet bürokrasisi tarafından iyi belgelenmiş idiyse de, bunların önemli bir bölümü yok edilmiştir, pek çok belge ise ancak şimdilerde araştırmacıların kullanımına sunulmaktadır.

Kullandığım temel kaynaklar yukarıda belirttiğim Zabtiye Nezareti Belgeleri dışında Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı [Y.PRK.ZB] ve Yıldız Perakende Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı [Y.PRK.AZN] ile Sadaret Hususî Maruzat Evrakı [Y. A. HUS] ve Mütenevvi Maruzat Evrakı'ydı [Y.MTV].

Arşiv kaynaklarının kullanımında bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bir dosya içindeki notlar ender olarak bir suçla ilgili tüm soruşturmayı içerir. Çoğu zaman bunlar eksiktir ve örneğin bir tanıkla yapılan görüşme metni olmasına karşın, suçla ilgili başka bilgi bulunmamaktadır. Pek çok durumda dosyanın içinde yalnızca davayla ilgili belgelerin bir başka yetkiliye gönderildiğine ilişkin bir not bulunmakta, ama özgün belgelere ulaşılamamaktadır. Daha sık olarak da davayla ilgili tek bilgi bir nottaki kısa tanımdır, yalnızca suçun cinsi ve mağdur ile şüphelinin adları yazılıdır. Genel olarak soyadı kullanılmadığından, bir olaya karışan kişilerin kimliğini belirlemek, özellikle de kişiyi birden fazla olayla ilişkilendirmek daha da zorlaşır. Ayrıca belli bir bölgede, belli bir süre içinde, bazen bir hafta ya da bir ay, ama genellikle bir gün içinde işlenen suçları özetleyen belgelere de rastlanmaktadır. Bu tür belgeler sokakta neler olduğuna ilişkin genel bir izlenim edinmemize yardımcı olsa da, derinlemesine bir araştırma ya da sayısal analiz yapmak için yetersizdir.

Arşiv belgelerine ek olarak gazetelerden de büyük ölçüde yararlandım. Gazeteler geç Osmanlı tarihi için henüz yeterince kullanılmayan kay-

naklar arasındadır. Osmanlı araştırmaları araştırmacı sayısı açısından çok büyük olmasa da, konu açısından olağanüstü geniş bir alanı kapsar, gazete-lerse ancak 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarında yaygınlaşmıştır. Osmanlı tarihçilerinin büyük bir bölümü henüz gazetelerin yayınlanmadığı dönemleri çalıştıkları için, genel olarak Osmanlı tarihçiliğinde gazetelere yeterince ilgi gelişmemiştir. Ayrıca bir başka genel kanı da II. Abdülhamid döneminde basına uygulanan sansürden ötürü, tarih araştırmalarında dönemin gazetelerinin yararlı olmayacağı doğrultusundadır. Dönemle ilgili yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu siyasal tarih çalışmalarıdır, ama tabii ki siyasal muhalefet, yazılı kaynaklarda açıktan açığa ifade edilmiyordu. Ancak gazeteler, gündelik olaylarla ilgili haberleri yazamayacak kadar ağır bir sansür altında değildi. Aslında gazeteler günlük yaşama ilişkin son derece zengin birer haber kaynağı olduğu kadar, kentlerde okuma yazma bilen kişilere ne tür haberlerin duyurulduğu konusuna da açıklık getirir ve onların dünyaya bakış açılarını gözler önüne serer.¹⁷

Birkaç nedenle öncelikli olarak iki gazeteden, *İkdam* ve *Sabah*'tan yararlandım. Temel neden tabii ki ulaşılabilirlikti, ayrıca her ikisi de uzun ömürlü gazetelerdi. Söz konusu dönemde gazetelerin çoğunun yayın hayatı kısaydı, dolayısıyla bu gazeteler kullanıldığında süreklilik sağlanamıyor, haberin devamı bulunamıyordu. Günlük olaylara odaklanan bu iki gazete de İstanbul'da yayınlanıyordu ve işlenen suçlar da dahil yerel olaylar hakkında haberlere yer veriyordu. Örneğin yalnızca siyasal olaylar ya da bilimsel gelişmeler üzerine odaklanan gazeteler, benim yaptığım türdeki araştırmalar için çok yararlı değildi. Gene de bunların dışında İngilizce ve Fransızca yayınlanan *The Levant Herald* ve *Le Moniteur Oriental* adlı gazetelerden de yararlandım.

O dönemde gazetecilerin başka gazetelerden alıntılar yaptıkları bilindiği için, gazete haberlerinin güvenilirliği ve doğruluğu da sorgulanmalıdır. Zaman zaman hata yapmalarına rağmen, birkaç nedenden ötürü gazetelerin genellikle doğru haber yayınladıkları düşünülebilir. İlk olarak hata yaptıklarında bunlar için düzelti yayınlarıydı. Bazı durumlarda bun-

17 Abdülhamid döneminde sansürle ilgili ağızdan ağıza dolaşanlar ve gerçekler için bkz. Elizabeth Frierson, "Unimagined Communities: State, Press, and Gender in the Hamidian Era" (yayınlanmamış doktora tezi, Princeton University, 1996).

lar gerçekten de düzeltilmesi gereken önemli hatalardı. Örneğin *İkdam*'ın 11 Mart 1899 tarihli nüshasında bir Reji (Tekel) "kolcusu"nun, bir kavgası sırasında bir tütün kaçakçısını bıçaklayıp öldürdüğü haberi vardı. Ertesi gün aynı gazete kolcunun kaçakçıyı değil, kaçakçının kolcuyu öldürdüğünü belirtiyordu. Bundan daha önemsiz ayrıntılar da olabiliyordu. 6 Temmuz 1898 tarihli *İkdam*'da bir adamın birlikte kumar oynadığı iki kişiyi yaralayıp kaçtığı ve tutuklandığı yazılıydı. Ertesi gün bu yaralamaların nedeninin kumar olmadığı belirtiliyordu.

Ayrıca o dönemde insanlar genellikle gazetelerin doğru haber verdiklerini kabul ediyorlardı. Bunun ilginç bir örneğini Arap Abdullah'ın duruşmasında gözlemliyoruz. Duruşma 23 Haziran ile 6 Ağustos 1896 arasında aralıklı olarak dört gün sürmüştü. 1 Ağustos'taki üçüncü duruşmada, maktulün ailesi yeni bir avukat getirmişti. Avukat ilk iki oturumda hazır bulunmamasına rağmen, ilk iki duruşmadan haberdar olduğunu, çünkü mahkeme zabıtlarını gazetede okuduğunu belirtiyordu.¹⁸

Ayrıca bir olayla ilgili gazete haberi eğer bağımsız olarak doğrulanmışsa o gazete haberinin doğru olduğu kabul edilirdi. Örneğin İtalyan müzisyen Rafael ile bir başka müzisyenin kızı Valentin'in cinayeti resmi iddianamede tasvir edilmesinin yanı sıra gazetelere de haber olmuştu.¹⁹ İddianame ve ilgili belgeler daha ayrıntılıyken, gazete haberi daha çok işlenen suçun arka planından söz etmekteydi, ama iki anlatı birbirini tutuyordu. Aynı şekilde, hocalık yaptığı medresede öldürülen Hoca Ali cinayetine dair ilk çıkan gazete haberlerinden birine baktığımızda, daha az ayrıntı içermekle birlikte resmi cinayet raporuyla örtüştüğünü görürüz.²⁰

Tekrarlamak gerekirse bu, gazetelerde çıkan her haberin tamamen doğru olduğu anlamına gelmez, hatta gazetelerde haber olarak çıkan bir olayın ayrıntıları maddi hatalar içerebilir. Bununla birlikte genel olarak gazetelerdeki haberlerin olayları doğru verdiğini varsaymak yanlış olmaz; ayrıca betimledikleri İstanbul yaşamı da gerçeğe çok yakındır.

Gazeteler de, arşiv belgeleri gibi bilgi kaynağı olarak oldukça tartışmalıdır. Birçok olayda gazete haberlerinin hiçbir ayrıntı vermediği görülür.

18 *İkdam*, 2 Ağustos 1896.

19 BOA Y.PRK.AZN 16/3 ve *İkdam*, 17 Haziran 1896.

20 *Tarık*, 11 Temmuz 1886 ve BOA Y.PRK.ZB 3/56.

Özellikle sarhoş kavgalarıyla ilgili olaylarda, sonuç ister basit bir tartaklama, ister cinayet olsun, gazetede yalnızca böyle bir olayın meydana geldiği belirtiliyor, ama bunun dışında bir bilgi bulmak pek mümkün olmayabiliyordu. Ayrıca olaylarla ilgili haber takibi de nadirdi. Bir suçlunun davasının nasıl sonuçlandığına ilişkin bir haber yapılsa bile, bu muhtemelen olay gerçekleştikten ancak birkaç ay sonra gazetede çıkardı, ayrıca haberler genellikle çok kısaydı ve şansınız yoksa bunları bile bulmanız neredeyse imkânsızdı.

Burada sözünü ettiğim belgesel kaynaklardan başka kaynaklar da vardır. Bu bağlamda bazı anılardan yararlanma olanağı buldum, bunlar kısmen, cumhuriyetin başlarında Abdülhamid dönemi İstanbul'una duyulan bir tür özlem sonucu kaleme alınmış olabilirler. Ayrıca döneme dair birkaç da seyahatname bulunmaktadır. Her iki kaynak türü de son derece yararlı olmakla birlikte, kendilerine özgü bazı tehlikeleri de yok değildir. Her iki tür de bilinçli ya da bilinçsiz zaman veya yer bağlamında egzotik olanı vurgulayarak, çarpıtılmış bir görüntüye yol açar. Bunların dışında bazı popüler tarih kitaplarından da yararlandım. Ancak bunlar her zaman etraflıca ve titizlikle araştırılmadıkları için, içerdikleri iddiaları olabildiğince başka kanıtlarla desteklemeye ve teyit etmeye çalıştım.

KİTABIN DÜZENİ

Birinci Bölümde Abdülhamid İstanbul'unu tarihi bağlamına oturtabilmek için arka planla ilgili bilgiler verdim. İlk önce II. Abdülhamid'in tahta çıkmasına kadar uzanan dönemdeki sosyo-politik değişimleri, özellikle de ceza adaleti sisteminde, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar ana hatlarıyla kurulmuş olan Batı tarzı polis teşkilatı ve laik ceza mahkemeleri sisteminin geliştirilmesine yol açan değişiklikleri inceledim. Daha sonra o dönem İstanbul'una ilişkin nüfus, etnik gruplar arası ilişkiler, siyasal durum ve ceza adaleti sistemi gibi bazı konuları ele aldım.

İkinci Bölümde yarım yüzyıl öncesinden geriye kalan kabadayı/külhanbeyi anakronik alt kültürlerini anlattım. Bu alt kültür, geleneksel mahalle kabadayısından sarhoş haydutlara ve serserilere uzanan değişik insan profillerini ve davranış kalıplarını kapsar ve fiziki saldırganlığa, çoğu zaman da anti sosyal davranışlara önem verir. Bireyler arasındaki şiddet eylemlerinde

önemli bir rol oynadıkları ve şiddetin uygulanabileceği bir kültürel ortam yarattıkları için kabadayılar ve külhanbeylerine bütün bir bölüm ayırdım. Önce kabadayı/külhanbeyi alt kültürünün kendine has özelliklerini belirttikten sonra örnek olay incelemeleri çerçevesinde bu özellikleri açıkladım ve örnekledim. Ardından kimlerin bu alt kültüre dahil olduklarını, hem kimlerin üye olduğunu, hem de üye olmadan tipik kabadayı/külhanbeyi davranışları sergileyenleri inceledim. İkinci Bölümü kabadayı kültürünü açık ve net biçimde ortaya koyan bir örnek olay incelemesiyle bitirdim.

İkinci Bölümde toplumun Osmanlı kültürüne, hatta daha az da olsa İstanbul kültürüne özgü bir özelliğini ele alırken, Üçüncü Bölümde Abdülhamid dönemi İstanbul'unda kişiler arasındaki şiddetin diğer nedenlerine yöneldim. İlk önce kabadayı/külhanbeyi alt kültürünün dışında şiddet kullanımını destekleyen alt kültürler kısaca değindim. Bunların büyük bölümü İstanbul'a özgü olmamakla birlikte, buraya göçle gelmiş ve kentteki kişiler arasındaki şiddeti kayda değer boyutlarda etkilemişti. Bölümün geri kalanında şiddeti güdüleyen temel evrensel duygular üzerine odaklandım ve tamahkârlık, cinsel şiddet, intikam, öfke ve aile içi şiddeti ayrı ayrı ele aldım. Bu örneklerle, aşırı bir Osmanlı tikelciliğine karşı 19. yüzyıl İstanbul'unda yaşanan şiddet olaylarının ana kaynağının Osmanlıya özgü özellikler olmadığını ortaya koymaya çalıştım. Örneklenen olaylar çok açık olarak ve doğrudan kültür bağlantılı olmayıp, daha çok Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da işlenen suçlarla karşılaştırılabilir bir örüntü gösterir, ama gene de bu kitapta karşılaştığımız şiddet olaylarının ayrıntılarında hâlâ Osmanlıya özgü bir şeyler vardır.

ARKA PLAN

ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ÖNCESİNDE BATILILAŞMA VE REFORMLAR

Tanzimat Öncesi Reform Hareketleri

Yeni Osmanlı Devleti Bizans'a doğru genişlerken, fethedilen (Hristiyan) halkın düşüncelerinden ve uygulamalarından bazılarını benimsemekten çekinmemiştir. Osmanlılar Müslüman olmalarına karşın, kendilerini (Hristiyan) Avrupa'nın bir parçası olarak görüyorlardı. Bu kısmen bir yere ait olma duygusundan, yani Anadolu'ya ve Balkan Yarımadası'na ait olmaktan kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Fatih Sultan Mehmed (1444-46, 1451-81) kendisinin, Troyalılardan geldiğini düşünüyor ve Yunanlara mukabelede bulunuyordu.¹ Fransa, Britanya ve İspanya gibi Avrupa devletleriyle karşılaştırıldığında, Osmanlı Devleti'nin konumu da böyle bir dünya görüşünün biçimlenmesinde etkili bir rol oynamıştı. Kanuni Sultan Süleyman (1520-66) işi, kendisine Batılı kralların taçlarını anımsatan ve onların üstündeki motifleri taklit eden bir taç yaptırmaya kadar varırmıştır.² Bunlar tekil örnekler olarak görülebilir, ama yine de Osmanlıların kendilerini Avrupa dünyasının bir parçası ve Avrupa geleneklerinin mirasçısı olarak nasıl algıladıklarını ortaya koyarlar.

Osmanlılar kendilerini önceki imparatorluk geleneklerinin³ mirasçısı ve Avrupa devletler sisteminin bir parçası olarak görmüş olabilirler, fakat daima Hristiyan dünyasından farklı (ve üstün) olduklarını hissetmişlerdir. Osmanlıların, genişleme döneminden sonra bir sınır devletinden olgun bir imparatorluğa evrilmeleriyle hem kendilerine, hem de Hristiyan dünyayla ilişkilerine bakışları da değişmişti.

1 Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley ve Los Angeles, University of California Press, 1995, s. 9.

2 Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, s. 107-108; Finkel, *Osman's Dream*, s. 13 ve Resim 11.

3 II. Mehmed döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarına ne kadar benzediğini görmek şaşırtıcıdır. İki imparatorluğun toprakları Balkanlar'da ve Doğu'daki bir-iki bölge dışında, neredeyse tamı tamına örtüşmektedir. Donald Edgar Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century with Detailed Maps to Illustrate the Expansion of the Sultanate*, Leiden, E.J. Brill, 1972, Levha XVII.

Osmanlı Devleti, büyüyen devlet bürokrasisinin gereksinimleri, İslamın kutsal mekânlarının [Harameyn] fethi ve İran Safevileriyle süregelen savaşlar gibi çeşitli nedenlerle yavaş yavaş ortodoks Sünni İslamın ana merkezi haline geldi. Erken Osmanlı Devleti bünyesinde her türlü aykırı eğilimi barındırdığı için, komşuları Bizanslıların ya da başka birilerinin düşüncelerini ve teknolojilerini benimsemeleri dini açıdan bir sorun oluşturmuyordu. Ancak devletin yükseliş dönemindeki ortodoksluk, “bidat” (yenilik) ile “mülhidliği” (sapkınlık) eş tutan din adamlarının ödünç alınan her şeyi ayıklaması gerektiği anlamına gelmekteydi.

Ayrıca, büyük ölçüde Otuz Yıl Savaşları ve sonrasındaki anlaşmazlıklar sonucu Avrupa’nın askeri alanda yaptığı ilerlemelere paralel bir gelişme Osmanlı ordusunda gerçekleşmemişti. Osmanlı ordusunun Batılı ordulardan daha üstün olduğu dönemlerde, onlardan aldıkları yenilikleri özümsemesi psikolojik açıdan kuşkusuz daha kolay olmuştu, çünkü bunlara büyük bir anlam yüklemiyorlardı. Osmanlı ordularının Batılı ordular tarafından düzenli olarak yenilgiye uğratıldığı bir dönemde onlardan teknoloji ya da taktik almak, onların üstünlüğünü kabul etmek anlamına gelirdi, bu da Osmanlıların dünya görüşüne uymuyordu.

Osmanlı Devleti’nin hızla büyüyen bir sınır devletinden az çok istikrarlı bir imparatorluğa dönüşmesiyle birlikte, ordu gibi devlet kurumları yeni gereksinimleri karşılayabilecek değişiklikleri yapma konusunda başarısız oldu. Kurumlar giderek daha hantallaştı ve yolsuzluklara daha açık hale geldi. Örneğin yetki artık en niteliklinin değil, en yüksek teklifi verenin elindeydi. Bu durum kurumlardaki yozlaşma ve suistimaller yaygınlaştıkça daha da kemikleşti ve en üst mevkilere ulaştığı zaman kökünden söküp atmak neredeyse imkânsız hale geldi, çünkü değişiklikleri düzenleyecek ve uygulayacak kişiler sistemin devamından kazançlı çıkıyorlardı ve yapılacak ıslahatlarla çok şey kaybedeceklerdi.

Dikkat çekecek derecede yozlaşan kurumlardan biri de yeniçeri ocağıydı. Yeniçeriler başlangıçta seçkin bir askeri birliktiler ancak yeniçeri ocağı mensupları zamanla birliklerinin bulunduğu kentlerde yerleşip ticarete atılmaya başladılar. Bunun doğurduğu önemli sonuçlar vardı; öncelikle yeniçeriler artık dükkânlarını ve işlerini bırakıp savaşa gitmeye

gönüllü değillerdi. Daha sonraki dönemlerde yeniçeri esame defterlerinde yer alanların birçoğu artık asker bile değildi, yalnızca aylık almak için ocağa kaydolmuşlardı. Yeniçeri esame cüzdanları yatırım araçları gibi alınıp satılıyordu. Böylece savaş çıkıp devletin askere ihtiyacı olduğunda asker sayısı kâğıt üzerinde görünenden çok daha düşük hale geldi. Bunlar da iyi eğitimli olmadıkları gibi, askeri disipline de alışık değillerdi.

Yeniçeriler askeri görevlerini yerine getirmek istemiyor ya da getiremiyorlardı, ama ayrıcalıklarından da vazgeçmek niyetinde değillerdi. 18. yüzyıla gelindiğinde yeniçeriler, başka ülkelerle girilen çatışmalarda artık önemsenecek bir savaşçı güç olmaktan çıkmıştı, fakat kuşkusuz imparatorluğun çeşitli bölgelerinde ve özellikle başkentte hâlâ örgütlü şiddete karşı durabilecek en büyük güçtü.⁴ Statükoyu tehdit eden herhangi bir ıslahat önerisi, özellikle de yeniçerilerin hiçbir şey yapmadan aylıklarını almalarını olanaklı kılan sistemi tehdit eden bir öneri, bir yeniçeri ayaklanmasıyla hemen engellenebiliyordu. Hükümetin buna karşı duracak hiçbir gücü yoktu.

Önerilen ıslahatların büyük çoğunluğu hiçbir şekilde Batılılaşma yanlısı değildi, yalnızca var olan sistemin daha verimli işlemesini sağlamayı hedefliyordu. Yine de her dönemde Batı düşüncelerini, âdetlerini, yeniliklerini ya da modasını destekleyen hareketler oluyordu.

Batıya yönelişin en üst düzeye ulaştığı dönem, III. Ahmed'in hükümdarlığı sırasındaki (1703-1730) lale devriydi; Avrupa mobilyalarını, giysilerini ve sanat ürünlerini taklit etmek çok yaygınlaşmıştı. Aslında buna taklit demek biraz haksızlıktır ve doğru değildir, çünkü yapılan şey ithal edilen biçimleri ve modaları, yerel Osmanlı üslubuyla kaynaştırarak yeni ve farklı bir şeyler yaratmaktı. İlk Osmanlı matbaası da lale devrinde kurulmuştu. Ancak 18. yüzyılın geri kalan bölümünde göze çarpabilecek Batı etkileri çoğunlukla askeri alanla sınırlıydı. Bu dönemde saray törenleri önemli ölçüde artmış ve Osmanlı seçkinlerinin bu törenlerle idaresi hayli yaygınlaşmıştı.⁵ Bu da Batı Avrupa'daki uygulamaların bir yansımasıydı; Elias'a göre bu

4 Bazı bölgelerde eyalet yöneticileri, yeniçerilerin yerini kolayca alabilecek kendi özel ordularına sahipti. Yeniçerilerin statükolarını koruyabilmeleri için böylesine güçlü olmalarını sağlayan şey imparatorluk içinde çok yaygın olmaları, halkı seferber edebilecek yeteneğe sahip bulunmaları ve özellikle İstanbul'u denetimi altında tutmalarıydı.

5 Finkel, *Osman's Dream*.

gelişmeler toplumsal değişim üzerinde güçlü bir etki yapmış, hissi denetimi özendirmiş ve “uygarlaşma” sürecinin gelişmesine yol açmıştı.⁶

Askeri alanda (I. Mahmud [1730-54], I. Abdülhamid [1774-89] ve en önemlisi III. Selim [1789-1807] dahil) birkaç padişah ciddi ıslahat girişimlerinde bulundu, ama sonuçta çok da başarılı olamadılar. Askeri ıslahatların büyük bölümü de dahil olmak üzere ıslahat girişimlerinin çoğu Batılılaşmadan ziyade yolsuzlukların giderilmesini ve tahayyül edilen “Altın Çağ”a dönüşmesini amaçlıyordu. Ancak silah teknolojilerindeki gelişmelerden dolayı, bazı askeri ıslahatlar bir nebze Batılılaşmayı da beraberinde getiriyordu. Girişilen askeri ıslahatların önemli bir etkisi eğitilmiş subay gereksinimine dikkat çekmesi olmuştu. Daha lale devrinde bir mühendislik okulu açılmış, ama bu okul sonradan ihmal edilmişti. Sonradan I. Abdülhamid tarafından humbaracılar ocağına bağlı Hendesehane açılmış, ardından da bu kurum Mühendishane-i Bahri-i Hümayuna dönüştürülmüştü. Bundan başka bir de istihkâm okulu açılmıştı; bu da sonradan Mühendishane-i Berri-i Hümayun olarak devam etti. Bu dönemde bütün bu askeri okullarda genellikle yabancı, özellikle de Fransız uzmanlar görev yapmışlardı. III. Selim’in, yeniçerilere paralel olarak, Avrupa’daki eğitim sistemi doğrultusunda nizam-ı cedid adıyla yeni bir ordu kurma girişimi sonuçta başarılı olamamıştı. II. Mahmud’un (1808-39) oluşturduğu topçu birlikleri ise görece daha başarılı olmuştu.

Osmanlı temsilcileri, konsolosları ve elçilerinin Avrupa başkentlerinde daimi görev yapmaya başlaması da 18. yüzyılın sonlarına rastlar. Bu temsilciler yalnızca Avrupa’daki gelişmeleri görmekle kalmıyor, gözlemledikleri her şeyle ilgili ayrıntılı raporlar veriyorlardı. Üst sınıflar Avrupa’daki siyasal, toplumsal ve felsefi gelişmelerden giderek daha fazla haberdar olmaya başlamışlardı. Fransız devrimi, Osmanlı İmparatorluğu’nu diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ya da aynı oranda etkilememiş olsa da,

6 Elias, *The Civilizing Process*.

7 Bütün bu dönem için bkz. Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. C. 1, Empire of the Gazis, The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976; Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991; Finkel, *Osman’s Dream*; Erik Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 3. baskı, Londra ve New York, I.B. Tauris, 2004; Linda Darling, “Another Look at Periodization in Ottoman History,” *The Turkish Association Journal* 16:2 (Sonbahar 2002), s. 19-28 ve özellikle III. Selim için Stanford J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, Cambridge, Harvard University Press, 1971.

ihtilalin Osmanlılar üzerinde belli bir etkisi olmuştur. Devrimci fikirler Osmanlı topraklarına yalnızca üst düzeylerdeki siyasal seçkinler aracılığıyla değil, aynı zamanda askeri okullardaki öğretmenler ve uzmanlar aracılığıyla da ulaşmıştır. Devrimci düşüncelerin başlarda ne kadar önemli olduğunu ya da ne kadar iyi anlaşıldığını değerlendirmek zordur; ne de olsa pek çok açıdan Osmanlı Devleti'nin koşulları çok farklıydı. Ancak uzun vadede bu düşüncelerin Osmanlı Devleti üzerinde çok büyük etkisi olmuştur.

Bir yüzyıl boyunca askeri yenilgiler alan ve toprak kaybeden Osmanlılar Fransız devriminden sonra devrimci felsefeden çok, devrimci orduların başarısına ilgi duymuşlardı. 18. yüzyılda Osmanlı padişahlarının giriştikleri değişim hareketlerinin kalbinde askeri ıslahatlar bulunmaktaydı.⁸ Bu ıslahatlar mevcut ordunun, yani özellikle yeniçerilerin kemikleşmiş çıkarlarıyla çatışıyordu. Ancak 1826'da Vaka-i Hayriyye ile yeniçerilerin gücünün II. Mahmud tarafından kırılmasından sonradır ki askeri ıslahatlar açıkça ve kararlılıkla gerçekleştirilebilmiştir.⁹ II. Mahmud'un, yeniçeri ocağını kaldırabilmesinin bir nedeni de, Yunan Savaşında gösterdikleri olağanüstü başarısızlıktı.

Yunanistan'la yapılan savaş, askeri alanın dışında da bazı ıslahatlarla ihtiyaç olduğu algısını uyandırması bakımından da çok önemliydi. 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı topraklarında önemli bir güç olarak ortaya çıkmaya başlayan etnik milliyetçilik hareketleri Osmanlıları ülke içinden ve dışından ıslahatlar yapmaya zorluyordu. Öte yandan Sırp (1803-05) ve bağımsızlıkla sonuçlanan Yunan (1821-30) milliyetçi ayaklanmaları, nüfusun çeşitli unsurlarını yatıştırmak için ıslahatların gerekli olabileceğini gösteriyordu. Bu niyetle yapılan ıslahatların amacı, yolsuzlukların kökünü kazımakla sınırlı değildi, ama buna yönelik öneriler de vardı ve bunların uygulandığı da oluyordu. Fransız devriminden kaynaklanan en önemli ideolojik reform, vatandaşlık kavramının ifade bulduğu Gülhane Hatt-ı Hümayunuydu (Tanzimat Fermanı). Ferman gelenekler ve şariat bağlamında kalemle alınmıştı, vatandaşlık konusunda açık bir şey söylen-

8 Reformları destekleyen iç ve dış etmenlerle ilgili açıklayıcı bilgiler için bkz. Roderic Davison, "Foreign and Environmental Contributions to the Political Modernization of Turkey," *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923: The Impact of the West*, Austin, The University of Texas Press, 1990.

9 Vaka-i Hayriyyeyle ilgili ayrıntılı bir açıklama ve Vaka-i Hayriyyeyi doğuran olayların analizi için bkz. Howard Reed, "The Destruction of the Janissaries by Mahmud II in June, 1826" (yayınlanmamış doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1951).

memiştir ama can, ırz, namus ve mal güvenliği hakkı, herkesin adalet karşısında eşitliği gibi sözler verilmesi, fermanın açıkça Fransızların vatandaşlık kavramını, yani halkın sorumlulukları kadar haklarının da bulunduğu bir siyasi sistemi savunduğunu ima etmekteydi.¹⁰

Aynı zamanda çeşitli Avrupa devletleri de Osmanlıları ıslahat yapmaya zorluyordu. Aslında iki önemli reformun, Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile ıslahat Fermanının ilanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çaresizlik içinde Avrupa'nın askeri yardımına ihtiyaç duyduğu bir döneme rastlar. Gülhane Hatt-ı Hümayunu 1839'da, Mısır'ın asi valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a doğru ilerleyen ordusu Suriye'de Osmanlı ordusunu bozguna uğrattığında, ıslahat Fermanı ise Kırım Savaşının ardından 1856'da ilan edilmişti.¹¹

19. yüzyıl Osmanlı reformları tabii ki Gülhane Hatt-ı Hümayunuyla başlamamıştı ve yalnızca askeri ıslahatlarla sınırlı değildi. Hayata geçirilemeyen bu askeri ıslahatlara ek olarak III. Selim'in giriştiği bir dizi bürokratik reform II. Mahmud tarafından, özellikle 1826'dan sonra hayata geçirilmişti. Mahmud başka reformlar da yapmış, 1831'de ilk Türkçe gazeteyi yayınlamış; Tercüme Odasını¹² kurmuş; düzenli bir posta sistemi yaratmış; yeni yasa yapmak ve bunları denetlemek üzere Meclis-i Vâlâ adında bir yüksek kurul kurmuş; Batı tarzı giysilerle ilgili yasalar çıkartmış, örneğin Osmanlı kimliğinin güçlü bir simgesi haline dönüşecek fes Osmanlı başlığı olarak kabul etmişti. Howard Reed'e göre yeniçeri ocağını kaldıran ferman Fransız devriminin fikirlerini yansıtmaktaydı ve Gülhane Hatt-ı Hümayununun habercisiydi.¹³

Yargı Reformu

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda yapılan önemli reformlar arasında yargı sisteminde yapılan değişiklikler de vardı. 1839 Gülhane Hatt-ı

10 Modern Türkçede kullanılan "vatandaş" terimi aslında Cumhuriyet döneminde icat edilmiş yeni bir sözcüktür. Geç Osmanlı döneminde kullanılan terim "tebaa"dır.

11 ıslahat Fermanı olarak bilinen 1856 Hatt-ı Hümayunu, Kırım Savaşını sonlandıran Paris Antlaşması'nın IX. Maddesi'nde resmen tanınmıştı. Stanley Lane-Poole, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, K.G. G.C.B. D.L.C. LL.D. &c. From his memoirs and private and official papers*, Londra ve New York, Longmans, Green and Co., 1888, Cilt 2, s. 442.

12 Tercüme Odası Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra kurulmuştu. Çeviri işlerinin çoğu İstanbul'da Fener bölgesinde yaşayan ve Feneryot ya da Fener Beyleri adıyla anılan Rum asıllı aileler tarafından yapıyordu. Yunan Bağımsızlık Savaşından sonra Rumlara ne kadar güvenilebileceği sorunu ortaya çıkmış ve bundan sonra Tercüme Odasında Müslümanlar istihdam edilmişti.

13 Reed, "Destruction," s. 247.

Hümayunu ile 1856 Islahat Fermanı doğrultusunda 1840'ta ve 1858'de iki yeni ceza yasası çıkartılmıştı.¹⁴

1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu bilindiği gibi bütün Osmanlı tebaasına can, ırz, namus ve mal güvenliği sözü vermişti.¹⁵ Ferman ayrıca padişahın ya da temsilcisinin duruşmasız hüküm verme uygulamasını sona erdirerek, aleni duruşmayı zorunlu kılmıştı. Bir başka yenilik de kanun önünde eşitlik ilkesiydi. Bu ilke sadece dini gruplar için değil, bütün toplumsal katmanlar, özellikle de yönetici sınıflar için geçerliydi.¹⁶ 1840'taki ilk ceza yasası oldukça sınırlıydı, bir mukaddime (önsöz), hatime (sonsöz) ve 13 fasılda 41 madde içeriyordu. Birkaç ay geçmeden yasaya ekler yapılmış, ama bu da yeterli olmamıştı. Yasada bütün tebaanın ve haklarının, Gülhane Hatt-ı Hümayununda belirtildiği üzere kanun önünde eşit olduğu yeniden vurgulanmaktaydı. Ölüm cezası belli suçlar için öngörülüyordu, fakat padişahın onayı olmadan yerine getirilemeyecekti.¹⁷ 1840 yasasının dikkat çekici bir özelliği geleneksel, kişisel cezaların modern, toplum temelli cezalarla (örneğin cinayete kurban giden kişinin varislerine ödenecek kan parasına hapis cezasının eklenmesi) kaynaştırılma biçimiydi.¹⁸

14 Mumcu, 1838'de II. Mahmud'un bir ceza yasası çıkarttığını belirtir. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyasetin Kayıtları*, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985, s. 171-174. Bozkurt'a göre bu iki (basit ve ilkel) yasa, din görevlileri ile bürokratlara yasal koruma sağlamak üzere düzenlenmişti. Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, s. 96. Ayrıca bir de, çoğu kez gözden kaçırılan 1851 yasası vardı. Yargı reformlarının çeşitli açıklamaları arasındaki farklılıkların en azından bazılarının kuşkusuz eski bir yasanın gözden geçirilmiş biçimi bağlamında neyin yeni bir yasa olduğu konusundaki farklı yorumlamalardan kaynaklanmaktaydı.

15 Fermanda kullanılan sözcükler ilginç biçimde Elias'ın kişi güvenliği ile kişiler arası şiddeti ve şiddet içeren davranışa ihtiyaç duyma algısını azaltmaya yönelik olarak şiddet aygıtları üzerindeki devlet tekelinin önemli ilgilili söylediklerinin ilk işaretlerini veriyordu.

16 Hatt-ı Hümayunun modern Türkçe yazımı için bkz. *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Cilt 1: Tanzimat ve Mevritüyet'in Birikimi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 449-451; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt: *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999. Modern Türkçe çevirisi için bkz. Ahmed Akgündüz ve Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1999, s. 252-253. Kısmi İngilizce çevirisi için Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey C. 2*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977, s. 60-61 ve tam İngilizce çevirisi için bkz. James L. Gelvin, *The Modern Middle East: A History*, Oxford ve New York, Oxford University Press, 2005, s. 148-150.

17 1840 yasası için bkz. Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 97-99.

18 John A. Strachey Bucknill ve Haig Apisoghom S. Utidjian, "Introduction," *The Imperial Ottoman Penal Code*, Londra, Oxford University Press, 1913.

1840 ceza yasasındaki yetersizlikler nedeniyle 1851'de yeni bir ceza yasası çıkartılmıştı. 1840 yasası gibi bu da büyük ölçüde İslam hukukuna dayanmakla birlikte, güçlü bir Avrupa etkisi taşıyordu. 1840 yasasındaki bazı konular genişletildiyse de 1851 tarihli ceza kanununda yeterli olmadı ve 1858'de yerini yeni bir ceza kanununa bıraktı. 1858 ceza yasasını ele almadan önce 1838-1858 arasında yaşanan bazı toplumsal değişim süreçlerine bakmakta yarar var.

Bütün önemli maddelerinin 1856'da yeniden kaleme alındığını hesaba kattığımızda Gülhane Hatt-ı Hümayunun hiçbir şey kazandırmadığı doğrultusunda sık sık dile getirilen görüş belki de çok şaşırtıcı değildir, ama bu görüşün yeniden değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Örneğin Bucknill ve Utidjian, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'n-daki hükümlerin hiçbir zaman yürürlüğe konulmadığı görüşündedirler. Hatta daha da ileri giderek şöyle derler: "Hatt-ı Şerifin¹⁹ önemli bir pratik sonucu olmamıştır; o dönemi çalışanların aşına olduğu koşulların bir araya gelmesiyle ferman bir etki yaratmamış, aldatıcı olmaktan öteye geçmemiştir: Sözü edilen üstünkörü bir-iki reform pek işe yaramamıştır."²⁰ Sonraki yazarlar da Hatt-ı Hümayunun etkilerini büyük ölçüde yok saymış ya da dikkate almamıştır. Örneğin Shaw ve Shaw reformları uygulamaya koyan kişilerle ilgili epeyce bilgi verirken, reformların nasıl uygulandığına ya da sokaktaki adamı nasıl etkilediğine fazla değinmemişlerdi. Enver Ziya Karal da ayrıntılı tarihinde, Hatt-ı Hümayunun güvence altına aldığı hakların felsefi öneminden bahsetmiş, yargı sistemine ve Hatt-ı Hümayunun yargıya etkilerine kısaca değinmiş, ama o da bu reformların nasıl uygulandığını ya da gündelik yaşamı nasıl etkilediğini açıklamaya girişmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu üzerine yakın zamanda yazılan *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* adlı kapsamlı çalışma, Gülhane Hatt-ı Hümayuna yalnızca değinip geçmiştir.²¹

19 Hatt-ı Hümayun ile Hatt-ı Şerif dönüşümlü kullanılabilir, her ikisi de "padişah fermanı" anlamını taşır, ancak bazı yazarlar ikisi arasında bir ayrım gözetirler ve bu ifadelerden ikincisini 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu, ilkinde 1856 Tanzimat Fermanı için kullanırlar.

20 Bucknill ve Utidjian, "Introduction," xiii.

21 Shaw ve Shaw, *History*; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt; Suraiya Faroqi vd, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Volume Two: 1600-1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Ancak Gülhane Hatt-ı Hümayunuyla yürürlüğe giren yeni ilkelerin, reformları zorlayan iç ve dış baskıları hafifletmeye yönelik basit yüzeysel değişiklikler olmadığını MacFarlane'in *Turkey and Its Destiny* adlı çalışmasında çok net görmekteyiz. Yazar bu kitabında 1847-48'de İstanbul'a yaptığı gezi sırasında gözlemlediklerini, 20 yıl öncesinde gördükleriyle karşılaştırmıştır. McFarlane'in bahsettiği en çarpıcı değişikliklerden biri duruşmasız hüküm verme uygulamasının ve halka açık infazların ortadan kalkmış olmasıdır. 1840'ların sonuna gelindiğinde sadece halka açık infazlar büyük ölçüde azalmakla kalmamıştır, halk da bunu artık istememektedir. Yazar ayrıca suç oranında bir artış gözlemlediğini, çoğunun bunun yeni yasaların gevşekliğinden kaynaklandığını düşündüğünü, ancak kendisinin akın akın kente göç edenlerin ve polis kuvvetlerinin yetersiz ve yozlaşmış olmasının bunda rolü olduğuna inandığını belirtir.²²

Richard Davey de 19. yüzyıl sonu İstanbul'unu anlatırken, bir gezginin 1810 tarihli şahsi mektuplarından yaptığı alıntılarla okurlarını eski İstanbul'la tanıştırmaya çalışmıştı. Bu erken tarihli mektuplarda dikkat çeken şey kentteki şiddet, özellikle de hükümetin uyguladığı şiddetti. İnsanlar asılıyor ve öylece bırakılıyor; kafası kesilenlerin kesik başları sarayın duvarlarında teşhir ediliyordu.²³ Eldem bundan biraz daha erken bir dönemden, 18. yüzyılın ortalarından söz ederken gözden düşen saray mensuplarının kesilen kafalarının cesedin kaba etinin üstüne konarak teşhir edildiğini yazar ve aynı cezanın 1785 dolaylarında da uygulandığını belirten bir kaynaktan alıntı yapar.²⁴ Bu tür raporlar ve anlatılara sonraki kayıtlarda rastlanmaması, bu tür uygulamaların 19. yüzyıl ortalarında sona erdiğini gösterir.²⁵

Son kaynak Hatt-ı Hümayunun, vergi protestoları gibi ekonomik etkilerine kısaca değinmiş, fakat başka herhangi bir etkisinden söz etmemiştir.

22 Charles MacFarlane, *Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of that Country*, Philadelphia, Lea and Blanchard, 1850, Cilt 1, s. 55-61.

23 Richard Davey, *The Sultan and His Subjects*, 1907; yeni baskı, Piscataway, NJ, Gorgias Press, 2001, s. 204-207.

24 Edhem Eldem, "İstanbul: from imperial to peripheralized capital," Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters, *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 170.

25 Teşhir yasalarda varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Ceza Hukukunun 19. maddesi ağır suç işlediği kanıtlanmış kişinin göğsüne, üstünde işlediği suçu anlatan bir yafta asılarak, halka açık bir alanda iki saat teşhir edilmesi hükmünü getirir. Ancak bu cezanın gerçekten uygulandığına ilişkin kaynaklarda pek az bilgiye rastladım. Ceza Kanununa göre suçlunun yaşından dolayı cezanın bu bölümünden

II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca uygulanan 1858 Osmanlı Ceza Kanunu,²⁶ teammüden cinayet de (benim konum için geçerli) dahil olmak üzere bazı suçlar için ölüm cezasını emreder. Böyle durumlarda gerçekten ölüm cezası verilmiş, ama bunlar nadiren yerine getirilmiştir. İdam halka açık alanlarda uygulanırdı, ama anlaşılan seyreden olmazdı.²⁷

Hukuk tarihçisi Ahmet Mumcu “siyaseten katl” (yasal süreç işlemeyen padişahın verdiği idam emri) ile ilgili çalışmalarında, padişahın devlet görevlilerini, duruşma ya da herhangi bir yasal süreç olmadan idam ettirmesinin Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile değil, II. Mahmud tarafından Tanzimat Fermanından bir yıl önce çıkartılan kısa ve çok basit bir ceza yasasıyla sona erdiğini öne sürer.²⁸ Bu yasayla devlet görevlileri hukukun güvencesi altına alınmıştı.

Önceki sistemde bürokratik, askeri ya da dini bütün devlet görevlilerinin statüsü “reaya” değil, “kul”du, yani bunlar sultanın kölesiydiler ve hiçbir hakları yoktu. Düzenli aylıkları olmadığı için, para kazanmak için her yolu deniyor, genellikle de sahip oldukları nüfuzu satıyorlardı. Öldükleri zaman malları devlete kalıyor ya da eğer gözden düşerlerse malları ellerinden alınabiliyordu, bu nedenle de varlıklarını olabildiğince devletin el süremediği vakıflara yönlendiriyorlardı. Bu kesim padişahın duruşmasız hüküm verme uygulamasının kurbanı olabiliyordu. II. Mahmud'un fermanı ile Tanzimat Fermanının bazı bölümleri bu duruma çözüm getirmeyi amaçlıyordu. Devlet görevlilerine aylık ödeyerek ve onları hukukun güvencesi altına alarak, yardım etmeleri gereken kişilerden para sızdırmak yerine, yapmaları gereken işe odaklanacakları umut ediliyordu.

Başka olayların yanı sıra, burada anlatılan yukarıdan aşağıya değişimler, tam da Elias'ın “uygarlaştırma süreci” dediğine yol açan (ama aynı zamanda bu sürecin yol açtığı) türden değişimlerdi. Toplumsal değişim

vazgeçildiğini gösteren bir örnek için bkz. Üçüncü Bölüm, s. 140, n. 64. İdam edilen eşkıya ve haydutların kafaları 20. yüzyıla değin halka teşhir edilmiştir. Örn. bkz. Sabri Yetkin, *Ege'de Eşküyalar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996. Dikkat çekmek istediğim bir başka nokta da, bu tür anlatıların çoğunun İttihat ve Terakki dönemine rastlamasının, bu dönemde devlet eliyle uygulanan şiddetin artışı yansıtır olabileceğidir.

26 Kanun 28 Zilhicce 1274 tarihlidir. 1863'te ve 1873'te bazı değişikliklerle yenilenmiştir.

27 Teammüden cinayetle suçlanan bir katilin asıldığı haberi *İkdam*'ın 2 Temmuz 1896 tarihli baskısında kısa bir haber olmuştu. Adam Galata Köprüsü'nün İstanbul ucunda asılmıştı.

28 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 171-174.

çeşitli yollardan olabilir, ama sık rastlanan bir türü seçkinler düzeyinde başlayan ve altlarındaki sınıfların onlara özenmesiyle bütün topluma yayılan ve içselleştirilen değişimdi. Başka koşullar da gerekliydi, ama burada aniden görevden alınma ve bu sırada şiddete maruz kalma tehlikesinin ortadan kalkması, bürokratların davranışları üzerinde yatıştırıcı etkiler yaratmış ve bu etkiler toplumun diğer kesimlerine de yayılmış gibi görünmektedir. 19. yüzyılda kitlesel ayaklanmaların azalması da bunu ima etmektedir. Aşağı yukarı 200 yıl boyunca İstanbul'da hükümet politikasını etkileyecek kadar ciddi ayaklanmalar ortaya çıkmış, hatta bazıları padişahların tahttan indirilmelerine yol açmıştı. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında zaman zaman ayaklanmalar olsa da, bunlar hem daha seyrek, hem de daha öncekiler kadar şiddetli değildi.²⁹

Bütün vatandaşlara eşit uygulanacak kanunların gerekliliği düşüncesi dahil Gülhane Hatt-ı Hümayununu büyük ölçüde tekrarlayan 1856 Islahat Fermanının³⁰ ardından daha kapsamlı bir ceza yasası çıkartılmıştı.³¹ Fransız ceza yasasına dayanan bu ceza kanunu üç bölüm, 32 alt bölüm ve 264 maddeden oluşmaktaydı. Önceki yasalara göre daha kapsamlıydı, suçların ağırlık dereceleri açıklanmış ve cezaların çerçevesi çizilmişti. Padişahın af konusundaki yetkilerine de bazı sınırlar getirilmişti.³² 1847'de Osmanlı vatandaşlarını veya yabancı uyrukluları ilgilendiren davalarla Osmanlı tebaasından olanlarla yabancı uyruklu şahıslar arasındaki davalara bakmak üzere karma ceza mahkemeleri ile adından daha çok bahsedilen karma ticaret mahkemeleri oluşturulmuştu. 1868'de adliye yeni

29 1896'da Ermeni tedhişçilerin Osmanlı Bankası'na saldırmasının ardından önemli bir ayaklanma çıkmıştı, ama o tarihlere gelindiğinde artık bu tür ayaklanmalar beklenmedik olaylardı. "Osmanlı Bankası Olayı," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, Cilt 6, s. 166-168.

30 Islahat Fermanının metni için bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt* ya da *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Cilt 1*. Bu tartışmayla alakalı olan bölümleri kapsamamakla birlikte bazı maddelerinin günümüz Türkçesine çevirisi için bkz. Akgündüz ve Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*. İngilizce çevirisi için bkz. Gelvin, *The Modern Middle East*, s. 150-154.

31 Karal bunun 1840 ceza kanununun yalnızca bir başka gözden geçirilmiş biçimi olduğunu öne sürerken (*Osmanlı Tarihi VI. Cilt*), Bucknill ve Utidjian ("Introduction") bunun eskisinin yerine çıkartılan yeni bir yasa olduğunu kabul ederler. Bozkurt (*Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*) ise bunun, 1810 Fransız ceza yasasından kaynaklanan bütününü yeni bir yasa olduğunu kabul eder. Aynı dönemde çıkartılan ticaret kanunu gibi diğer yasalar için bkz. Karal.

32 Bu ceza yasası için bkz. Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 100-102.

bir düzenleme getirildi. İstanbul'da üç yargı bölgesi vardı: Nefs-i İstanbul (eski surlar içindeki bölge), Beyoğlu (Haliç'in kuzeyi) ve Üsküdar (Boğaz'ın Anadolu yakası). Bunların her birinde ceza ve hukuk olarak ikiye ayrılan bir bidayet mahkemesi vardı. Ayrıca bir de temyiz, yani istinaf mahkemesi bulunmaktaydı.³³ II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde yeni mahkemelerin hepsi bütünüyle Batılılaşmış ceza mahkemelerine dönüştürülmüştü.³⁴

1876 anayasasında söz edilen müddei umuminin (savcı) görevleri 1879'da çıkartılan bir yasada ayrıntılarıyla açıklanmıştı. Aynı yıl çıkan Ceza Usul Kanunu, müfettişler ve sorgu hakimleri gibi diğer adalet personelinin görevlerinin yanı sıra, mahkemelerin çalışma biçimlerini de düzenliyordu.³⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda zabıta hizmetleri, 1826'da ocağın kapatılmasına değin yeniçerilerin görevlerinden biriydi. 1826'dan sonra bu görevi, temelde hâlâ askeri bir nitelik taşıyan İhtisap Nezâreti devralmış, bu kurum ise sonradan 1846'da, kamu düzenini sağlamakla görevli, özellikle de polis ve jandarmanın bağlı olduğu Zaptiye Müşiriyetine dahil edilmişti. 1867'de polis gücüne teftiş memurları eklenmişti. Polisin kurumsal temeli zamanla askeri niteliğini kaybederek yönetsel bir statü kazanmıştı. Abdülhamid dönemine gelindiğinde, hiç değilse büyük şehirlerin çoğunda ve özellikle İstanbul'da artık modern bir polis kuvveti bulunmaktaydı.³⁶

33 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, "Adalet Örgütlenmesi," Cilt 1, s. 74-77.

34 Batı tarzı Nizamiye Mahkemelerine paralel olarak Şeriata dayalı mahkemeler de işliyordu. Süleyman Demirci Kayseri örneğini ("Living Together: Muslim and Non-Muslim in the Kadi's Court in Settling Disputes in the Ottoman Society: A Case Study of Kayseri c. 1750-1904" [yayınlanmamış bildiri, 19th Middle East History and Theory Conference, Chicago, 1 Mayıs 2004]), Himmeth Taşkömür de Isparta örneğini vermiştir ("Law and Villagers in a Western Anatolian Town [Isparta] in Late Nineteenth Century Ottoman Empire," [yayınlanmamış bildiri, Middle East Studies Association Annual Meeting, San Francisco, 22 Kasım 2004]). İstanbul içinse Sultana cinayetiyle ilgili Yorgi duruşmasının sonuçlarına bakmak gerek. Cinayete kurban giden Sultana'nın ailesi "kana kan" isteyince hakim bunun için şeriat mahkemesine başvurmaları gerektiğini söyler. (*Sabah*, 14 Temmuz 1895; dava için bkz. Üçüncü Bölüm, s. 122-123.) Ancak şeriat mahkemeleri hukuk mahkemeleriymiş ve ceza ve ticaret davalarına bakan Nizamiye Mahkemeleriyle rekabet içinde değildi.

35 Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*.

36 19. yüzyılda Osmanlı polis teşkilatı için bkz. Ergut, *State and Social Control*. Ergut bu çalışmasında polisin toplumu denetlemek için bir devlet aygıtı olarak kullanılması üzerine odaklandığı ve kanımca elindeki kaynakların yetersizliğinden dolayı, polisin 19. yüzyıldaki fiili yapısı ve görevleri üzerinde fazla durmamış. Abdülhamid dönemindeki durumunaysa hiç değinmemiştir. Ayrıca bkz. Glen Swanson, "The Ottoman Police," *Journal of Contemporary History*, Cilt 7, No. 1/2 (Ocak-Nisan 1972), s. 243-260. Swanson da polis teşkilatının 19. yüzyıl sonlarındaki durumundan çok az bahseder, çünkü kendisi daha çok kol-luk kuvvetindeki değişimlerin bütün Osmanlı tarihi içindeki genel durumunu ele almıştır. İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bildiğim kadarıyla henüz kimsenin üzerinde çalışmadığı bazı polis

Ceza adaleti ile kolluk sisteminde değişikliklere gidilmesi Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla sona ermemiştir. Abdülhamid döneminde uygulanan reformlar yeni ideolojileri temsil etmiyor, fakat daha önceki padişahların başlattıkları değişiklikler doğrultusunda devam ediyordu. Örneğin polis devriyeleri yalnız sayıca artırılmakla kalmamış, gece devriyeleri polis memurlarının yanına, jandarma ve asker de eklenerek güçlendirilmişti.³⁷ Bu durum yalnızca kolluk kuvvetiyle ilgili reformların sürdüğünü değil, devletin şiddet üzerindeki tekelinin güçlendiğini ve iç karışıklıkların azaldığını da gösteriyordu. Rapor ayrıca, İstanbul'da güçlendirilen devriyelerin gösterdiği başarı nedeniyle bu sistemin eyaletlerde de uygulanmasının düşünüldüğünü belirtiyordu.

Devriyelerin gücünün artırılmasına gereksinim duyulması aslında bir dereceye kadar şiddet üzerindeki devlet tekelinin, hükümetin istediği kadar güçlü olmadığını ima etmekteydi. Ancak, bu aynı zamanda devletin, devlet denetimini artırmanın mümkün olduğunu ve bunun da büyük olasılıkla polisin daha önce kentin yeterince denetim altına alınamayan bölümlerine daha fazla girmesiyle sağlanabileceğini düşündüğüne de işaret ediyordu.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İSTANBUL

Ceza Adaleti Sistemi

Ceza kanununun bazı ayrıntılarında ve polisin çalışma düzeninde birtakım değişiklikler yapılmakla birlikte II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca ceza adaleti sisteminin hukuk kuralları çerçevesinde yürütüldüğü ve birkaç istisna dışında titizlikle uygulandığı anlaşılmaktadır.³⁸ Bunun, ent-

teşkilatına giriş sınavı örnekleri bulunmaktadır. Öte yandan bu sınavların varlığı, Abdülhamid dönemine gelindiğinde İstanbul'daki polis gücünün belli bir profesyonelliğe eriştiği savını desteklemektedir.

³⁷ *Levant Herald*, 5 Şubat 1891.

³⁸ Burada sıradan suç eylemleriyle ilgilenen adalet sistemini ele aldığımı vurgulamalıyım. Hukuk kurallarının siyasi mahkûmlara ve muhaliflere de uygulanıp uygulanmadığı konusunu açık bırakıyorum. Abdülhamid, Abdülaziz'e yapılan suikastta rol oynadığı (iddiasıyla) Taif'te cezaevinde bulunan Midhat Paşanın ölümü dahil olmak üzere saltanatı döneminde yargısız infaz emirleri vermekle suçlanıyordu. Midhat Paşa'nın ölümü üzerine bir açıklama için bkz. Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1993. Devlet eliyle yapılan yargısız infazlar Cumhuriyet Türkiye'sinde de oldukça uzun bir süre devam etmiştir. Tartışılabilir olmakla birlikte, bunun Abdülhamid döneminden çok İttihat ve Terakki döneminden kaynaklanan bir kültür olduğu öne sürülebilir. İlginç bir iddia da İttihat ve Terakki

rikacı ve çıkarıcı bir otokratın adalet sistemini propaganda aracı olarak yararlı görmesinden mi, yoksa Abdülhamid'in bu tür kurumların ülkenin yararına olduğuna gerçekten inandığından mı ya da Abdülmecid döneminde oturduğu temellerin sağlamlığı nedeniyle ne Abdülaziz, ne de Abdülhamid döneminde bütünlüğünü yitirmemiş olmasından mı kaynaklandığı konumuzla doğrudan ilgili olmasa da son derece ilginç bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. İşin gerçeği ceza adaleti sisteminin Abdülhamid döneminde, ceza ve usul-u muhakeme kanunlarının açtığı yoldan öngörülebileceği gibi işlemiş olmasıdır. Örneğin Arab Abdullah davasının üçüncü duruşmasında gecikmeli bir tanık çağrılması sorunu yaşanmıştı. Savunma usul-u muhakeme kanununda tanık listesinin, ilk duruşmadan 24 saat önce teslim edilmesi ilkesine dayanarak itiraz etmişti. Hakimler savunma avukatını desteklemiş ve sonradan eklenen tanığın dinlenmesine izin vermemişti.³⁹

Mahkemeler gerçekten de ceza yasasında belirtilen cezalara hükmetmekteydi.⁴⁰ Aslında hüküm giyen suçluya verilen cezanın okunması sırasında ceza yasasının da ilgili bölümü okunmaktaydı. Verilen ceza ile ilgili gazete haberlerinde cezanın, ceza yasasının hangi bölümüne dayanarak verildiği de belirtiliyordu. Ayrıca istinaf (temyiz) mahkemeleri, gösterilen kanıtlar aksini ispatlıyorsa alt mahkeme kararlarını reddedebiliyor ve kararları kamuya duyuruluyordu. Sayfalarını mahkemelerde olan bitene ayıran *Ceride-i Mahakim* (Adliye Dergisi) Haziran 1295'te (1879) yayınlanmaya başlamıştı. Adı birkaç kez değişmesine karşın dergi cumhuriyet döneminde de yayın hayatını sürdürdü.⁴¹ Padişah mahkeme kararlarının değişmesinde rol oynayabiliyordu, fakat yetkisi yalnızca idam cezalarını

yönetimi altında siyasal şiddette artış olduğudur, bkz. George W. Gawrych, "The Culture and Politics of Violence in Turkish Society, 1903-14," *Middle Eastern Studies*, Cilt 22, No. 3 (Temmuz 1986), s. 307-330.

39 *İkdam*, 2 Ağustos 1896.

40 Burada kuşkusuz verilen bu cezaların gerçekten uygulanıp uygulanmadığı ve yerel makamlar tarafından hukuk dışı cezalar verilip verilmediği soruları akla gelmektedir. Bu konuları ayrıntılı ele almadım, ama gördüğüm kadarıyla uygulanan cezalar verilen cezalarla uyumluydu. Dayak ve işkence gibi polis in ya da cezaevi görevlilerinin uyguladığı hukuk dışı cezalar olmuyor değildi, ama bunlar resmen kabul görmüyör ve ciddiyetle caydırılmaya çalışılıyordu. Bu tür olayların incelenmesiyle ilgili bkz. BOA ZB 327/115, Y.MTV 16/85 ve ZB 399/92.

41 Derginin diğer adları ve yayınlanmasıyla ilgili bilgiler için bkz. Hasan Duman, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928 / Union Catalogue of the Periodicals in Arabic Script in the Libraries of Istanbul*, İstanbul, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) İslâm Konferansı Teşkilatı, 1986.

(ki sık sık verilmesine karşın, ender olarak uygulanmaktaydı) onaylama ve bağışlama (yani 'ceza'ı hafifletme) hakkı ile sınırlıydı. II. Abdülhamid ceza kanunu dışında ceza verme ya da ceza mahkemelerinin onayladığı cezaları ağırlaştırma yetkisine sahip değildi ve benim görebildiğim kadarıyla pek çok ceza'ı hafiflettiği veya bağışladığına dair örnekler vardır, fakat ağırlaştırdığı bir durum hiç olmamıştır.⁴² Bütün bunlar yalnızca *Ceride-i Mahakim*'de ve devamı niteliğinde yayınlanan diğer dergilerde değil, aynı zamanda günlük ve haftalık genel haber gazetelerinde de yer alıyordu. Dolayısıyla okuyan kesim adalet sisteminin nasıl işlediği ve hangi suçlara ne ceza kesildiği hakkında net bilgiler edinirken, büyük olasılıkla suçlu kesimler de bunları öğreniyordu.

Ayrıca şiddet suçları işleyenlerin çoğu, daha önce de ceza adaleti sisteminden geçmişlerdi. Yeniden suç işleme oranlarının ne olduğuna ilişkin elimizde bilgi olmamakla birlikte, sabıkalı terimi sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Şiddet suçları için cezalar, para cezasından hapis cezasına, hatta idama kadar uzanmaktaydı. Saldırı davalarında olayın ciddiyetine ve hafifletici sebepler bulunmasına bağlı olarak hakimlerin bir dereceye kadar takdir hakkı bulunmaktaydı. Kızgınlıkla atılan ve fazla zarar vermeyen bir yumruk para cezasıyla cezalandırılırken, ciddi bir dayak hapis cezasıyla sonuçlanıyordu. Suçu işleyen çoğu kez mağdurun tedavi giderlerini de ödemek durumunda kalıyordu. Mağdurun az çok ciddi yaralar aldığı silahlı saldırılarda suçluya birkaç yıl hapis cezası veriliyordu. Ceza yasasında kasıtlı ve kasıtsız cinayet arasında fark gözetilse de, cinayet suçlarında ceza daha fazlaydı. Bir kavga sırasında bıçak, hatta silah kullanılması sonucunda adam öldürülmüş, ama 'cinayet önceden planlanmamışsa cezası 15 yıl ağır haptisti.⁴³ Kasıtlı cinayet işleyen kişi ölüm cezasına çarp-

42 Ceza Kanununda padişahın ceza kararlarıyla ilgili başka yetkisi olmadığı açıkça belirtilmemiş, ama 14. 16. ve 47. maddelerde üstü örtük biçimde yetkilerinin sınırlandığı ifade edilmiştir. Polisin gözaltına alma yetkisinin ele alındığı 14. Maddede, yasalar tarafından belirtilmediği sürece hiç kimsenin gözaltına alınamayacağı yazılıdır. 16. Madde idam cezasının infaz edilebilmesi için padişahın imzasının gerektiğini belirtmekte ve padişahın rolünün burada bu kadar açık yazılması, yegâne rolünün bu olduğunu düşündürmektedir. 47. Madde de sultanın bağışlama yetkisinin sınırlarını belirlemektedir. *The Ottoman Penal Code 28 Zilhijeh 1274*. Fransızca'dan çeviren C.G. Walpole, Londra, William Clowes and Sons, Ltd., 1888.

43 Türkçede buna kürek cezası ya da küreğe konulma denirdi. Ancak 19. yüzyılın sonlarında kadırga-

tırılırdı.⁴⁴ Ancak ölüm cezası hemen her zaman müebbet, bazen de kısa süreli hapse dönüştürülüyordu. Laz Deli Mehmed ölüm cezası almış, ama cezası 15 yıl hapse çevrilmiş, cezanın dörtte üçünü çektikten sonra da bağışlanmıştı.⁴⁵ Ayrıca mahkûmlar tek tek bağışlanabilecekleri gibi, padişahın tahta çıkışının yıldönümü gibi özel günlerde ilan edilen toplu aftan da yararlanabiliyorlardı fakat toplu afta mahkûmların tamamı serbest bırakılmıyordu. Cezalarının üçte ikisini çeken mahkûmlar genel aftan yararlanabiliyordu. Siyasal suçlardan, cinayetten ya da tecavüzden hüküm giyenler genel aftan yararlanamıyorlardı.⁴⁶

Adalet sistemi genel olarak oldukça iyi işliyor görünüyordu, ama kusursuz olmaktan çok uzaktı ve yetkililer de aslında bunun farkındaydılar. Bir kere sistem yeterince hızlı işlemiyordu. *Levant Herald* 1891'de yapılan bir inceleme sonucunda “çok sayıda mahkûmun aylardır mahkemeye çıkmayı bekledikleri”nin anlaşıldığını yazıyordu. İşleri hızlandırmak için bir takım önlemler alınması gerekiyordu ve bu tedbirler arasında hakimlerin sorumlu tutulması bulunduğu göre resmi görüş bazı hakimlerin işleri yeterince hızlı yürütmediği doğrultusunda idi.⁴⁷

Ceza davaları bir hakimler heyeti (ağır suçlar için 5 hakim), müdde-i umumiye bir görevli ve savunma avukatı ile muhtemelen mağduru temsilen bir müdahil avukat tarafından yürütülürdü. Heyet-i ittihamiyenin⁴⁸ zanlıya yönelttiği suçlamalar yüksek sesle okunurdu. Çoğu kez baş hakim zanlıya bu suçlamaların ne anlama geldiğini açıklardı. Sonra tanıklar çağrılır, kimlikleri belirlendikten sonra doğruyu söyleyeceklerine dair yemin ettirilirdi. Hakim tanığa özellikle “Bildiyini gördüğünü işittiğini doğru söyleyeceğine yemin edeceksin” der, tanık da “Ederim” diye yanıtlardı.⁴⁹

lar olmadığı için burada “ağır hapis” demek daha uygundur. *Levant Herald* da bu terimi (İngilizce *hard labour*, Fransızca *travaux forcés*) kullanmaktaydı. Bkz. *Levant Herald*, 3 Şubat 1891 ve 4 Şubat 1891.

44 Osmanlı Ceza Kanununda kasıtlı cinayete verilecek ceza 170. Bölümde, kasıtsız cinayete verilecek ceza da 174. Bölümde açıklanmaktaydı.

45 *Levant Herald*, 24 Aralık 1890.

46 Böyle bir af örneği için bkz. BOA ZB 15/9, ZB 309/46 ve Y.MTV 27/2.

47 *Levant Herald*, 2 Şubat 1891. Ayrıca bkz. BOA Y.PRK.ZB 8/2.

48 Büyük olasılıkla iddia makamı (heyet-i ittihamiye) başsavcılıkta (müdde-i umumiye) yakın ilişki içindeydi, fakat bu ilişkinin tam olarak ne olduğunu bilmiyorum.

49 *İkdam*, 29 (30) Haziran 1896.

Daha sonra tanığın bildiklerini anlatması istenir, ardından da tanık anlattıklarıyla ilgili sorgulanırdı. Tanıklara ve zanlıya soru sorma hakkı olan tek kişi baş hakimdi, ama savcılık ve savunma avukatı hakimden belli bazı soruları sormasını isteyebilirdi. Savunmanın her tanıktan sonra tanığın ifadesi üzerine konuşmasına izin verilirdi.

Bütün tanıklar dinlendikten sonra hem savcılık, hem de savunma avukatları son bir mütalaada bulunur, ardından da hakimler ortak bir karar almak üzere müzakere odasına çekilir, sonra da geri gelerek kararlarını açıklarlardı. Zanlının suçlu bulunduğu durumlarda hakimler kararı bir kez daha müzakere ettikten sonra verilen cezayı okumak üzere salona geri gelirlerdi.

Suçlu bulunan kişinin kararı temyiz etme hakkı vardı ve idam cezası söz konusu olduğunda bu işlem neredeyse kendiliğinden işlemeye başlardı. Hakim suçluya yalnızca temyize başvurmamasını söylemekle kalmaz, aynı zamanda davayla ilgili belgelerin de temyiz mahkemesine yollanmasını sağlardı.⁵⁰ Açıkçası savunmanın temyize gitmesi beklenirdi.

Duruşmalar halka açık yapılır ve halk bunları izlerdi. İnsanların duruşmalara bir eğlenceye gider gibi gitmelerinin ne kadar yaygın olduğunu söylemek zordur. Gazete haberlerinden anlaşıldığı üzere mahkemelerin izleyici bölümü her zaman doluydu, ama tabii gazeteler yalnızca kamuyu en çok ilgilendiren, dolayısıyla da geniş bir izleyici kitlesini çeken davaların ayrıntılarını yazmaktaydı. Yine de şehir sakinlerinin duruşmaları izlemeye gittikleri açıkça anlaşılmaktadır. Arap Abdullah duruşmasında doğrudan mahkemeye değil de, izleyicilere hitap ettiği için uyarılmıştı.⁵¹ Safranbolulu Mustafa'nın duruşmasında çevirmene ihtiyaç duyulunca hakim, izleyiciler arasında gereken dilleri bilen birinin olup olmadığını sormuş ve izleyiciler arasından bir gönüllü bulunmuştu. Bu iki kez olmuş, birinde Arnavutça, diğerinde Rumca için tercüman gerekmişti.⁵²

Halkın duruşmalara katılması yalnızca hukuk sisteminin görece açık olduğuna değil, bu sistemin nasıl işlediğinin geniş kesimler tarafından bilindiğine de işaret etmektedir. Okuryazar olanlar duruşma tutanaklarını gazetelerden okuyarak sistemi öğrenebilirlerdi, fakat her sınıftan ve koşuldan insan

50 *Sabah*, 10 Mart ve 14 Temmuz 1895.

51 *İkdam*, 7 Ağustos 1896.

52 *Sabah*, 8 Mart ve 10 Mart 1895. Davanın kendisi için bkz. İkinci Bölüm, s. 70-72.

mahkemeye gelerek duruşmaların nasıl yapıldığını kendi gözleriyle görebilir ve hangi suç için ne ceza verildiğini bizzat kendisi duyabiliirdi.

Demografik Durum

Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusla ilgili sayılara ulaşmak ve bunları kullanabilmek çeşitli nedenlerle son derece zordur. Düzenli nüfus sayımı yapılmamaktaydı, yapıldığında da çoğunlukla yalnızca erkekler sayılırdı. Ancak III. Selim döneminden itibaren zaman zaman İstanbul'da yaşayan nüfusu tespit etmek, hatta nüfus değişimlerini izleyebilmek amacıyla bazı girişimlerde bulunulduğu görülür.⁵³ Dolayısıyla bazı sayım kayıtları mevcuttur ve 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da kaç kişinin yaşadığına ilişkin makul tahminlerde bulunmaya çalışan birkaç kişi olmuştur.⁵⁴ Ancak farklı zaman dilimlerinde aynı türden nüfus istatistiklerinin bulunmaması, zamansal karşılaştırmaları kuşkulu kılar ve sorun daha da zorlaşır. Bir başka zorluk da İstanbul'la ilgilidir. Kent değişik adlarla anılmaktaydı ve bu adların çoğu farklı coğrafi kapsamlara atıfta bulunuyordu. II. Abdülhamid döneminde en sık kullanılan ad Dersaadet'tir. Bu ad kentin bütünü için kullanılmaktaydı,⁵⁵ fakat bazen de *bilad-i selase* (üç belde, yani Eyüp, Galata ve Üsküdar) ile birlikte yalnızca şehrin sur içinde kalan eski bölümü için kullanılmaktaydı.⁵⁶ İstanbul nüfusu üzerine yazılmış birkaç çalışmadaki sayısal verilerin çoğunun "İstanbul" için olduğu belirtilir, fakat İstanbul'un tam olarak nereleri kapsadığı konusunda ayrıca bilgi verilmez. Ancak bölgelere göre düzenlenmiş istatistikler de mevcuttur ve bunların toplamı "İstanbul" için verilen sayıya neredeyse denktir, dolayısıyla tersine bulgular olmadığı sürece "İstan-

53 Betül Başaran, "Policing Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Selim III and His Urban Policies (1789-1792)," (yayınlanmamış bildiri, 39th Annual Meeting of the Middle East Studies Association of North America, Washington D.C., 20 Kasım 2005).

54 Bkz. Stanford J. Shaw, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century," *IJMES* Cilt. 10, No. 2 (Mayıs 1979), s. 265-277; Justin McCarthy, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (New York: New York University Press, 1983); Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics* (Madison, The University of Wisconsin Press, 1985); Alan Duben ve Cem Behar, *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility 1880-1940* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).

55 Dersaadet'in resmi kullanımının kentin bütününe tanımlamasıyla ilgili olarak bkz. "Dersaadet," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 37.

56 Üç Belde için bkz. "Bilad-i Selase," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 228-229.

bul"la sur içinde kalan eski şehrin değil, kentin tamamının kastedildiğini düşünmek gerekir.⁵⁷

En güvenilir sayılar 1882 ve 1885 yıllarına ait olanlardır. 1882'de İstanbul nüfusunun 380.000 kişi dolayında olduğu belirtilmiştir.⁵⁸ Bu özellikle homojen bir nüfus değildi. 1882 nüfusu dinlere bölündüğünde Müslümanların yüzde 56,16; Rum Ortodoksların yüzde 17,78; Ermeni Ortodoksların yüzde 16,11; Yahudilerin yüzde 6,95; Katoliklerin yüzde 1,65; Protestanların yüzde 0,08; Bulgarların yüzde 0,86 ve Latinlerin yüzde 0,39 olduğu görülür.⁵⁹ Ancak bu rakamlar nüfusun gerçek heterojenliğini göstermiyordu, çünkü çok sayıda etnik grup dinsel açıdan özellikle "Müslüman" olarak sınıflandırılmaktaydı. Bir bütün olarak nüfusa bakıldığında İstanbul Müslümanlarının imparatorluğun çeşitli bölgelerinden ve dışından geldikleri anlaşılmaktadır. Müslüman nüfus içinde Arnavutlar,⁶⁰ Araplar, Boşnaklar, Çerkezler, İranlılar,⁶¹ Kürtler, Pomaklar, Tatarlar, Türkler ve diğerleri bulunmaktaydı.

İstanbul nüfusunun çok büyük bir yüzdesini İstanbul doğumlu İstanbullular değil, imparatorluğun çeşitli bölgelerinden gelenlerle 19. yüzyıl boyunca gittikçe artarak Rusya'ya veya diğer Avrupa devletlerine terkedilen eski Osmanlı topraklarından gelen göçmenler ya da mülteciler oluşturuyor-

57 Örn. bkz. Tablo 1, 2 ve 3, Shaw, "Population," s. 266-269 ve Tablo III.1, III.2 ve III.3, Karpat, *Ottoman Population*, s. 201-207. Hem kentin, hem de içinde yer aldığı vilayetin adının İstanbul olması konuyu daha da karmaşıktırmaktadır. Örn. bkz. Harita 1: "İstanbul Vilayeti ile Çatalca ve İzmit Sancakları," Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü ve Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası (XX. Yüzyıl Başları)*, hazırlayanlar Rahmi Tekin ve Yaşar Baş (İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003). Verilen sayıların kent nüfusuna ait olduğu anlaşılmaktadır, fakat şehrin sınırlarının ne kadar net olduğundan emin değilim.

58 Karpat, *Ottoman Population*, Tablo III.3, s. 204-207'de İstanbul nüfusu 380.804 olarak verilmiştir. Shaw, "Population," Tablo 3, s. 269'da bu sayı 381.376 ve aynı makale içinde Tablo 1, s. 266-267'de ise 382.376 olarak verilmiştir.

59 Shaw, "Population," s. 266-267, Tablo 1. Clarke da 19. yüzyıl ortaları için benzer sayılar verir. İmparatorluğun bütünü için verdiği sayılar ilginç bir biçimde İstanbul için yapılan tahminlere çok benzerdir, bu da başkentin demografik açıdan imparatorluğun bütününe çok yakından temsil ettiğine işaret etmektedir. Hyde Clarke, "On the Supposed Extinction of the Turks and Increase of the Christians in Turkey," *Journal of the Statistical Society of London*, Cilt 28, No. 2 (Haziran 1865), s. 261-293.

60 Arnavutlar üzerine daha fazla bilgi için bkz. George Gawrych, "Tolerant Dimensions of Cultural Pluralism in the Ottoman Empire: The Albanian Community 1800-1912," *IJMES*, Cilt 15, No. 4 (Kasım 1983), s. 519-536.

61 İranlılar üzerine daha fazla bilgi için bkz. Peter Chelkowski, "The Iranian Colony in Istanbul: Some Aspects of its Influence on the Homeland's Culture and Politics," *Kültür Ufukları: Talat S. Halman Armağan Kitabı (Cultural Horizons: A Festschrift in Honor of Talat Halman)* (Syracuse, NY ve İstanbul: Syracuse University Press ve Yapı Kredi Yayınları, 2001), s. 69-75.

du. Kabaca hesaplayarak bunun ne kadar doğru olduğunu görebiliriz; 1885 nüfus sayımı sonuçlarına göre İstanbul'da yaşayanlardan 337.994 kişinin İstanbul doğumlu, 406.328 kişinin de başka yerde doğmuş olduğu anlaşılr.⁶² Bu rakamlar 1885'te İstanbul nüfusunun neredeyse yüzde 55'inin başka bir yerde doğmuş olduğunu gösteriyordu. Bu tablo 1885'te karşılaşılan yeni bir durum değildi ve bunun birçok nedeni vardı. Osmanlılar yaklaşık iki yüzyıldır toprak kaybediyorlardı,⁶³ buraları ele geçiren devletler ise bu topraklarda yaşayan Müslümanlara her zaman iyi davranmıyorlardı. Bu durum uzun bir dönem İstanbul'un mülteci akınlarına uğramasına yol açtı. Bu mültecilerin büyük bölümü zaman içinde Anadolu'ya yerleştirilse de, çoğu İstanbul'dan geçiyordu ve bu süreçte İstanbul'da kalanların sayısı da az değildi. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Osmanlıların Balkanlar'da ve Kafkasya'da önemli ölçüde toprak kaybetmesiyle başlayan mülteci akınının etkileri, 20 yıl sonrasında bile hâlâ hissediliyordu.⁶⁴

Ayrıca erkekler çalışmak için yıllardır eyaletlerden İstanbul'a gelmekteydiler.⁶⁵ Yıllar içinde bu bekâr göçüyle ilgili çok sayıda düzenleme yapılmış, bunlar kısmen uygulanmış, ama hükümet bu durumu hiçbir zaman tamamen denetim altına alamamıştı.⁶⁶ Bu durumun İstanbul dışında doğmuş olup İstanbul'da yaşayan nüfusa katkısı dışında başka etkileri de olmuştu, çünkü bu bekâr göçü aynı zamanda kadın-erkek oranında dikkat çeken bir dengesizlik yaratıyordu. Bu dengesizliği Shaw'un sayısal verilerinde net olarak görebiliriz; örneğin Tablo 1'de 1882'de 219.945 erkeğe karşı 162.431 kadın olduğu ve 1885'te erkeklerin sayısının 508.814'e, kadınların ise 364.761'e ulaştığı anlaşılır.⁶⁷ Shaw ilginç biçimde bu dengesizliği "geleneksel olarak kadınların eksik sayılması"na bağlamış,

62 Shaw, "Population," Tablo 4, s. 270.

63 Başarısızlıkla sonuçlanan 1683'teki II. Viyana Kuşatması 1699 tarihli Karlofça Antlaşmasına giden yolu açmıştı.

64 Göçlerle ilgili olarak bkz. Karpas, *Ottoman Population*, özellikle 4. Bölüm "Population Movements in the Ottoman State in the Nineteenth Century," s. 60-77.

65 Hagop Mintzuri hatıratında geç Osmanlı döneminde çalışmak için Doğu Anadolu'daki bir köyden İstanbul'a gelişini çok ilginç bir dille anlatır (*İstanbul Anıları 1897-1940*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993).

66 Bkz. Cengiz Kırılı, "The Struggle Over Space: Coffeehouses of Ottoman İstanbul, 1780-1845" (yayınlanmamış doktora tezi, New York Eyalet Üniversitesi [SUNY] Binghamton, 2000).

67 Shaw, "Population," Tablo 1, s. 266-267.

ama “kentte yaşayan çok sayıda gayrimüslimin, özellikle de Bulgarlar ile Rumların İstanbul’da geçici olarak yaşayan erkek tüccarlar” olduğunu kabul etmişti.⁶⁸ Bu dengesizliğin yalnızca kadınların eksik sayılmasından kaynaklanmadığını Karpat’ın 1844 ve 1857 yıllarında İstanbul’da yaşayan erkek nüfusu “Yerli Erkek Nüfus” ve “Eyaletlerden Gelen Bekârlar” olarak ayırarak verdiği tabloda açıkça görmek mümkündür.⁶⁹ 1844’te eyaletlerden gelen bekârlar, 213.693 olan toplam erkek nüfusun 75.748’ini oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu iki yıl bağlamında, İstanbul’un erkek nüfusunun üçte birinden fazlasının kente çalışmaya gelen bekâr erkeklerden oluştuğu anlaşılmaktadır; bu oran 1857’de yüzde 40’a yaklaşmıştı.⁷⁰

Bu sayısal verilerin İstanbul’daki kişiler arası şiddet örüntüsünü anlamamıza yardımcı olan bir başka özelliği de konutla ilgilidir. Shaw (Tablo 3) ve Karpat (Tablo III.3) sayılar bazı kategorilerde biraz farklı olmakla birlikte temelde aynı bilgileri verirler. Karpat toplam 380.804 kişiden söz eder. Bunlardan 280.952’si özel konutlarda oturmaktadır. (Özel konutlarda oturanların yarısından fazlası kadındır: 145.225 kadına karşı 135.727 erkek.) Bunun dışında 2.128 kişi de tekkelerde yaşamaktadır. Medreselerde 5.560 Müslüman din öğrencisi, hanlarda da 8.478 kişi (tüccar, esnaf ve zanaat-kârlar) yaşamaktaydı. Dükkânlarında barınan esnaf ve zanaatkârın sayısı da 52.997’ydi. Karpat’ın “göçmen” olarak listelediği kalabalık grup 30.680 kişiden oluşuyordu ve ona göre bunlar “nerede yaşarlarsa yaşasınlar tahminen diğer gruplara dahil değillerdi.” Shaw aynı kategoriye “daimi kalacak yeri olmayan mülteci(ler)” olarak listeliyordu. Bu sayı nüfusun yüzde 8’iydi.

Ayrıca dükkânlarda yaşayanların hepsi dükkân sahibi değildi. Düzenli iş tutamayan ya da işsiz olanlar da dükkânlarda yaşayabiliyordu. Bir por-selen ve kristal dükkânı olan M. Desokis adındaki bir Fransız vatandaşının dükkânında düzenli oturduğu söylenebilecek dört hamal kalıyordu.⁷¹ Dükkânlarda, kahvelerde ya da ahırlarda yatıp kalkanların ikamet yeri çok sabit

68 A.g.e., s. 265.

69 Karpat, *Ottoman Population*, Tablo III.2, s. 203.

70 Duben ve Behar, İstanbul’daki hane halkları üzerine yaptıkları çalışmada (*Istanbul Households*), bekâr odalarında yaşayan bekârları, ikâmet kayıtlarında kayıtlı olmadıkları için bilinçli olarak kapsam dışı bırakmışlardır (s. 17). Ancak onlar da nüfus sayımında sayılmayanların sayısının yüksek olduğunu belirtirler (s. 24). Kesin sayı ne olursa olsun, sayılmayanların çok fazla olduğu açıktır.

71 *İkdam*, 12 Nisan ve 13 Nisan 1896. Bkz. Üçüncü Bölüm, s. 121-122.

değildi. İnsanları tanımlamak için kullanılan ifadeler çoğu kez bunu gösterir nitelikteydi. Bahsi geçen bir kişinin soyadı olmadığı durumlarda, kişiyi tanımlamak için çok çeşitli sıfatlar kullanılmaktaydı. Örneğin çoğu insan için düzenli ya da sabit konutları olduğunu gösteren sakin/sakine ya da ikametın bir türevi [mukim gibi] kullanılırdı. Ancak gördüğüm örnekler arasında, düzenli yaşayacak bir yeri olmayan, fakat geceyi geçirebilecek bir yer bulabilenler için kullanılan “beytutet etmek,” yani geceleme terimi de hayli yaygındı. Buraları pansiyon değil, daha çok kahve, dükkân ya da ahırlardı.

Çok sayıda yalnızca “serseri” olarak adlandırılan insan da vardı. Bunların geceleyecekleri düzenli bir yerleri yoktu ve gerçekten yersiz yurtsuzlardı. Böyle kaç kişi olduğunu söylemek imkânsızdır. Kuşkusuz bunların çoğu nüfus sayımlarında da görülmezler, ama bunu da kesinlikle söyleyebilmek mümkün değildir. Ceza kayıtlarında karşıma çıkan anlatılara göre sayıları hayli yüksek olmalıydı. Serseriler ve serserilikle ilgili kararların sayısının çokluğundan anlaşılacağı üzere Osmanlı hükümeti bunun ciddi bir toplumsal sorun olduğunu farkındaydı.⁷² 1879’da serserilikten toplanan insanların hiç bekletilmeden geldikleri yerlere geri gönderildikleri anlaşılmaktadır.⁷³ 1895’e gelindiğinde artık serserilikle ilgili yasalar kesinlikle sistemleştirilmişti. Serserilikten toplanan kişiler hapis cezasına çarptırılabilirler gibi, bir süre polis gözetiminde de tutulabiliyorlardı.⁷⁴

Nüfusla özellikle de cinsiyet dengesizliği ve evsiz barksızlıkla ilgili sayısal veriler, İstanbul nüfusunun önemli bir kesiminin, tamamıyla değilse bile büyük ölçüde işsiz ya da geçici işlerde çalışan erkeklerden oluştuğunu gösterme eğilimindedir. Arab Abdullah’ın duruşmasında

72 Faruk İlkan’ın “II. Meşrutiyet’de Serseri ve Mazan-ne-i Su’Eşhas Hakkında Nizamname” başlıklı makalesine (*Tarih ve Toplum*, Aralık 1992, Sayı 108, 49/369-56/376) göre serserilikle ilgili 1909’da düzenlenen nizamname, tamamen anayasanın yeniden ilanının ardından serseriliğin artmasından kaynaklanmıştı. Ancak daha önce yapılan düzenlemeler de vardı. Bunların tam metinlerine ulaşamamış olmakla birlikte çeşitli belgelerde (karş. dn. 74) bu nizamnamelere atıfta bulunulmaktadır. Aslında Başaran (“Policing İstanbul”) bu tür düzenlemelerin III. Selim döneminde yapıldığını belirtir.

73 Örn. bkz. Vakit, 2 Şubat ve 9 Şubat 1879. İlginç olan bu iki haberde de bu kişilere yalnızca serseri değil, aynı zamanda “bi-mekân,” yani yersiz de denmişti. Daha sonraki haberlerde bi-mekân tanımına rastlanmaz.

74 2 Mayıs 1896 tarihli *İkdam* gazetesinde bir adamın bir ay hapis cezasına çarptırıldığı, bir yıl da polis gözetimi altında tutulacağı ve memleketine geri gönderileceği belirtiliyordu. 1 Mayıs 1895 tarihli *İkdam* gazetesinde ise bir adamın (Serseri Nizamnamesinin üçüncü bölümüne göre) üç ay hapis, iki yıl da polis gözetimi cezasına çarptırıldığı belirtiliyordu.

(bkz. İkinci Bölüm) bu tür geçici işler yapan bir tanık vardı. Hasan, tanık olarak yemin ettikten sonra hakimın sorduğu sorulardan biri de ne iş yaptığına ilişkindi. Hasan kışın arabacılık, yazın da marangozhane de rendecilik yaptığını belirtmişti.⁷⁵ Geçici işlerle uğraşan bu büyük erkek nüfusun, İstanbul'da suç oranlarının artmasında çok önemli etkisi olmuş olmalıdır.

İstanbul'da yaşayan herkes Osmanlı vatandaşı da değildi. Karpat 1885'te İstanbul'da 384.910 Müslüman, 359.412 gayrimüslim ve 129.243 yabancı olduğunu belirtir. Yabancıların da hepsi tek tip değildi. Bazıları çeşitli elçiliklere bağlı diplomatlar ve aileleriydi.⁷⁶ Bazıları Osmanlı Devleti ya da özel sektör için çalışan teknisyenler ya da uzmanlardı. Bazıları tüccar ve tacir, bazıları da işçiydi. Ayrıca yerleşik olmayan ve hiçbir zaman nüfus sayımlarına dahil edilmeyen geniş bir yabancı nüfus da vardı, adları ender olarak duyulmakla birlikte sıklıkla şiddet eylemlerine katıldıkları biliniyordu. Bunlar genellikle yabancı gemilerde çalışan denizcilerdi, sahile çıktıklarında öyle çok içerlerdi ki, Galata Limanı bölgesindeki içki içilen yerlere, kentteki diğer içkili yerlerden çok farklı bakılırdı. Buraları için Farsçadan gelen meyhane terimi kullanılmaz, Rumca kökenli baloz kelimesi kullanılırdı. Galata'da balozların çok olması şaşırtıcı olmadığı gibi kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi Galata bölgesi şiddet olaylarıyla ünlüydü.

Bir imparatorluk başkenti ve önemli bir liman olarak, sanayinin ilk filizlendiği İstanbul'un nüfusu sosyoekonomik açıdan büyük çeşitlilik gösteriyordu. Çok sayıdaki yabancı bürokrata ek olarak 1885'te İstanbul'da 24.112 devlet görevlisi bulunmaktaydı, bu rakam 407.609 kişiden oluşan (çalışan) nüfusun neredeyse yüzde 6'sını temsil ediyordu.⁷⁷ Elimizde sayıları olmasa da, İstanbul'da ayrıca irili ufaklı çok sayıda tüccar, esnaf ve zanaat-

75 Reis Bey –Ne iş yaparsın?
Hasan –Kışın bargircilik ederim.
Reis Bey –Yazın ne yaparsın?
Hasan –Rendecilik.
İkdam, 30 Haziran 1896.

76 Elçilik camiasıyla ilgili ilk elden bilgiler için bkz. Dorina L. Neave, *Twenty-six Years on the Bosphorus*, Londra, Grayson & Grayson, 1933.

77 Shaw, "Population," Tablo 5, s. 271. Shaw aynı yıl için toplam erkek nüfusu 403.258 (Tablo 6, s. 273), toplam nüfusu da 744.322 (Tablo 4, s. 270) olarak veriyordu. Tablo 5'teki toplam, açıkça belirtilmemekle birlikte, büyük olasılıkla çalışan nüfusun toplam sayısıydı.

kâr, hamallar, arabacılar, hizmet ve tersane işçisi, kayıkçı ve fabrika işçisi de bulunmaktaydı.⁷⁸

Bir sonraki bölümde görüleceği üzere bütün toplumsal ve ekonomik kesimlerden, her türde şiddet suçu işleyen insan çıkıyordu. Bunlardan sarhoş kavgalarından çeşitli düzeylerdeki saldırılara kadar uzanan bazı kişiler arası şiddet suçları belli sınıflarla (bu durumda alt ekonomik sınıflar) daha çok ilişkilendirilebilir görünmektedir. Ancak, suç türleri ya da farklı ekonomik sınıfların göreceli büyüklükleriyle ilgili güvenilir sayısal veriler olmadan, bunların neden diğer sınıflarla değil de bu grupla bağlantısı olduğunu kanıtlamak son derece zordur.

Etnik İlişkiler

Yukarıda da belirtildiği gibi İstanbul'un nüfusu etnik açıdan epeyce çeşitliydi. Aileden sonraki temel sosyal birim mahalleydi ve büyük ölçüde homojen bir yapıya sahip olan birçok mahalle vardı. Burada iki noktaya değinmemiz gerekir: Öyle olma eğilimine sahip olsa bile mahalleler birbirinden tümüyle ayrılmamıştı ve bu ayrılma çoğu kez varsayıldığı gibi yalnızca dinsel kimlik temelinde değildi.⁷⁹

Eldem daha erken bir dönemden söz ederken etnik/dinsel kimlik temelli mahalleler arasında oldukça keskin ayrımlar olduğunu belirtmektedir.⁸⁰ Her ne kadar Eldem etnik kimliğin dinsel kimlik kadar önemli olduğunu kabul etse de, tartışmasının büyük bölümünde hâlâ dinsel kimliği dile getirmektedir. Behar, tek bir mahalle üzerine odaklandığı çalışmasın-

78 Quataert, "Manufacturing," adlı makalesinde Osmanlıda imalatın İstanbul, Selanik ve Adana'da toplandığını belirtir. Gerçekten de Osmanlı fabrikalarının yarısının İstanbul'da olduğu izlenimini uyandıran Osmanlı incelemelerinden (hatalarını da açıklayarak) alıntılar yapmıştır. Ancak özellikle değindiği yegâne imalat türü iplikhanelerdir. Quataert'in imalat üzerine yazdığı kitap da (*Ottoman Manufacturing*) dokumacılık odaklıdır ve bilinçli olarak İstanbul'la ilgili ayrıntılara girmekten kaçınmıştır.

79 Birbirinden ayrılmış mahalleler İslam ya da Osmanlı kentlerine özgü değildi ve belki de bu özellik bazen çok fazla büyütülüyordu. Sonuçta Kuzey Amerika'da (ya da Avrupa'da) orta ölçekteki herhangi bir kentte de etnik mahalleler bulunmaktadır. Bazen bu ayrımlar "Chinatown" ya da "Little Italy" kadar belirgin olmayabilir. Austin'ın (Texas) güney kesimi, kentteki sosyoekonomik bölünmeye gönderme yaparak "Bubbaland" olarak bilinir. Eskiden ana doğu-batı otoyolu olan Highway 40 üzerinde Columbus'ta (Ohio) ilginç bir diyalekt sınırı vardı. Batıya doğru ilerleyen göçmenler, eğer bu sınırın güneyinden gelmişlerse kentin güneyine, kuzeyinden gelmişlerse de kuzeyine yerleşmiş, böylece kentte ilginç bir dil ve kültür ayrımı meydana gelmişti.

80 Eldem, "İstanbul," s. 152-53.

da, etnik kimliğin bile yeterince ince bir ayrıştırıcı olmadığını öne sürer. Behar'ın incelediği mahallenin bir bölümünde burada ikamet edenler (ya da ataları) Anadolu'nun tek bir bölgesinden göç etmişlerdi.⁸¹ Birçok mahalle ortak bir kimlikle kurulmuşsa da, bu kimlik etnik olmaktan çok bölgeseldi. Bu, aynı yerden gelmiş olmanın yarattığı bir "hemşerilik" olgusuydu. Sözü edilen yerin büyüklüğü, köy, kaza, vilayet, hatta bölge ya da ülke de olsa uzaklığına göre değişiyordu. Hemşerilik bağı, diğer kimlik bağlarından çok daha güçlüydü. Örneğin Doğu Anadolu'dan gelen ve yaşamının büyük bölümünü İstanbul'da geçiren Ermeni Hagop Mintzuri anılarında, açıkça söylemese de, kendisini Anadolu'daki komşu köylerden gelen Türklere, İstanbullu Ermenilere olduğundan daha yakın hissettiği izlenimi vermektedir.⁸²

Ancak önemli olmakla birlikte insanların başka insanlarla bir araya gelebilecekleri tek yer oturdukları evler değildi. Bireyler arası ilişkiler bütün yakınlık düzeylerinde ve çok çeşitli amaçlarla meydana geliyordu. Bazı istisnalar olmakla birlikte, genel kural yakınlık düzeyi arttıkça, aynı (dinsel, etnik ya da bölgesel) grup içinde ilişki kurma olasılığının da artmasıydı. Gruplar arası ilişkilere dair yerleşim örüntüleri başka, mesleki örüntüler başka bilgiler sunar. Kişiler arası şiddetle ilgili anlatılar ise, bazen rastlantısal ya da hasbelkader, bazen iş gereği, bazen de isteyerek ortaya çıkan tesadüfi tanışıklıklara göz atmamıza izin verdikleri için bize daha başka şeyler anlatır.

Örneğin belli bir zamanda belli bir sokakta kimlerin bulunduğuna ilişkin bir fikir edinebiliriz. Mustafa'nın Pangaltı saldırısı davası sırasında, mağdur ve tanıkların anlattıkları özellikle ilginç bir manzara ortaya çıkarmıştı.⁸³ Mustafa'nın gelişigüzel saldırısı, o saatte, o sokaktan kimin geçtiğiyle ilgili bir fotoğraf sunuyordu ve bu grup, o tarihlerde İstanbul'da bulunan grupların bir kesitini temsil etmekteydi: Bir Müslüman Osmanlı devlet görevlisi, hali vakti yerinde olan kentli Ermeniler, Doğu Anadolu'dan gelmiş bir Ermeni dilenci, aralarında tamamiyle Batılılaşmış bir kadın Rum terzi ve erkek kardeşi⁸⁴ de olmak üzere birkaç Rum, bir Arnavut

81 Cem Behar, *Kasap İlyas*.

82 Mintzuri, *İstanbul Anıları*.

83 Bkz. İkinci Bölüm.

84 Duruşma sırasında hakim saldırının saat kaçta olduğunu sorduğu zaman yalnızca bu ikisi (güneşin

marul satıcısı ve aralarında bir Amerikalı ile bir Yunanlının bulunduğu yabancılar. Başka sokak sahneleri aynı derecede geniş bir kesit vermese de, nüfus yapısının ne kadar karışık olduğuna işaret ederler.

Meyhanelere ve kahvehanelere dair şiddet hikâyeleri, bunlar sokaklardan daha sınırlı ve insanların daha seçerek gittiği mekânlar olsa da, etnik gruplar arasındaki ilişkilere bir başka bakış açısı getirir. İçki içilen yerler bir ev kadar samimi ortamlar⁸⁵ ya da bütünüyle kamuya açık⁸⁶ alanlar olabilir. Geç Osmanlı İstanbul'unda farklı din, etnik köken ya da milliyetten insanların sık sık bir araya geldiği mekânlar bulunmaktaydı. Buna özellikle Galata balozlarında rastlanmaktaydı, örneğin bir balozun sahibi Rum, garson kızlar Yahudi, müşteriler ise Rum, Yahudi, Müslüman, Ermeni ve yabancı olabiliyordu. İçki içen grupların çoğu kendi içlerinde etnik açıdan homojendi, ama karışık bir grubun birlikte içtiğine de rastlanırdı.

Kaynaklarda dinsel ya da etnik kimlikler bağlamında gruplar arasında uzun süreli husumete dair çok az bulguya rastladım, olanlar da zaten epeyce yerel nitelikte görünüyordu.⁸⁷

Siyasal Durum

İstanbul siyasal açıdan da çeşitlilik gösteriyordu. Hatta siyasal durumu net olarak anlayabilmek demografik durumu anlamaktan daha zordu. Bu azımsanmayacak ölçüde, kendisini tahttan indiren İttihat ve Terakki rejimi ile daha sonra başa geçen cumhuriyet hükümetinin ilk dönemlerinde II. Abdülhamid'in şeytanlaştırılmasından kaynaklanıyordu. Hem seçkinler, hem de büyük olasılıkla halkın büyük bir bölümü için, devlet açıkça

doğuşuyla başlayıp batışıyla tamamlanan) alaturka saat yerine, Batıda kullanılan (öğle vaktinde başlayıp geceyarısı tamamlanan) alafranga saati vermişti.

85 Gece entarileriyle kahveye giden erkekler için bkz. François Georgeon, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri," Hélène Desmet-Grégoire ve François Georgeon (ed.), *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, çev. Meltem Atık ve Esra Özdoğan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.

86 Çeşitli içkili yerlerin tanımı için bkz. İkinci Bölüm, s. 68-69.

87 Bu dönem etnik milliyetçiliğin ve bağımsızlık amacıyla ya da kaybedilen toprakları geri almak üzere girişilen hareketlerin hem olağan, hem de güçlü olduğu yıllardı. Bunlar, tıpkı Rumlarla Bulgarların Galata'daki çatışmaları gibi bazen İstanbul sokaklarına da taşınabiliyordu (BOA ZB 326/8). Bu grupların eylemlerinin büyük bölümü belli bir etnik gruba değil, daha çok hükümete ve bazen de Ermeni tehdit örgütlerinin, Ermeni din adamlarına suikast yapmaları ya da Ermeni iş adamlarından para sızdırmaları gibi grup içine yönelikti (örn. bkz. *Levant Herald* 4 Ekim 1890; *The Oriental Advertiser* 7 Mayıs ve 8 Mayıs 1896; *İkdam* 29 Nisan ve 30 Nisan, 1 Mayıs, 3 Mayıs ve 12 Mayıs 1896; *Sabah* 29 Nisan ve 30 Nisan 1896).

Sultan Abdülhamid Han'ın kişiliğiyle ya da kişiliğinin algılanış biçimiyle iç içe geçmiş durumdaydı.

19. yüzyıl boyunca merkezi hükümet organları iktidarı yavaş yavaş yeniden ele geçirmişti. Bu gelişme yüzyılın ortalarında iktidarın bürokrasi elinde toplanması anlamına geliyordu. Abdülhamid yönetiminde gündelik işleri kalabalık bir bürokratlar grubu sürdürmekle birlikte, güç giderek padişahın eline geçmişti. Üst sınıflar ve özellikle siyasi seçkinler için istibdad feci bir şeydi. Abdülhamid muhalefeti hiç hoş karşılamıyordu. Kendisine suikast yapılacağı konusunda büyük bir korkusu vardı. Baş ajanı Fehim Bey'in başı olduğu geniş bir muhbir ve jurnalcı ağı kurdurmuştu.⁸⁸ Kendisine karşı faaliyet bulduğundan kuşku duyduklarını ülke içinde sürgüne gönderiyordu. Dolayısıyla seçkinler için Abdülhamid dönemi İstanbul'u korkulu ve kuşku dolu bir yerdi, insanın söylediğine ve yaptığına çok dikkat etmesi gerekiyordu.

Genel halk kitlesi içinse anlaşılan durum pek böyle değildi. Jurnalcı ağının antenleri tabii ki seçkinler düzeyinin altına da uzanıyordu, ama çoğu insanı etkilememiş görünüyordu. Aslına bakılırsa yaşamlarını ve düşüncelerini kâğıda döken kesim seçkinlerdi, dolayısıyla halkın geri kalan kesiminin padişahla ilgili neler hissettiği anlamak da oldukça zordur. Deringil'in çalışması belli bir fikir vermektedir, ama bu da gene seçkinlerin tarihidir, halkın hükümetin gayretlerini nasıl öğrendiği ve anladığına değil, hükümetin propaganda aracılığıyla içeride ve dışarıda elde etmek istedikleri üzerine odaklanmaktadır.⁸⁹ Gene de halkın Abdülhamid'e hayranlık duymasına neden olan, imar projeleri, halk eğitimi ve ülkeyi büyük ölçüde savaştan uzak tutması gibi birçok sebep vardı.

Büyük olasılıkla çoğu insan sultanın nasıl biri olduğunu kuşkusuz çok iyi biliyordu, ama bu onlar için pek bir şey ifade etmiyordu. Önemli olan ekonomik durum ve kamu güvenliği gibi onları doğrudan ilgilendiren şeylerdi.

Suçla İlgili Sayısal Veriler

II. Abdülhamid dönemiyle ilgili suçlardaki ve suç oranlarındaki değişiklikleri zaman bağlamında analiz edebilecek ya da o dönemin İstan-

88 Bkz. İkinci Bölüm, n. 68.

89 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, Londra ve New York: I.B. Tauris, 1998.

bul'undaki suç oranlarını Londra, Paris ya da New York'takilerle mekân bağlamında karşılaştırabilecek tutarlı sayısal verilere rastlamak çok zordur. Bu sayısal veriler varsa da ben onlara ulaşamadım. Benim elimde daha çok muhtelif tarihlere ait, çeşitli mahkemeleri veya kentin bazı bölümlerini ya da bazı zaman dilimlerini kapsayan birkaç gelişigüzel sayısal veri derlemesi bulunmaktadır. Dediğim gibi bunlar hiçbir şekilde titiz bir sayısal analiz yapmaya müsait değildir, ama ne tür suçların işlendiği ve bunların sayıları hakkında bazı bilgiler verir.

En eksiksiz listeyi, adalet sistemiyle ilgili resmi bir yayın olan *Ceride-i Mahakim*'de buldum. Bu liste bir yıl boyunca, 1295 Rumi (1879-80), her suç kategorisinden kaç kişinin mahkemeye çıktığını gösterir.⁹⁰ Bu sayılar yalnızca İstanbul'u değil, bütün imparatorluk vilayetlerini (*vilayat-i şahane*) kapsar. Liste, İstanbul'a özgü suçların neler olduğunu anlamamıza yardımcı olmaz, ama İstanbul'u dönemi içinde daha geniş bir bağlama oturtur ve mahkemelerle hükümetin suçları nasıl sınıflandırdıklarını gösterir. Bu listede 40'ı hafif suç ve 29'u ağır suç olmak üzere toplam 69 kategori bulunmaktadır.

Çeşitli hafif suçlardan ve kabahatlerden yargılananların sayısı, suç türü belirtilmemiş 2.070 vakayla birlikte toplam 22.432 kişiyi buluyordu. Geriye kalan 20.362 kişinin yargılandığı suçlar içinde en kalabalık grup 5.985 ile saldırı ve yaralamadır (*darb ve cerh*). Daha hafif suçlar içinde kişiler arası şiddet kategorisi fazla alt kategoriye ayrılmamıştır, fakat şiddet içeren başka kategoriler de vardır. Diğer kategoriler arasında 29 kişi hafif yaralama, yalan söylemek ve ahlak dışı hareketlerden (*sagir cerh ve kalpazanlık ve fi'l-i şeni icra etmek*); 36 kişi zor kullanarak ifade vermeyi engellemek ve yalan ifade vermekten; bazıları da şiddet unsurunun çok net olmadığı suçlardan yargılanmışlardır. Bu son grup içinde dokuz kişi yasa dışı hapis ve göz altı (*usul ve nizam haricinde hapis ve tevkif*), 240 kişi de gençlere cinsel tacizden (*gençlere harf endazlık ve el ile sarkıntılık*) yargı karşısına çıkartılmıştır.

Ağır suçlardan yargılananların sayısı toplam 1.831 kişiydi; en büyük grup 458 davayla kasıtsız adam öldürmek (*min gayr-ı ta'amüd katl-ı nefis*), ikincisiyse 163 davayla cinayetti (*amden katl-ı nefis*). Ağır suçlar listesinde şiddetle ilgili olan davalar, hafif suçlarla ilgili olduğundan daha ayrıntılı biçimde alt

90 *Ceride-i Mahakim*, No. 164 (18 Ağustos 1298), s. 1310-11.

gruplara ayrılmıştır. Bu grupta zehirleyerek öldürme (10 kişi), cinayete teşebbüs (36), zehirleyerek öldürmeye teşebbüs (3), cinayette suç ortaklığı (96), saldırı, yaralama ve sakat bırakma (53), resmi görevliye saldırı (37) ve zorla tecavüz (96) ile şiddet kullanmak suretiyle soygun için dört ayrı kategori (toplam 169 kişi) bulunmaktadır.

Böylece ağır ve hafif suçlarla ilgili toplam 24.263 davadan en azından 7.171'i, yani yüzde 30'dan biraz azı kişiler arası şiddetle ilgiliydi. Hafif suçlarda bu rakam 6.050'dir, yani hafif suçların neredeyse yüzde 27'sini bireyler arasındaki şiddet vakaları oluşturuyordu. Ağır suçlarda ise böyle 1.121 vaka vardı, yani toplam 1.831 ağır suç vakasının yüzde 61'den biraz fazlası kişiler arası şiddetle ilgiliydi.

İmparatorluğun tamamını kapsayan 1295 (1879/1880) yılına ait bu sayıları ve yüzdeleri, başka yılları ve yargı alanlarını içeren birkaç başka tabloyla karşılaştırmak mümkündür. Rumi 1306 (1890-91) yılı içinde İstanbul'daki ceza mahkemeleri 2.956 davayı (birinci dairede 1.226 ve ikinci dairede 1.730) karara bağlamıştı.⁹¹ Ülke genelinde 1295-1306 arasındaki 11 yıl içinde karara bağlanan dava sayısının tam ne kadar olduğunu bu noktada söyleyemesek de, bu sayının yükselmiş olduğuna kesin gözüyle bakılabilir.⁹² Her ne kadar yukarıdaki rakamlar biraz daha yüksek bir yüzde ima etse de, imparatorluk genelindeki ceza davalarının yaklaşık yüzde 10'unun İstanbul'da görüldüğünü söylemek makul bir tahmin olacaktır.

1296'daki (1880-81) ilk kuruluşundan, tablonun hazırlandığı 1308 tarihine (1892-93) kadar adliye mahkemelerinin (*Mahakim-i Adliye*) hapse mahkûm ettiği kişilerin tablosu, genel olarak çok daha düşük rakamlar ve kısmen farklı suç kategorileri vermektedir.⁹³ Önceki listede bulunan 69 kategorinin tersine bu tabloda 17 kategori bulunmaktadır. Bu 17 kategoriden üçünde hiçbir dava görülmemiş, geriye yalnızca 14 fiili suç kategorisi kalmıştır. 13 yıllık bir zaman dilimini kapsayan bu tabloda toplam 1.882 mahkûmun adı geçmektedir. Bunlardan 532'si, yani yüzde 28'den biraz fazlası saldırı ve yaralamadan hüküm giymişti. Tablodaki saldırı, cinayet,

91 *Levant Herald*, 13 Mart 1891.

92 Suç oranları fiiliyatta artsa da artmasa da, bunların duyulması, araştırılması ve muhtemelen yargıya taşınması suçun arttığına dair kaygıları yükseltmekteydi (örn. BOA ZB 46/73).

93 BOA ZB 704/12.

cinayete ortak olma, şiddet kullanmak suretiyle soygun ve zorla tecavüz olayları dahil şiddet içeren suç vakaları sayısı 803'tür, bu da toplam rakamın yaklaşık yüzde 43'ünü oluşturur.

Karşılaştırma yapılabilecek bir başka veri de İstanbul polisinin 1299 yılı (1883-84) etkinliklerini gösteren bir dizi tablodur.⁹⁴ Ne yazık ki bu tablolarda diğer belgelerdeki kategorilerin hiçbirisi kullanılmamıştır. Diğer istatistiklerle karşılaştırmaya en müsait tablo, tutuklananların sayısını vermekte, bunlar da cinsiyet, vatandaşlık ve din bağları bakımından alt gruplara ayrılmakta ve tutuklandıkları suça değil, dava sonuçlarına gönderme yapılmaktadır. Bu davaların sonuçları takipsizlik kararı ve suçsuz bulunma nedeniyle davanın düşmesinden, çeşitli para ve hapis cezalarına, davanın başka yargı bölgelerine iade edilmesinden henüz karara bağlanmamış davalara kadar uzanmaktaydı.

Bu tabloda, diğer bilgilerle karşılaştırabileceğimiz şey, İstanbul polisinin bu bir yıl içinde uğraşmak zorunda kaldığı kişilerin toplam sayısıdır. Polis, 6.579 kişiyi tutuklamıştır. Bunlardan 879'u ya serbest bırakılmış ya da suçsuz bulunmuştur. Geriye kalan 5.700 kişiden bazılarının davasının henüz başlamadığını ya da davayla ilgili araştırmanın sürdüğünü ve dolayısıyla bunların arasında da suçsuz bulunabileceklerin olduğunu unutmamak gerekir.

Diğer istatistiklerde olmayan, fakat bu tablo dizisinde bulunan bir bilgi de ölüm nedenleridir. Toplam 207 kişinin yer aldığı bu tabloda din/uyruk ve cinsiyete göre ölüm nedenleri yer almaktadır. Bunlardan bebek olduğu tahmin edilen 14'ü çıkartıldığında geriye 193 kalır. (14 çocuktan dördü hastalıktan ölmüş, geriye *ıskât-ı cenin* kategorisinden 10 çocuk ölmü kalmıştı; bu terim genellikle kürtaj diye çevrilse de, bir çocuk kategorisi "Müslüman erkek çocuk," bir diğeri de "sokağa bırakılan yeni doğmuş kız çocuk" olarak gruplandırıldığından bunun bebek öldürmeyi de içerdiği düşünülebilir. Bu son kategori muhtemelen Müslüman kız çocuklarını kastediyordu, çünkü *ıskât-ı cenin* kategorisindeki 10 çocuktan dokuzu bu iki grupta sayılmış, biri de "Ermeni kadınlar" grubu altında listelenmişti ve çocukların ayrı bir grup olarak sınıflandırıldığı tek dini cemaat Müslümanlardı. Bu da gayrimüslim kategorisi içinde hastalıktan ölenlerden bazıları-

94 BOA Y.PRK.ZB 2/61.

nın yeni doğmuş olabileceğini düşündürmektedir, fakat bunu kesin olarak bilemiyoruz). Şiddete uğrayarak (bıçaklanarak ya da silahla vurularak) öldüğü anlaşılan 20 kişi vardı, bu da toplam sayının yüzde 10'dan biraz fazlasına karşılık geliyordu. (Bu sayıya bilerek ya da kazayla kendilerini bıçaklayan ya da vuranlar dahil edilmemişti.) Buna karşılık 56 kişi çeşitli hastalıklardan ölmüştü. Kimin nasıl öldüğüne bakmak ilginçtir. Ölen toplam 193 kişiden 91'i, yani yüzde 47'si Müslüman erkeklerdi. Bıçaklanan ya da vurulan 20 kişiden 11'i, yani yüzde 55'i de Müslüman erkeklerdi. Ölen ya da öldürülen erkeklerin sayısı 156'ydı. (Biri "kim olduğu bilinmeyen bir gayrimüslim," diğer üçü "yabancı" olmak üzere dört kişinin cinsiyeti bilinmiyordu, ama onların da erkek olduğunu tahmin edebiliriz.) Bu da toplam rakamın en azından yüzde 80'ine karşılık gelmektedir. Bıçaklanan ya da vurulan Müslüman ve gayrimüslim erkeklerin sayısı da 16'dır (ya da bir yabancı da dahil olmak üzere belki 17), burada da oran yüzde 80'dir. Dolayısıyla şiddete kurban giden Müslüman erkeklerin oranı, toplam nüfus içindeki Müslüman erkeklerin oranından daha yüksektir, gayrimüslim erkekler için ise aynı durum söz konusu değildir. (Geriye kalan şiddet kurbanı üç kişi, yani bıçaklanarak ya da vurularak öldürülen kadınların hepsi Müslümandı. Tablodaki toplam 35 kadının ("kim olduğu bilinmeyen gayrimüslim" ve "yabancı" kategorisindekilerin hiçbirinin kadın olmadığı varsayılırsa) 23'ü Müslümandı. Bu da ölen ya da öldürülen kadınların yalnızca üçte ikisinin müslüman olduğunu gösterir, fakat sayılar bu kadar sınırlı olunca bu rakamların ne ölçüde önemli olduğunu söylemek de zorlaşır.)

Levant Herald'da 8 Kasım 1890'ya yayınlanan bir makalede "polislin her altı ayda bir imparatorluk dahilinde işlenen suçlarla ilgili sayısal verileri yayınlaması için önlemler alınmıştır" deniyordu. Ne yazık ki bu veriler henüz gün yüzüne çıkmamıştır. Ayrıca bu sayısal verilerin İstanbul ve ilçelerinde işlenen suçları vilayet bazında verip vermediği de net değildir. Bu verilere ulaşmak kuşkusuz çok yararlı olacaktır, fakat *Levant Herald*'ın yukarıdaki makalesinde de ima edildiği gibi bu tür istatistikler 1890 öncesinde düzenli olarak yayınlanmıyordu, dolayısıyla sahip olduğumuz kadarı için kendimizi şanslı saymalıyız. Bu da Monkkonen'in, *Murder in New York City* başlıklı çalışmasında olduğu gibi, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da

sayısal verilerden kapsamlı bir şekilde yararlanılarak yapılan araştırmaların tam zıttı bir durum yaratmaktadır.⁹⁵

Sonuç

Yargı sisteminindeki değişikliklerin zamanlaması ve yetkinliği ile buna eşlik eden toplumsal değişimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun da o dönemde Batı Avrupa'daki uygarlaşma ve modernleşme gelişmelerine paralel bir süreçten geçmekte olduğunu gösterir. Dürtüler farklı olmuş ya da farklı kaynaklardan beslenmiş olabilir, fakat sonuçlar şaşırtıcı biçimde birbirine benzemektedir.⁹⁶ Bu Osmanlı yönetiminin sırf başka yerde gördüklerini taklit etmesi de değildi. Bunun da bir rolü olduğu açıktır (ki Napoléon Kanunlarının alınması bunu gösteriyordu), ama yargı değişikliklerinin zamanla toplumda yarattığı yaygın etkilerin, basit bir kopyacılığın ürünü olmuş olabileceğini savunmak zordur. Osmanlı yönetiminin yukarıdan aşağıya doğru uygulamaya koyduğu değişiklikler gerçekten de bir süre sonra Osmanlı toplumunu değiştirmişti (tabii ki bu en çok başkentte dikkat çekiyordu) ve toplumun bu değişiklikleri kabul etmesine ve özümsemesine yardımcı olan başka etmenlerin de bir dereceye kadar devrede olduğuna işaret ediyordu. Amacım bu etmenlerin neler olduğunu burada özetlemeye çalışmak değil, fakat muhtemelen bu süreçte gezginler (iki yönde de), edebiyat, sanat ve haberler aracılığıyla Batıyla kurulan ilişkilerin ve oradan gelen düşüncelerin yanı sıra, toplumun geleneksel yapısındaki iç değişimlerin, özellikle de uyuşmazlıkların çözümünde ve kamu düzeninin sağlanmasında kullanılan geleneksel yöntemlerin geçirildiği değişimin de rolü vardı.

Kuşkusuz toplumun bütün kesimleri aynı hızla değişmemişti ve ilerde göreceğimiz gibi bazı kesimlerin davranış örüntüleri daha erken dönemleri anımsatmaya devam ediyordu. Buna karşın toplumun geniş kesimleri, örneğin polisi çabucak benimsemiş, polisin ilgilenmesi gereken tarzda sorunlarla karşılaştıklarında ilkönce ondan yardım istemişti. Camé-

95 Monkkonen, *Murder in New York City*.

96 Örn. Britanya'da hem köleliğin kaldırılmasının, hem de ceza reformlarının güçlü kökleri, yani dinsel kaynakları vardı. Osmanlı reformları seçkinlerden kaynaklanmıştı ve açıkça görülebilecek dinsel bir kaynağı yok gibiydi.

lia olayında⁹⁷ komşular nahoş bir şey olduğundan kuşkulandıkları zaman, binanın sahibine gitmişler, o da imam ya da muhtar gibi yerel yetkililere başvurmak yerine polise gitmişti. Benzer biçimde ev halkı binadaki kiralık odaların birinde kötü kokan bir sandıktan kuşkulandıklarında (nitekim içinden bir kadın cesedi çıkmıştı), bunu doğrudan polise bildirmişlerdi.⁹⁸ Yani pek çok insan için toplumsal değişimler kurumsal değişimlerle aynı doğrultuda olmuştur.

Ayrıca Osmanlı hükümeti uluslararası toplum içinde meydana gelen değişimleri de açıklama ve yorumlama sürecine katılmıştı. Osmanlı polisi, bilindik tedhişçileri izlemek ve uluslararası anarşi tehdidine karşı ne yapılması gerektiğinin tartışıldığı toplantılara katılmak gibi uluslararası asayiş etkinlikleri içinde de yer alıyordu.⁹⁹ Daha da önemlisi Osmanlı devlet adamları cezaevi reformlarıyla ilgili uluslararası konferanslara da katılmış ve başka ülkelerde yapılan reformları incelemişlerdi.¹⁰⁰ Osmanlı hükümeti polis gücünü gözden geçirip yenilemek üzere Celestin Bonnin adında bir Fransız uzmanı işe almıştı.¹⁰¹ 1893-94'te yapılan bir ceza reformu teklifinde, doğal bir dille ve yeni bir fikir izlenimi vermeden cezaevinin bir *dar ül-ıslah*, yani ıslahevi olduğu yazılıydı.¹⁰² Bu, ceza adaleti sistemine nasıl bakılmaya başlandığına dair çok şey söylemektedir.¹⁰³ Osmanlılar yalnızca Avrupa ülkeleriyle fikir alışverişinde bulunmamışlardı; *Ertuğrul* felaketinin ardından hayatta kalanları 1891'de İstanbul'a getiren Japon deniz subaylarına resmi program dahilinde İstanbul cezaevleri gezdirilmişti.¹⁰⁴

Toplumsal değişimler nedensiz değildir; çoğu kez siyasi ve iktisadi

97 Olayın ayrıntıları için bkz. İkinci Bölüm, s. 104-105 ve Üçüncü Bölüm, s. 143-145.

98 BOA Y.PRK.ZB 5/67.

99 Örn. bkz. BOA ZB 305/20 ve Y.PRK.ZB 32/24. İkinci belge 1902'de Roma'da anarşi konusunda yapılan bir konferansa yollanan bir heyete aittir.

100 *Sabah*, 16 Temmuz 1895; BOA Y.PRK.AZN 2/24; Y.EE 13/6; BOA Y.PRK.AZN 3/74 1890'da Petersburg'da cezaevi reformu üzerine yapılacak bir konferansa bir temyiz hakimi gönderilmesiyle ilgilidir.

101 BOA Y.PRK.ZB 3/2; Y.PRK.ZB 1/4; Y.PRK.ZB 3/98; Y.EE 12/28.

102 BOA Y.EE 13/6. Benzer biçimde bazı hafif suçlardan hüküm giyenler kesin süresi belirtilmeden, ülke içinde bir yere sürgün edilir, ıslah olduktan sonra geri gelirdi. Bkz. BOA ZB 437/15 ve ZB 437/68 sayılı belgelerde, Trablusgarp'ta (Libya) oturan Feraset adlı bir kadının, sürekli ayaşlık ve serserilikten ıslah olmak üzere Kastamonu'ya gönderildiği belirtiliyordu.

103 Ceza reformu Batı Avrupa'da, özellikle de Britanya'da, Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğundan daha erken bir tarihte başlamasına karşın, 1840'tan itibaren Osmanlı ceza reformu Avrupa'yı yakalamıştı.

104 *Levant Herald*, 4 Şubat 1891.

liderlerin ve toplum önderlerinin dürtüklemesiyle gerçekleşir. Osmanlı İmparatorluğu'nda önderler yalnızca reformları topluma kabul ettirmeye çalışmakla kalmamış, kendileri de değişerek halka örnek olmuşlardır. Dolayısıyla yeni bir kanunname, yeni asayiş yöntemi ve benzeri alanlarda değişiklikler kurumsallaştıkça, yalnızca insanların bu kurumları nasıl gördükleri değil, birbirleriyle anlaşmazlıklarını çözme biçimleri de değişmişti. Ancak hatırlanması gereken bir nokta da hem değişimin aniden olmadığı, hem de toplumun bütün kesimlerinde aynı hızda meydana gelmediğidir. Bir sonraki bölümde, geç Osmanlı dönemi İstanbul nüfusu içinde, kişiler arası şiddet dahil olmak üzere, yaşamın çeşitli alanlarında eski dönemlerin yaklaşımlarını yansıtan bir gruba ele alacağım.

KABADAYILAR VE KÜLHANBEYLERİ

Şiddet türlerinin ve düzeylerinin kabul edilebilirliğine dair ahlaki değerler 19. yüzyıl boyunca büyük ölçüde değişmişti, fakat bu değişim toplumun bütün unsurları için aynı derecede olmamıştı. Her ne kadar yerleşik kural ve gelenekleri kabul eden bir toplumdan (ya da birkaç gruptan) söz etmek mümkünse de, bireylerin hepsi bu toplumsal kabulleri eşit ölçüde benimsemiyordu. Kültürel tavırlarda, devletin şiddeti giderek daha fazla tekeline almasına ilişkin siyasal ve toplumsal değişimlerden kaynaklanan genel bir dönüşüm meydana gelmişti. Bunun sonucu olarak toplumun geniş bir kesimi devletin meşrulaştırdığı şiddeti (örn. polis ve ceza sistemi) benimsemekte ve kişilerarası şiddetten kaçınmaktaydı. Ancak bu gelişmeye karşın, İstanbul halkı içinde şiddete bakış açıları daha eski bir dönemin eğilimlerini yansıtan gruplar hâlâ vardı. Bunlardan özellikle iki erkek grubu şiddete karşı tavırlarını ve davranış biçimlerini 19. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüş ve Abdülhamid döneminde kültürel nitelikleri açısından süreklilik gösterecek kadar benzer davranışlar sergilemişlerdi. Bunlar kökleri geç yeniçeri kültürüne dayanan kabadayılar ile külhanlarda yaşayan kimsesiz erkekler, külhanbeyleriydi.¹

Kabadayı/külhanbeyi kültür dünyası çeşitli tutum ve davranışları içerir. Yeniçeriler 19. yüzyılın başlarında güçlü bir toplumsal kuvvetti ve kabadayılar da bu geleneği sürdürerek, mahallenin zorbaları oldular. Bir kabadayı, mahallesinde saygı gören nüfuzlu biriydi ama yetkilerini devletten ya da bir üstünden değil, istediklerini zorla çevresindekilere yaptırabildiği sürece onun otoritesini kabul eden bir kültürel sistemden

1 Abdülhamid döneminde kabadayı ve külhanbeyi terimleri tamamen değilse bile büyük ölçüde (bugün de olduğu gibi) örtüşüyordu. (Ali Püsküllüoğlu *Arkadaş Türkçe Sözlük*'te külhanbeyi sözcüğünü tanımlarken, kabadayı sözcüğünü eş anlamı olarak vermiş, ama kabadayıyı anlatırken külhanbeyi terimini hiç kullanmamıştı. Ali Püsküllüoğlu, *Arkadaş Türkçe Sözlük*, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 1997.) Ancak bu iki sözcüğün çağrışımları çok farklıdır ve bu farklılık günümüzde de sürmektedir. Kabadayının çağrışımı genel olarak olumludur, kuvvetli, cesur ve (haklı olarak) kendinden emin olmayı ima eder, ama bu çağrışımlar üstü örtülü olarak ya da açıkça inkâr edilebilir. Külhanbeyinin çağrışımları olumsuzdur, serseriliği, zorbalığı, kabalığı, sahtekârlığı ve belki cesarettten çok kuru gü-rültüyü içerir.

alıyordu.² Otoritesinin bir parçası da, gösterdiği kavga yeteneğine dayanan namından kaynaklanmaktaydı. Bazı teamüllerle bir şekilde düzene sokulmuş olsa da, şiddet yaşamının önemli bir parçasıydı. Farklı nedenlerden dolayı da olsa, külhanbeylerinin yaşamında da şiddet önemli bir yer tutuyordu. Külhanbeylerinin kökleriye, yüzyılın ortasında zorla kapatılan bir kimsesiz erkekler kurumuna dayanıyordu. Örgütlü oldukları dönemde çoğunun bir zanaatı vardı, ama aynı zamanda dilencilik yapıyor ve haraç alıyorlardı. Abdülhamid döneminde kaba, saldırgan ve uygunsuz tavırlarıyla ün yapmışlardı. “Medeni” davranışlar gibi yerleşik kavramlar onları pek sınırlamıyordu. Şiddet kullanmaktan kaçınmanın kültürel bir koşul ve çoğunlukla yalnızca şiddetten hoşlanmamakla değil, daha çok toplumsal ve/veya yasal yaptırımlarla ilgili olduğu ve külhanilerin bu müeyyidelelere hiç aldırmadıkları göz önüne alınırsa, bu kültürde şiddetin yaygın olması doğaldır.

Her iki grubun yaşamında da bu kadar büyük bir rol oynayan şiddet, bir dereceye kadar belli ilkeler ve gelenekler çerçevesinde katı kurallarla hüküm sürüyordu. Bu özellikle kabadayılar için geçerliydi; kasıntı bir duruş, meydan okuma ve tepki verme onlar için çok önemli sayılırdı. Aynı şeyler, bu kadar değilse de, aslında külhanbeyleri için de söz konusuydu. Belgelerde kavgayı neyin başlattığına ilişkin net bulgulara ender olarak rastlanır, ama orada burada özellikle kavga çıkartmak amacıyla yapılan çeşitli meydan okumalar, tepkiler ve hareket türleriyle ilgili ipuçlarına rastlanır. Buna karşın külhanbeylerinin kavgalarında şiddetin kabadayılarda olduğundan daha ani patlak verdiği söylenebilir (tabii ki 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde bu iki grubu birbirinden ayırmak mümkün olursa).

Erkeklik ve bir erkeğe yakışır davranışların ne olduğuna dair kaygılar, kabadayıların ve külhanbeylerin hem kendilerini nasıl gördüklerini, hem de bir erkeğin yapması uygun ve gerekli davranışların neler olduğuna ilişkin düşüncelerini önemli ölçüde etkiliyordu. Ancak, erkeklik kavramında içkin olan erkek-kadın karşıtlığı, aynı zamanda birçok bakımdan belirgin olmayan bir karşıtlığı veya farklılığı da ima eder. Her ne kadar bu

2 Bundan, bir kabadayının mahallesinde saygı görmesi gereken bir otorite figürü olduğu anlamı çıkartılmamalıdır, ama eğer sahip olduğu fiziki yeteneklerinden aldığı güçle o bölgede saygınlık kazanabileceği koşullar doğmuşsa, mahalle sakinleri kendisinin otoritesini kabul etmeyi isteyebilirlerdi.

alt kültürde farklı toplumsal cinsiyet rollerinin açıkça etkisi olsa ve kabadayı/külhanbey alt kültürü erkek dünyasında daha belirgin olsa da -ve ben bu çalışmada özellikle erkekler üzerine odaklanmış olsam da- mertlik ve onur gibi erkeklerde değer verilen bazı nitelikler kadınlarda da aynı ölçüde değerliydi. Bir başka deyişle bu değerler insan olmakla eş anlamlıydı. Toplumsal cinsiyet kabadayı/külhanbeyi kimliğinin bir unsuruydu, ama belki de bu kimlik başka kültürel kimliklerle daha keskin bir karşıtlık oluşturduğu ve kültür içinde toplumsal cinsiyet farklılıkları görünüşte de aşikâr olduğu için, toplumsal cinsiyet en belirgin etmen olarak öne çıkmamaktadır.

Abdülhamid dönemine ait arşiv belgelerinde ya da gazete haberlerinde kabadayı ve külhanbeyi terimlerine neredeyse hiç rastlanmaz. Bu kategoriler ve kimlikler o dönemde geniş kesimlerce bilinmekle birlikte, anlaşılan hükümet için fazla ön plana çıkmamıştı. Ayrıca bunlar belki de bir dereceye kadar geçirgen kimlikler, tanımları çok da kesin olmayan kategorilerdi. Bazıları için kabadayılık ya da külhanbeyliği kuşkusuz temel (bir) kimlik, çoğu kişi için ise taşıdığı kimliklerden yalnızca biri ve belki o kadar da önemli olmayanıydı ve kabadayılar ve külhanbeyleri gibi davranan birçok insan da kendilerini böyle görmüyor olabilirdi. Kabadayı ya da külhanbeyi gibi davrananlar her türlü etnik ve sosyoekonomik ortamdan gelmiş olabiliyordu ve belirli bir grupta sınırlı değillerdi.

Sonraki bölümde kabadayı ve külhanbeylerinin kökenleri ile bu kültürün bir parçasını oluşturan diğer grupların yanı sıra, bunların popüler ve gazeteci tarihçiler tarafından nasıl tanımlandıkları üzerinde duracağım, bu kültürün temel özelliklerini ortaya koyacağım ve az ya da çok bu kültür içinde yer alanların toplumsal ve kültürel geçmişlerini inceleyeceğim.

KABADAYI/KÜLHANBEYİ KÜLTÜRÜNÜN KÖKENLERİ VE ORTAK ÖZELLİKLERİ

Kabadayı/külhanbeyi kültürü içinde kabadayı daha seçkin olanıydı; teoride kabadayı yalnızca kavga becerileriyle değil, aynı zamanda onur konusunda sahip olduğu katı kişisel kurallarıyla da kendini ayırt ettiriyordu. Toplum içinde bir yere sahipti, bu yer devletin toplum üzerindeki denetiminin daha gevşek olduğu önceki dönemlerden kalmaydı. Daha önce de

gördüğümüz gibi Abdülhamid döneminin sonlarına gelindiğinde devletin kontrolündeki asayiş ve adalet işleri tam olarak pekişmiş ve kentin her tarafına nüfuz etmişti. Ancak bundan önce bu işlevler, ağırlıklı olarak toplumun bütün bireylerinin sorumluluğundaki toplumsal denetimlere dayanmaktaydı. Mahallenin kabadayısı anlaşmazlıkları gidermek için yalnızca öneride bulunmakla kalmıyor, çözümü de kabul ettirebiliyordu. İnsanların sorunları olduğu zaman başvurdıkları biriydi ve soruna bir çözüm önerebiliyorsa, yerine getirilmesini de sağlayabiliyordu. Kabadayı mahallenin zorbasıydı, hem mahallenin, hem de mahalle onurunun koruyucusu işlevini görüyordu. Böyle olunca kendi onuru da mahallenin onuruna bağlıydı. Dolayısıyla mahallede olmasına izin vereceği şeylerde çok dikkatli davranıyordu. Mahallenin onuru söz konusu olduğunda insanlar imamın yanı sıra ona da başvuruyorlardı. Örneğin eğer bir mahalle sakininin fahişelik yaptığından kuşku duyuluyorsa, mahallenin kabadayısı ile mahalle imamının önderliğinde kuşkulu mahalle sakinlerinin oluşturduğu bir komite tarafından evi basılabiliyordu. Kabadayı aynı zamanda mahalleliyi hizaya sokan kişiydi, yörede yaşayan gençlerin çıkırından çıkmalarını engelliyordu. Kendi onuru kadar toplumun onuruyla da ilgilendiği için fazlasıyla saygı duyuluyor ve anlaşmazlıkların çözülmesinde ya da iş bulmak gibi konularda mahalleliye yardım etmesi bekleniyordu.³

Ancak bir kabadayı her şeyden önce bir mahalle zorbasıydı. Mutlak otoritesi, yumruklarının ustalığı ve gücüyle ya da aşırı durumlarda bıçağı ya da tabancasıyla istediğini kabul ettirme becerisine dayanıyordu. Kullanacağı şiddet yöntemlerinin bile hiyerarşisi vardı. Sık sık kullanılmasına karşın, gerçek bir kabadayının silaha ihtiyacı olmamalıydı. Ama bazen yumrukların kullanılması bile aşırı sayılabiliyordu. Bir kabadayı bir Osmanlı tokadıyla bile hasmını yere serebilmeliydi. Yalnızca çok zorlu birine karşı yumruklarını kullanma ihtiyacını hissetmeliydi. Bir bıçak ya da bir iskemle gibi doğaçlama bir silah kullanması bir sonraki aşamaydı ve silah külhanbeylerine bırakılmalıydı.⁴

Tokat, yumruğun aksine hem fiziki bir silah, hem de bir aşağılama simgesi olarak kullanılabildiği gibi, bıçak da öyleydi, yani bir kavgada

3 Kabadayılardan bu görevi için bkz. Refi' Cevad Ulunay, *Sayıllı Fırtınalar*, 1958; yeni baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1994 ve Ahmed Rasim, "İstanbul Kabadayıları Sindi."

4 Ulunay, *Sayıllı Fırtınalar*, ve Ahmed Rasim, "İstanbul Kabadayıları Sindi."

özellikle öldürme niyetiyle kullanılmayabiliyordu. En tercih edilen hedef kaba etlerdi, hasmını kaba etinden bıçaklamak hem bıçaklayanın ustalığını gösteriyor, hem de onu küçük düşürmek anlamına geliyordu.⁵

Şiddet, kabadayılardan yaşamının kaçınılmaz bir parçasıydı; onuru namına bağlıydı, namı da onurunu koruyabilme becerisine. Ayrıca genç bir adamın kabadayı olarak nam kazanmasının en iyi yolu kendisini kanıtlamış bir kabadayıyla kavgaya tutuşması ve onu yenmesiydi. Amerika'nın Western tarzı silahlı soyguncu tipleri gibi bir İstanbul kabadayısı da her zaman, kendisini alaşağı edip nam kazanmaya çalışacaklara karşı, namını koruyabilmek için hazırlıklı olmalıydı. Kabadayılara özgü giyim tarzının özelliklerinden biri, yani ceket ya da paltonun omuza atılması, her an patlak verebilecek bir şiddet olayına hazırlıklı olmasını sağlamaktaydı. Kartal kanadı olarak bilinen bu stil kabadayının ani bir saldırı karşısında ceketini rahatça fırlatıp atmasına olanak tanıyor, böylece kollarını çıkartmaya çalışmak gibi bir çabaya girmesi gerekmiyordu.⁶ Kabadayının onuru ile yaşadığı mahalle arasında sıkı bir bağ vardı, mahallede rahatsızlık yaratmak, örneğin yoldan geçen bir kadına laf atmak, dükkân sahiplerini haraca bağlamak ya da yalnızca kuru gürültü çıkarıp kargaşa yaratmak ona saldırmak anlamına geliyordu. Bu tür davranışlar mahallenin kabadayısına meydan okuma olarak algılanıyordu.

İstanbul kabadayılarının aralarındaki anlaşmazlıkları, devletin adalet sistemine başvurmadan kendilerinin çözebilecekleri bir sistem kurmuşlardı. Racon⁷ denen bu sistem (büyük olasılıkla İtalyanca *ragionare*'den "aklını kullanmak, konuşmak"),⁸ anlaşmazlık konusunun, genellikle aralarında en yaşlı ve en saygın olanın hakemliğine sunulduğu bir süreçti. İster katılan-

5 İlginç olan kabadayılardan söz edilirken buna ender olarak değinilmesiydi. Ulunay, *Sayılı Fırtınalar'da* buna birkaç yerde kısaca değinmiş, ama doğrudan ele almamıştır. Petropoulos Rumlar bağlamında (kısaca) değinmiştir. (Elias Petropoulos, *Songs of the Greek Underworld: The Rebetika Tradition*, çev. Ed Emery, Londra, Saqi Books, 2000.) Ancak yarılılardan söz edilen anlatılarda bu durum sık sık karşımıza çıkar. Her ne kadar bıçaklı kavgaya bugün Türkiye'de, yüzyıl öncesinden çok daha seyrek görülsede, kaba etleri hedef almaktan hâlâ vaz geçilmemiştir.

6 Birinci, "Kabadayılar," Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969.

7 Fiil olarak kullanıldığında "racon kesmek."

8 Baktığımız bütün sözlükler terimin İtalyanca olduğunda hemfikir, ama İtalyanca kaynak belirtilmemiştir.

ların anlaşılamamasından, ister aralarından birinin hakemin kararını kabul etmemesinden dolayı olsun, eğer herhangi bir nedenle racon başarıya ulaşmazsa, o zaman son çareye başvurulur ve anlaşmazlık yumruklar, bıçaklar ya da tabancalarla çözüldü.⁹

Bu yeraltı dünyası kültürünün bir parçası olan mahallenin kabadayısı, otoritesini devletten değil, fiziki gücünden ve şiddetten aldığı için, resmi yetkililerin gözünde konumu net olmayan gayri resmi bir otorite figürüydü. Öte yandan kabadayı kamu düzenini sağlayan bir güç olarak polisin ve devletin dostuydu, ama kişisel otoritesini devlete borçlu olmadığından, bir anlamda da ister istemez polis ile devletin karşısındaydı.

Kabadayıların, adını yangın yerlerine taşıdıkları su tulumbalarından alan tulumbacılarla, yani düzensiz itfaiyeci gruplarıyla yakın bağları vardı. Tulumbacılar mahalle ekipleri olarak çalışıyorlardı ve genellikle reisleri yerel bir kabadayıydı. Takımlar birbirleriyle sürekli rekabet içindeydiler ve bir yangın haberi geldiğinde özel giysileri ve araç-gereçleriyle yangın yerine öbür takımlardan önce varmak için sokaklarda koşuşturur dururlardı. Tulumbacı takımları arasında kavgalar yaygındı, ayrıca tulumbacılar ile daha örgütlü belediye itfaiyecileri de kavgaya tutuşabiliyorlardı. Bazen bu rekabet ve kavgalar yangını söndürmekten daha önemli hale geliyordu.¹⁰ Tulumbacı takımlarının kavgaya ettikleri kişiler her zaman başka itfaiyeciler olmayabiliyordu. Bu kültürün diğer üyeleri gibi onlar da herhangi bir zamanda herhangi biriyle kavgaya tutuşabilmekten ya da başka türlü şiddet olaylarına katılabilmekten keyif alıyorlardı.

Hem kabadayıların, hem de tulumbacıların kökleri yeniçerilere uzanıyordu. İstanbul'un itfaiyecileri 1826'da ocak kapatılana kadar yeniçeri

9 Ulunay, *Sayılı Fırtınalar*, bu süreci bütün ayrıntılarıyla ele alır. Kaynaklarda raconla ilgili başka tanımlara rastlamamama karşın, terimin varlığı çok anlamlıdır. Ayrıca Redhouse'un *Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Sözlüğü*'nde terim sadece "argo" olarak nitelenmekte, Ali Püsküllüoğlu ise raconun "kabadayılar arasında" ele alınan bir şey olduğunu belirtmektedir.

10 Bu durumun İstanbul'a ya da Osmanlı İmparatorluğu'na özgü bir şey olmadığını Herbert Ashbury'nin New York'taki Bowery Boys'un yangına ilk yetişenler olmak için yarışıklarını anlatmasından anlıyoruz. Tek fark New York'ta yangın muslukları bulunmaktaydı, dolayısıyla takımdan biri bir musluğun başını tutup diğerleri gelene kadar öbür takımları o musluktan uzak tutabiliyordu. Herbert Ashbury, *The Gangs of New York*, 1928; yeni baskı, New York, Thunder's Mouth Press, s. 28-29. Ayrıntılar birbirinden farklı olmakla birlikte düzensiz itfaiyeci takımlarının birbirleriyle, çoğu kez şiddet de içerecek biçimde yarışmalarındaki benzerlik şaşırtıcıdır.

birliğindendi. Ayrıca bu tarihe kadar yeniçeriler de mahalle zorbalarıydılar, yerel işyerlerinden haraç topluyor, kahvehane işletiyor ve sonradan kabadayılarla ilişkilendirilen başka olaylara karışıyorlardı.¹¹

Kabadayılar bu kültürün seçkinlerindendi, külhanbeyleri ise çoğunlukla kültürün en alt basamağından biri olarak görüldü. Külhanbeylerin kökleri bir olasılıkla 17. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan¹² ve 1846'ya kadar süren bir evsiz-barksız erkekler teşkilatına dayanmaktaydı. Külhanbeyleri adlarını, barındıkları hamam külhanından, yani ocağın bulunduğu cehen-nemlikten almışlardı. Bir noktada belki de bir dilenciler loncası gibiydiler, ama sonraları ufak-tefek hırsızlıklar yapmaya, dükkân sahiplerinden küçük haraçlar toplamaya ve benzer işlere başlamışlardı. Örgütlü oldukları dönemlerde toplumun dışına itilenleri kendilerine çektikleri anlaşıyordu. Aralarına katılanlarda aranan koşullardan biri yetim olmalarıydı. Hedeflenen şey loncanın katılan kişinin yeni ailesi olmasıydı. 1846'da bunların hepsi toplandı, bazıları (yaşı uygun olanlar) askere alındı, diğerleri de devlet fabrikalarında çalıştırılmaya başlandı.¹³

Külhanbeylerinin genellikle toplumun üretken bireyleri olmadıkları göz önüne alınırsa, davranışlarının çoğu kez saldırgan boyutlara ulaşacak kadar anti-sosyal olması hiç şaşırtıcı değildir. 19. yüzyılın sonlarında artık örgütlü bir grup olmaktan çıkıp bir alt kültür oldukları zaman, en çok sarhoşlukları ve huzur kaçıran davranışları, kavgaya çıkartmaları, evlere taş atmaları ve kılık kıyafetleriyle bilinir olmuşlardı. Hâlâ toplumun dışına itilmişlerden gelmekle birlikte, artık seçilerek alınmıyorlar ve örgüt yapısı olmadığından sayılarına da sınır getirilmiyordu. Toplumun her kesiminden gelen kabadayıların tersine, külhanbeyleri çoğunlukla işsiz kesimden, geçici işlerde çalışanlardan ve işçilerden geliyordu. Aslında külhanbeyi

11 Kabadayıların kökenlerinin yeniçerilere uzanmasıyla ilgili olarak bkz. Roger A. Deal, "The Kabadayis of Istanbul" (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Utah Üniversitesi, 2000).

12 Reşat Ekrem Koçu'nun bir söyleşişi, Sadi Yaver Ataman, *Türk İstanbul*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997.

13 Bkz. Hiçyılmaz, *Kabadayılar ve Meydan Larousse*, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1960-1972. Ancak belirleyebildiğim kadarıyla 1846 öncesi külhanbeyi örgütleriyle ilgili bütün çalışmaların tek kaynağı (benim yazdıklarım da dahil olmak üzere), Külhani Sami adlı birinin cezaevindeki hücre arkadaşı, gazeteci Ebüzziya Tevfik'e anlattığı hikâyelere dayanmaktadır. Ebüzziya Tevfik bunları sonradan yayınlamıştır. *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 1909; yeni baskı, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1974, Cilt 3, s. 196 vd.

olmak bir dereceye kadar bir sınıf ilişkisi olmakla birlikte, bütün toplumsal sınıflardan insanların külhanbeylerine özgü davranışlarda bulunabileceklerini de belirtmek gerekir.¹⁴

19. yüzyılın sonlarında kabadayılarla külhanbeyleri arasında kesin bir ayırım yoktu, ama yelpaze en onurlu en saygıdeğer kabadayıdan, kabadayılığa özenen ya da kabadayıymış gibi davranan kaldırım kabadayılarına ve en alt düzey külhanbeylerine uzanan bir bütünlük göstermekteydi. Bu durum kabadayı ve külhanbeylerinin kendilerine özgü farklı giysilerinin çeşitli betimlemelerinde açıkça görülüyordu. Çoğu yazar giysileri genel hatlarıyla anlatırken, bol paçaları mor kadife kaplı pantolondan, topuklarına basılmış yüksek ökçeli ayakkabılardan, omuzlara atılmış ceketten, kuşaktan ve benzeri şeylerden söz eder, ama kimin böyle giyindiği konusunda aralarında anlaşmazlıklar vardır. Bazıları bunların külhanbeyi giysileri olduğunu, kendisine saygısı olan hiçbir kabadayının böyle giyinmeyeceğini söylerken, bazıları da kabadayılardan böyle giyindiklerini öne sürer.¹⁵ Bu kültüre özgü olduğu söylenen sıra dışı silahlardan biri de aslan başlı pirinç çekecektir. Gene bazı yazarlar bunun külhanbeylerine, bazıları da kabadayılara ait olduğunu iddia eder.¹⁶

Çeşitli anlatılar arasındaki ana ayırım, kabadayıyı özünde toplumsal istikrarı sağlayan bir güç, namuslu bir adam olarak görenler ile onu temel olarak şiddetle özdeşleşmiş bir zorba, fırsat bulduğu için bu yaşam tarzını sürdüren, dolayısıyla külhanbeyinden çok da farklı olmayan biri olarak görenler arasındaki farktan kaynaklanıyor gibidir. Yani kabadayıyı

¹⁴ Bu konuda daha fazla bilgi aşağıda verilmektedir.

¹⁵ Örn. Ulunay kabadayılardan sıfır kalıp fes, camevari yelek, Sakız Adası tarzı kuşak, mor kadife kenarlı geniş paçalı pantolon, yumurtla topuklu ayakkabı ve yakası büzme ipli siyah gömlek giymediğini (*Sayıllı Fırtınalar*, s. 3), bunların külhanbeyi giysisi olduğunu belirtir. İhsan Birinci ("Eski İstanbul'da Kabadayılar") kabadayılardan, arkasında simle işlenmiş arslan, kaplan ya da denizkızı gibi çeşitli figürler bulunan bir yelek, bir kuşak, boyuna bağlanan bir mendil, üstü dar aşağıya doğru genişleyen mor ya da siyah kadife kaplı bol paçalı pantolon, beyaz çorap, topuğuna basılmış yüksek ökçeli siyah ayakkabı giydiklerini anlatır. Elias Petropoulos Rum rebetlerin giysilerini anlatırken İstanbul kabadayılarının giysilerine çok benzediğini, ama önemli farklar da olduğunu söyler. Örneğin rebetlerin pantolonları bol değil dar paçalıdır, ama paça kıvrılınca içindeki kadife görünür. Petropoulos rebetlerin yüksek ökçeli ayakkabıları sevdiklerini, ama yüksekliğinin "taban çukurunun altından bir fare geçecek kadar" olması gerektiğini söyler (*Songs of the Greek Underworld*, s. 49-51.)

¹⁶ Birinci görüş için bkz. Ergun Hiçyılmaz, *Yosmalar Kabadayılar*. İkinci görüş için bkz. Birinci, "Eski İstanbul'da Kabadayılar."

idealleştirilmiş namuslu bir adamın ta kendisi olarak görenler, kabadayılar ile külhanbeyleri arasında kesin bir ayırımı yapmak isterken başka yazarlar her iki grubun da özünde aynı olduğuna inanmaktadır. Aslında insanların bu iki gruptan beklentileri birbirinden net olarak farklıydı, fakat gerçek yaşamda özellikle kabadayılar kendilerine atfedilen ideallere her zaman bağlı kalmıyorlardı. Ayrıca kabadayıları kesin olarak külhanbeylerinden ayıran yazarlar bile, her ne kadar birbirlerinden farklı olduklarını sert bir tavırla öne sürseler de, iki kültür arasında önemli benzerlikler olduğunu da bir ölçüde kabul etmektedirler. Eğer hiçbir benzerlik olmasaydı, zaten bu ayrımı bu kadar şiddetle savunmalarına gerek kalmazdı.

Giyim kuşamlarındaki farklılık, aslında ne bu kültürden olanlar için, ne de halk için bu kültürün net olarak tanımlanmış olduğu anlamına geliyordu. Kimin böyle giyindiğine ilişkin bir görüş birliği olmaması çok anlamlıdır. Ayrıca bu giysilerin ne kadar yaygın olduğuyla ilgili bilgi de yoktur. Kabadayı ya da külhanbeyi olmanın bazıları için temel kimlik olduğu doğrudur, fakat bu kültüre dahil olan herkes için böyle değildi. Bir devlet memurunun külhanbeyi gibi davrandığını okuduğumuz zaman, onun hangi kimliğine göre giyinmiş olduğunu anlamamız mümkün değildir, çünkü belgelerde bu yazılı değildir. Ayrıca o tarihlerde İstanbul'un özellikle kıyafet tarzları açısından bugün olduğundan çok daha çeşitli olduğunu hatırlamamız gerekir. Erkek giysileri züppelerle Tatlısu Frenklerinin¹⁷ Fransız modası kıyafetlerinden devlet görevlilerinin Avrupalı takım elbiselerine ve imparatorluğun dört bir yanında ve ötesinde giyilen geleneksel kılıklara kadar uzanan geniş bir yelpazeye sahipti. Külhanbeylerinin bol paçalı pantolonlarının diğerlerinden ne kadar farklı olduğunu bugünden geriye bakarak anlamak zordur.

Bu kültürle az çok ilişkilendirilen ya da benzer kültürel özellikler gösteren başka gruplar da vardı. Bu aşamada bu grupların kabadayı/külhanbeyi kültürünü ne derece etkilediklerini veya ondan ne kadar etkilendiklerini söylemek zordur. Bu gruplar arasında çoğu İyon Denizi'ndeki Kefalonya Adası'ndan gelmiş görünen tersane işçileri, Laz kayıkçıları ve Arnavutlar¹⁸ bulunmaktaydı. Bu kültürün bir parçası olsalar da olmasa-

¹⁷ Levantenler.

¹⁸ Burada şu anda pek üzerinde duramayacağım çok ilginç bir başka soru da kabadayı/külhanbeyi kültürü ile Ege Bölgesi'nin zeybek kültürü arasında bir bağlantı olup olmadığıdır. Zeybekler ile Ege'nin

lar da kabadayı/külhanbeyi kültüründen derinden etkilenen bazı suçlu grupları da vardı. Bunların arasında soyguncular ve haneye tecavüz eden hırsızlar gibi şiddet kullanan suçlular da bulunmaktaydı. Aslında hayattan büyük bir beklentileri ve haydutluktan öte bir amaçları ya da hedefleri olmayan kimi gençlik çeteleri içinde özellikle şiddet peşinde olanlar da bulunuyordu. Bunlar genellikle sokaklarda yaşayan, belki kumarhanelerde ya da genelevlerde çırak ya da temizlikçi olarak çalışan, hırsızlara erketelik yapan ya da insanların dikkatini başka yere çekerek yankesicilere yardım eden ya da esrarkeş batakhanelerinde çıraklık yapan yeniyetmelerdi.¹⁹ Bu grup içinde sarhoşluk, kumar, yalancılık, çalma, hilekârlık, üçkâğıtçılık ve hırsızlık kabul edilebilir davranışlardı (Ali Rıza Bey, ne zorunlu, ne yasak anlamında dini bir terimi kullanarak, bunlar için bu tür davranışların mubah olduğunu söyler).²⁰

Kabadayı/külhanbeyi kültürü büyük ölçüde onur ve kişisel onurun yılmadan ve fiziki olarak korunması temelinde edinilen nam kavramlarına dayanmaktaydı.²¹ Kişinin onurunu koruması, özellikle hakarete ya da hakaret olarak algılanabilecek hareketlere maruz kalmaktan kaçınmayı veya hemen bunun öcünü almayı gerektiriyordu. Bu, en iyi ihtimalle kişinin yalnızca kendisinin değil, kendinden daha zayıfın ya da çaresizin korunması da dahil olmak üzere, doğru olduğuna inandığı şeyin arkasında durması anlamına geliyordu. (Tabii ki bu ender olarak gerçekleşen bir idealdi.)

diğer bölgelerindeki benzerleri dağlı ve çoğu kez de eşkiyaydılar. Zeybek kültürüyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkiyalar* ve Halil Dural, *Bize Derler Çakırca*: 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999. Petropoulos (*Songs of the Greek Underworld*), kabadayılarla doğrudan ilişkilendirdiği kentsel grupların zeybek kültürüyle aynı olduğunu varsayar. Hobsbawm ise toplumsal eşkiyalık üzerine yazdığı kitapta, kırsal ve kentsel eşkiyaların ya da suçluların birbirinden tamamen farklı ve ayrı olduklarını belirtir. E.J. Hobsbawm, *Primitive Rebels, Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, New York, W.W. Norton, 1965; E.J. Hobsbawm, *Bandits*, New York, Delacorte Press, 1969. Ancak 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Ege'li zeybekler ve efeler hâlâ İzmir'e baskınlar yapmakta İstanbul'un dışarı semtlerinde ise eşkiyalar hâlâ boy göstermekteydi. Bkz. BOA Y.MTV 26/83, Y.MTV 3/17, Y.MTV 31/86, Y.MTV 35/94 ve Y.PRK.ZB 3/94. Bunların kentlerde yaşayan kabadayılarla ortak bir kültürü (ya da bu kültürün öğelerini) paylaşmamaları için apriyori bir neden göremiyorum.

19 Ahmed Rasim, "Kopuklar," s. 436-437.

20 Ali Rıza Bey, s.95.

21 Bir önceki paragrafta açıklandığı gibi "iyi" ve "saygın" gibi kavramlar kabadayı/külhanbeyi yelpazesi içinde büyük çeşitlilik göstermekteydi. Burada anlatılan en uç noktada bile, kişinin namı yaşamsal öneme sahipti.

Kişinin onurunu fiziki olarak savunmasıyla yakından alakalı olarak fiziki şiddet kullanmak ya da kullanabilecek güce ve kapasiteye sahip olmak değerliydi. Dolayısıyla bu kültürde doğru olanın arkasında durmaktan çok, sokaklarda kavga aramak, hatta kavga çıkartmak daha yaygındı. Şiddet kültürünün açıktan açığa saldırgan eylemlere dönüştüğü oluyordu. Bu çoğu zaman saldırıya uğradığında karşılık verebilecek biriyle kavgaya tutuşmak demekti, fakat bazen sırf şiddet uygulamış olmak için çaresiz, âciz insanlara da şiddet uygulandığı oluyordu.²² Şiddet eylemleri, ister kendinden zayıf kişilere uygulansın, ister sıradan bir kavga olsun birçok insan için kuşkusuz bir tür eğlenceden ibaretti.

Thomas Gallant onur konusunu ve onurun nasıl bıçak ucunda korunduğunu “Honor, Masculinity, and Ritual Knife Fighting in Nineteenth-Century Greece”²³ adlı makalesinde ele almaktadır. İyon Denizi Adalarındaki olaylara dayandırdığı analizi doğrudan İstanbul’a uygulanamasa da özellikle nam ve şöhrete verilen önem gibi bazı benzerlikler görülür. Gallant’ın incelediği adalardan biri de Kefalonya’ydı. Buradaki bıçaklı kavga kültürünü anlamak, Kefalonyalı tersane işçilerinin İstanbul’un şiddet uygulayan alt kültürlerindeki yerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Kabadayı/külhanbeyi kültürüne mensup erkekler çoğunlukla üzerlerinde silah taşımaktaydı. Bu kültürü analiz ederken karşılaştığımız zorluklardan biri de silah taşımanın ne dereceye kadar bir alt kültürün, ne dereceye kadar da genel kültürün bir parçası olduğunu söylemekte zorlanmamızdan kaynaklanmaktadır. Çakı ve sustalı çakıdan, kamaya, saldırmaya, hatta arada sırada kılıca kadar bıçak çeşitleri son derece yaygındı ve kullanımları çok da seyrek değildi. Tabanca taşımak yasal olmamakla birlikte, olağan dışı değildi. Anlaşılan tabanca kısmen kullanmak için, kısmen de gösteriş için taşınıyordu. Gelişigüzel silah atmak bazen bir kutlama biçimi,²⁴ bazen de sadece gösteriş içindi, ama en çok da bu kültürün alt katmanlarında görülen sarhoşluk ve

22 Bkz. Ahmed Rasim, “Palavracı Kabadayılar,” *Muharrir Bu Ya*, 1926; yeni baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1997). Öne sürülen bu savla ilgili verilerin çoğu, bu tür insanların davranışlarıyla ilgili gazete haberlerinden ve arşiv belgelerinden derlenmiştir.

23 Thomas W. Gallant, “Honor, Masculinity, and Ritual Knife Fighting in Nineteenth-Century Greece,” *The American Historical Review*, Cilt 105, Sayı 2 (Nisan 2000), s. 359-382.

24 Yaklaşan Paskalya dolayısıyla gelişigüzel silah atmanın tehlikeleriyle ilgili polisin teşkilat içinde yaptığı bir yazışma için bkz. BOA ZB 589/83.

kamı düzenini bozan davranışlarla ilişkilendirilmekteydi. Ancak bazen kavga sırasında da tabancalar çekiliyor ve ateş ediliyordu. 1299 (1883-84) tarihli bir polis çizelgesine göre o yıl İstanbul'da öldürülen 207 kişiden 14'ü bıçaklanmış, altısı da vurulmuştu.²⁵ (Ayrıca ölenlerden üçü kendini bıçakla yaralamış, biri de kendini vurmuştu. Bunların kasıtlı olup olmadığı bilemiyoruz.)

Onur ve nam kavramlarının, kavgaların sıklığını ve yapısını belirlemede gözle görünür bir önemi olmasına karşın, kavgaların çoğu eşitler arasında bir yarışma değildi, ya genel bir arbede ya da kalabalık bir grubun birkaç kişiye saldırması biçimindeydi. Aynı zamanda kabadayı kavgalarına karışanlar çoğunlukla bunun kendi aralarındaki bir mesele olduğunu düşünür ve öyle kalmasını isterlerdi. Yaralı bir adamın (bazen ağır yaralı) kendisine saldıran kişiyi tanımadığını söylediği, ama sonradan tanıdığının anlaşıldığı çok sayıda olay vardır.²⁶

Bu kültürün bir başka özelliği de kahvehaneler ve genelevler gibi kimi eğlence yerleriyle yakın bağlantıydı. Mahallenin kabadayıları çoğunlukla kendilerine kahvehaneleri üs tutarlar, böylece yardım ya da akıl isteyenler ya da görülecek hesabı olanlar onları nerede bulabileceklerini bilirdi. Kahvehaneler oturulup konuşulabilecek, oyun oynanabilecek ve hoş zaman geçirilebilecek yerlerdi. Bazılarında çalgılı eğlenceler de olurdu. Ayrıca pek çok kabadayının kendi kahvehanesi vardı.²⁷

Kahvehanelerle kabadayılar arasındaki bu bağlantı nerelerin kahvehane sayılabileceği sorusunu akla getirmektedir. Aslında kahvehane, temel olarak kahve içilen bir yerdi, fakat bir toplanma yeri olarak daha önemli bir işleve sahipti. 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da bu amaca hizmet eden çeşitli işletmeler vardı. Aslında bunları birbirinden ayırmak her zaman çok kolay değildir. Bu gruba giren mekânlar arasında kıraathaneler (okuma odaları), kahveler ve kahvehaneler, çayhaneler ve çaycı dükkânları, gazinolar, meyhaneler (*Levant Herald*'a göre tavernalar) birahaneler ve balozları (Galata'da ve Karaköy'de genellikle yabancı denizcilerin gittiği meyhaneler) sayabiliriz. Bunlardan ilk dördünü birbirinden ayırmak neredeyse imkânsızdır.

25 BOA Y.PRK.ZB 2/61.

26 Bkz. *İkdam*, 13 Aralık 1898.

27 Bu bağlantı yalnızca Ulunay'ın *Sayı Fırtınaları*'ı gibi popüler tarihlerde değil, birçok belgede de ortaya konmaktadır.

Çerkez Mehmed cinayetinden suçlanan Arab Abdullah'ın davasında (aşağıya bkz. Arab Abdullah ve Şehzadebaşı Cinayeti) bu işletmelerden birkaçının adları geçmekteydi. Bunlardan bazıları, Çaycı Ali olarak bilinen Ali Ağa'nın çaycı dükkânı gibi hep aynı adla anılıyordu. Benzer şekilde Fevziye Kiraathanesi'ne de bir okuma odasından öte bir yer olmasına rağmen her zaman kiraathane deniyordu. Cinayetin işlendiği gece kimlerin orada olduğuna bakıldığında buranın büyük olasılıkla bir toplanma yeri, mahallenin sosyal hayatının merkezi olduğu anlaşıyordu. O gece orada her sınıftan insan vardı, mahalle imamı bile oradaydı. Aslında kiraathane adının çağrıştırdıklarının ötesinde insanların hoşuna gidecek başka şeyler de vardı, örneğin kahvenin yanı sıra çeşitli yiyecekler de bulunuyordu. Tavlâ ve iskambil oyunlarının dışında Fevziye Kiraathanesi'nde bilardo masalarının da olduğu anlaşıyordu.

Kiraathaneler ve benzeri mekânlar farklı kişilerce farklı şekillerde tanımlanabiliyordu. Örneğin bu olayda cinayete kurban giden Çerkez Mehmed'den kaynaklarda, gazinocu, çaycı ve kiraathaneci olarak çeşitli şekillerde bahsedilmekteydi. O geceki olaylarda öne çıkan Ali Çavuş'un işlettiği yerin adı da kimi yerde gazino, kimi yerde de kahve ya da kiraathane olarak geçmekteydi.

Bu işletmelerden son üçü olan meyhane, birahane ve balozlar ise temelde içki içilen yerlerdi, ama alkolsüz içecekler de bulunurdu. Bazı kahvelerde de içki satıldığı olurdu. Bazı kahvehanelerle meyhane ve balozlarda çalgılı eğlenceler yapılırdı.²⁸ Kahvehaneler üzerine yapılan çalışmaların hiçbirinde nerelerin kahvehane sayılabileceği konusunda bir bilgiye rastlamadım.²⁹ Bizim buradaki amacımız bakımından bir araya gelme ve iyi vakit geçirme amacı güden bu tür işletmelerle, kabadayılar ve külhanbeyleri arasında, müşteri veya (kabadayılar örneğinde) işletme sahibi olarak yakın

28 Çalgılı kahvehanelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tahir Alangu, *Çalgılı kahvehanelerdeki külhanbey edebiyatı ve numuneleri*, İstanbul, İstanbul Yazıları No. 10, 1943. Orhan Veli de 1937'de yazdığı "Edith Alméra" başlıklı şiirinde kafeşantanların sunduğu hoşluklardan övgüyle bahseder. Yeni baskı, Orhan Veli (Kanık), *Bütün Şiirleri*, İstanbul, Adam Yayınları, 1987, s. 180.

29 François Georgeon kısaca kahvehane türlerine değinmiş, özellikle Fevziye Kiraathanesi'nden söz etmiş, ama bir mekânı kahvehane yapan nedir sorusuna bir yanıt getirmemiştir ("Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri"). Cengiz Kılı'nın kahvehanelerle ilgili tezinde de bu doğrultuda bir bilgi yoktur. (Kılı, "The Struggle over Space.")

bir bağ bulunduğuna dikkat çekmek, bu mekânlar arasında ince ayrımlar yapmaktan daha önemlidir.

Bu kültürle yakın ilişkisi olan bir başka işletme de genelevlerdi. Genelevler ruhsat almak koşuluyla yasal olarak işletilebiliyordu. İstanbul'da genelevler yalnızca cinsel hazlar için gidilen yerler değildi. Genelevler müşterilerin biraz da dinlenmek, rahatlamak, belki müzik dinlemek, içki içmek ve keyifli bir zaman geçirmek için gittikleri yerlerdi. Aslında bu mekânlar tabii ki cinsel hazların da satın alındığı bir yerdi, ama bunun için başka seçenekler de olduğu unutulmamalıdır. Bu kültür içinde bir adamın tek bir kadınla uzun süreli ilişki kurması da mümkündü. Bu "dost" ilişkisinin çeşitli biçimleri olabiliyordu. Bunun belli başlı iki yolu vardı, bir adam kendisine bir fahişe seçebiliyor ve onun en gözde müşterisi olabiliyordu ya da bir kadını, onun için tuttuğu bir evde metres edinebiliyordu. Ayrıca bu ilişkinin başka biçimleri de vardı, fakat bu ilişki biçimleri her ne olursa olsun fahişeler ile kabadayılar ve külhanbeyleri arasındaki bağ çok kuvvetliydi.

Kabadayılar ve külhanbeyleri İstanbul'un hemen her tarafında bulunmakla birlikte, en çok belli semtlerle özdeşleştiriliyorlardı. Kentin ana limanı olan Galata'nın, diğer liman bölgeleri gibi bunlardan biri olması hiç de şaşırtıcı değildi. Kentin, geleneksel olarak Hıristiyan kesimin yaşadığı, meyhanelerin bulunma olasılığı yüksek olan semtlerinden Beyoğlu da bu bölgelerden biriydi. Kentin eski Müslüman mahallelerinin göbeğindeki Aksaray'ın kabadayı/külhanbeyi kültürüyle yakın ilişkisinin bulunması ise şaşırtıcıydı. Reşat Ekrem Koçu'ya göre Aksaray'ın kabadayılar ile özdeşleştirilmesinin nedeni, eskiden yeniçeri odalarının bulunduğu Et Meydanı'nın burada olmasıydı.³⁰

Bir sonraki bölümde kabadayı/külhanbeyi kültürünün özelliklerini açıkça gözler önüne seren ve Pangaltı cinayetleri olarak bilinen çok ilginç bir cinayet davasını ele alacağım.

PANGALTI CİNAYETLERİ

31 Ocak 1895 günü akşamı Pangaltı'da bir adam, elinde bıçak sokaklarda koşarak önüne gelene saldırmıştı. Saldırgan, kovalanıp kaçana

30 Reşat Ekrem Koçu, "Aksaray Kabadayıları, Külhanileri," *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1958, s. 536-37.

kadar bir kişiyi öldürmüş, en azından bir düzine insanı da yaralamıştı. Olay nedeniyle Safranbolulu Mustafa adında bir çavuş ve marangoz tutuklanmış ve suçlu bulunmuştu. Tutuklandığı sırada cinayeti işlediğini itiraf etmiş olan Mustafa, duruşmada o sırada sarhoş olduğunu ve olayla ilgili hiçbirşey hatırlamadığını söylemişti.³¹

Esas kavgaya Mustafa ile arkadaşı İsmail'in içki içtikleri meyhaneden çıkmalarıyla başlamıştı. Mustafa'nın çıkarken kamasını tezgâha saplaması ve dışarı çıktıktan sonra bir arabacıya saldırarak onu kendi kırıbaşıyla dövmesi şiddete eğilimi olduğunu gösteriyordu. Bu noktada İsmail araya girmiş ve Mustafa'yı durdurmuştu, ama yollarına devam ederlerken Mustafa İsmail'i bacağından bıçaklamıştı. Mustafa bu olaydan sonra köşeye sıkıştığını anlamış ve saklanacak yer ararken zorla bir eve girmişti. Evin erkeği dışardaydı ve karısı da hemen oracıkta bayılmıştı. Ancak orada bulunan komşuları Emine Hanım, Mustafa'yla boğuşmaya başlamış ve onu yere yıkarak, kendine gelmeye çalışan evin hanımı ile çocuklarının saklandığı arka odaya geçmesini engellemişti. Bir süre (yarım saat belki de bir saat sürdüğü tahmin ediliyor) Emine Hanım'la boğuşan Mustafa, başa çıkamayacağını anlayarak sokağa fırlamış ve kamasıyla önüne gelen herkese saldırmaya başlamıştı.

Mustafa'nın ilk karşısına çıkan, olayda hayatını kaybeden tek kişi olan Tünel Şirketi çalışanı Amerikalı Andrews Stuppe'ydi. Çeşitli derecelerde yaraladığı mağdurlar devlet arşivlerinde görevli memur Mazhar Bey; 13 yaşındaki marul satıcısı Arnavut İbrahim; Loksandra adıyla tanınan terzi Alexandra; İstavri; Anastaş adıyla tanınan şarap tüccarı Dimo; manav Nikoli; Paul Şişmanyar; Manik adıyla tanınan Marie; Bay Arabyan'ın kızı Eugenie; Sofia; Agop adlı bir dilenci ve Dimitri adında bir çocuktu.

İlk bakışta bu saldırıların tamamen amaçsızca dengesiz biri tarafından yapıldığı izlenimi uyandırmaktadır. Ancak Mustafa'nın bu davranışını, o dönemde İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bölgelerinde yaygın olan kabadayı/külhanbeyi kültürü bağlamında ele alırsak kısmen

31 İlk gazete haberleri 31 Ocak ile 2 ve 4 Şubat 1895 tarihli *The Oriental Advertiser* ile 1 ve 2 Şubat 1895 tarihli *İkdam*'da çıkmıştı. Duruşma zabıtları da 8 ve 10 Mart 1895'te *Sabah*'ta yayınlanmıştı. Olayın gidişatına ilişkin haberler de 11 Mart ile 10, 11 ve 23 Nisan 1895'te *The Oriental Advertiser*'de çıkmıştı. Mustafa işlediği suçtan dolayı ölüm cezasına çarptırılmış, fakat daha sonra cezası 15 yıl ağır hapse dönüştürülmüştü. BOA Y.PRK.AZN 12/3'te belirtildiği üzere Amerikan elçisi cezanın neden hafifletildiğini sormuştu.

daha anlaşılabilir hale gelir. Pangaltı cinayetleri aynı zamanda bu kültürün birçok özelliğini de ortaya koyar.

Savcının iddianamesinde Mustafa'nın Paulina adlı bir fahişeye âşık olduğu ve onu metres tutmak istediği belirtiliyordu. Fakat Paulina onu metres tutacak adamın cesur, güçlü ve kendini ispatlamış olması gerektiğini söylemişti.³² Yani Mustafa kendini ispat edebilmek için bir öldürme ve yaralama çığnlığına kapılmıştı.

Kabadayı/külhanbeyi kültürünün burada gördüğümüz önemli bir özelliği kişisel cesaretin ve kavga etme becerisinin öne çıkartılmasıydı. Mustafa kavga ederek cesaretini kanıtlamak istemişti. Bu, belgelere bakarak tanımlanması kolay olmayan bir kavramdır, çünkü son derece yaygın olan kavgaların nedeninin herhangi bir kültürel etmene bağlı olup olmadığını gösterebilmek zordur. Gene de kişiler arasında çeşitli biçimler alan şiddetin çoğunlukla eşitler arasında kavga şeklinde ortaya çıktığı açıktır. Bu, toplumun her katmanında ortaya çıkabilir, erkekler kadar kadınları ya da çocukları da kapsayabilirdi, fakat bu olaylara karışanların büyük bölümü, ameler ya da işsizler gibi alt sosyoekonomik sınıflardan gelen erkeklerdi.

Pangaltı vakası dışında, hedefi tam anlamıyla tesadüfi olan başka saldırı olaylarına da rastlamak mümkündür, fakat bunlar çok yaygın değildi. Safranbolulu Mustafa olayındaki gibi bunlar da genellikle sarhoşluk sonucu meydana geliyordu. Bir gece zil zurna üç sarhoş Beyoğlu'nda yalpalaya yalpalaya giderken Yorgi adında biriyle karşılaşmışlardı. Aralarından kahvehane sahibi de olduğu anlaşılan biri, Yorgi'yi omuzundan bıçaklamaya kalkışmış, ama bıçağı kınından çıkartmamış olduğu için Yorgi yara almadan kaçabilmişti. Bunun özellikle Yorgi'yi hedef alan kişisel bir saldırı olmadığını sonraki olaylar da göstermektedir. Bu üç adam yolda yürümeye devam ederken sokağın başında muhasebeci Leon Efendi ile annesi ve kız kardeşini kapılarının önünde otururken görmüşlerdi. Adamlar Leon Efendi'ye saldırarak onu elinden yaralamıştı. O sırada kadınların çığnlığına koşan

32. Konuşmanın bir versiyonunda Paulina Mustafa'ya metresi olmayı kabul etmesi için "birkaç kişi cerh ile belalı olmalısın" demişti. Mustafa'nın birkaç kişiyi yaralamasını istiyordu, ama son sözü "belalı olmalısın"dı, bu da çeşitli şekillerde yorumlanabilirdi. Paulina Mustafa'nın başını belaya sokmasını istediği gibi, onun kabadayı olmasını da istemiş olabilirdi, fakat muhtemelen gerektiğinde kendisini koruyabilecek kadar bela çıkaran biri ya da tehlikeli bir adam olmasını istiyordu.

mahalle bekçisi de yaralanmıştı. Hemen yetişen diğer bekçiler bıçaklı adamı yakalamış, ama yanındakiler kaçmıştı.³³ Yaralananlar tesadüfi mağdur oldukları için bu olayın sadece şiddet amacıyla yapıldığı açıktır.³⁴

“Meşhur ayyaşından” olarak tanımlanan Mehmed adında biri, Şehzadebaşı’ndaki bir çayhanede oturan Arab Abdullah’a kamayla saldırmış, fakat orada bulunan Arif Bey tarafından bir zarar vermeden dışarı atılmıştı. Tam o sırada oradan geçen atlı polis devriyesi kendisini gözaltına almaya çalışırken Mehmed usturayla polislerden birine saldırmış, ama polis kimseye zarar verme fırsatı vermeden Mehmed’i zapt etmeyi başarmıştı.³⁵

Gazete haberleri Mehmed’in Abdullah’a neden saldırdığını belirtmiyordu, ama kimi hedef seçtiğine bakılırsa çok fazla neden aramaya gerek yoktu. Arab Abdullah, Abdülhamid döneminin en tanınmış kabadayılarındandı. Üç yıl önce bir adamı öldürmüş, mahkeme bunun nefsi müdafaa olduğuna (aşağıya bkz. Arab Abdullah ve Şehzadebaşı Cinayeti) karar vermişti. Abdullah’ın ünü ve olay sırasında kendi “çöplüğünde” bulunması, yani bulunduğu yerin bilinmesi göz önüne alındığında, Mehmed’in saldırısının bir rastlantı olma ihtimali ortadan kalkıyordu. Mehmed’in Abdullah’la arasında kişisel bir anlaşmazlık olabilir. Veya meşhur Aksaraylı Arab Abdullah’ı yaralamasının ya da öldürmenin, kendisine güçlü bir şöhret ve yaygın bir itibar sağlayacağını bildiği için böyle bir eyleme girişmiş olabilir.

Mehmed’in saldırganlığını kendisini tutuklamaya çalışan polise karşı sürdürmesi de kısmen bu son olasılığı desteklemektedir. İnsanların, hemen ardından yakalanacaklarını bile bile kişisel intikam peşinde koşmaları bilinmeyen bir şey değildi kuşkusuz. Örneğin Ziya, kardeşi Arif Bey’i öldüren Matlı Mustafa’yı, kardeşinin öcünü almak için duruşmasının yapıldığı mahkemenin önünde vurmuştu. Ziya, Mustafa’yı kalabalık bir polis grubu ve mahkeme görevlilerinin önünde vurduğunda hemen yakalanacağından emindi, ama Mustafa’yı ancak burada vurabilirdi.³⁶ Eğer Mehmed namını

33 *İkdam*, 8 Haziran 1895.

34 Tabii ki şiddet kendi başına bir amaç değildir. “Şiddet için şiddet” bir sürü olasılığın en kestirme yoludur. Bu eylemlerin büyük olasılıkla grup kimliği ya da bireysel kimlik için simgesel önemi bulunmaktaydı, ancak bu olayda ne gibi bir simgesel değer bulunduğunu elimizde daha fazla bilgi olmadan kesinlikle bilemeyiz. Bunun yalnızca eğlenmek amacıyla yapılmış olması da mümkündür.

35 *İkdam*, 4 Mart 1899.

36 BOA Y.PRK.AZN 25/1 ve Ulunay, *Sayılı Fırtınalar*.

artırmak istemişse kuşkusuz sessizce polise teslim olacak değildi. Bir polise usturayla saldırmak, Arab Abdullah'ı bıçaklamak kadar itibarlı değildi, ama çayhaneden yüz kızartıcı biçimde dışarı atıldıktan sonra polis tarafından oracıkta tutuklanmaktan daha iyiydi. Tabii ki Mehmed o sırada sarhoştı, dolayısıyla da polise yaptığı şey akıl kârı değildi, ama polise tepki göstermesi kuşkusuz anlamlıydı.

Saldırganın “kahramanca” davranışını ima eden, polis memuru-na yapılmış bir başka saldırı da, Beyoğlu'nda bir meyhaneye giren Polis Komiseri Mehmed Ali Efendi'ye, o sırada orada bulunan Kasti adında bir adamın ateş açmasıydı. Kasti üç el ateş etmiş, hepsini iskalamış ve komiser de “itidal-i demini asla kayıyb etmeksizin” Kasti'yi kelepçeleyerek karakola götürmüştü.³⁷ Böyle durumlarda kişisel anlaşmazlıklar göz ardı edilemezse de, büyük olasılıkla Kasti komiseri, polis olduğu için ateş etmişti. Eldeki bilgilerle bunun bir cesaret gösterisi mi, yoksa hemen tutuklanacağını bildiğinden bir kaçma girişimi mi olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu olayın emsalsiz bir örnek olmaması, benzer şiddet olaylarının toplumun belli bir kesiminde beklenen ve kabul edilebilen bir şey olduğunu göstermektedir. Hikâyenin gazetelerde yansıtıldığı biçimine bakarsak, bu olayda belirtmeye değer şeyin Kasti'nin polise saldırmaması değil, komiserin ona yaklaşırken gösterdiği serinkanlı cesaret olduğu anlaşılır.

Rastlantısalmış gibi görünen bu tür başka saldırılar da benzer biçimde yapılyordu, ama hedef gelişigüzel seçilmiş olmuyordu. Kimliği bilinmeyen bir saldırgan Unkapanı'ndaki bir kahvehaneye gelerek orada oturan bir bahriye çavuşunu bıçaklamıştı. Çavuşu başından ve kolundan yaralamış, kendisini durdurmak isteyen kahvehane sahibini de yaraladıktan sonra kaçmıştı. Saldırı için görünür bir neden yoktu, ama büyük olasılıkla ya oradakilerin ve polisin bilmediği (ve saldırıya uğrayanın açıklamadığı) bir kişisel neden vardı veya belki de çavuşa bir otorite simgesi olduğu için saldırılmıştı.³⁸

Sözlü tartışmanın kızışması sonucu meydana gelen birkaç saldırı vakasında, bunların çoğuyla ilgili elimizdeki bilgi sınırlı olsa da, söylenenlerin hakaret ya da iftira olarak algılanmasının nasıl şiddete yol açabildiği

37 *İkdam*, 2 Temmuz 1898.

38 *Levant Herald*, 31 Aralık 1890.

görülmektedir. Saldırı vakalarıyla ilgili gazete haberlerinin büyük bir bölümünde saldırının bir tartışmadan çıktığı yazılıdır, ama tartışmanın sebebinin ne olduğu ya da tam olarak neden çıktığına dair bir şey söylenmez.

Burada ilginç bir nokta kabadayılarının ve külhanbeylerinin özendiği fiziki cesaretin en iyi örneklerinden çoğunun, bu kültürden esinlenen, ama onun doğrudan parçası olmayan insanlardan gelmesidir. Bir kabadayı gibi güçlü ve korkusuz olan, ama gücünü barış ve istikrardan yana kullanan kurşun kaplama ustası Kamil cami minarelerinin onarımında çalışıyordu. 1895'in Şubat ayında bir gün Eminönü'ndeki Yeni Cami'nin minaresini tamir ederken, birbiriyle kavga eden biri 12, diğeri 18 yaşında iki genci ayırmak için işini bırakmış, ama yaşça büyük olan Rıza, Kamil'i iki kez göğsünden bir kez de kolundan bıçaklamıştı. Kamil, kanlar içinde olmasına karşın, kendisini tekmeleye devam eden ve avaz avaz bağırarak saldırganı en yakın karakola kadar sürüklemiş, burada ilk yardım görmüş ve ardından hastaneye kaldırılmıştı.³⁹ Bu vakada Kamil'in, yani işçi sınıfından bir Osmanlının, kabadayı kültürünün sadece farkında olmakla kalmayıp bu kültürden derinden etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Benzer biçimde kendisine ateş eden saldırgana serinkanlılıkla yaklaşan Polis Komiseri Mehmed Ali de, şiddet karşısında bir kabadayı gibi hareket etmişti. Bir polis olarak kuşkusuz kabadayı/külhanbeyi kültürünü çok iyi biliyordu ve kendisini büyük olasılıkla bu kültürün bir parçası olarak görüyordu.

Kabadayı/külhanbeyi kültüründen etkilenmiş olması pek mümkün olmayan, ama gene de tuhaf bir biçimde bu kültürle ilişkilendirilebilecek bir başka olay ise 50'li yaşlarındaki Emine Hanım'ın, zorla eve girmeye çalışan Mustafa'yla boğuşmasıydı. Emine'yi ilgilendiren onurunu, itibarını ya da başka bir şeyi değil, yalnızca kendini ve arkadaşlarını korumaktı. Ancak bir kabadayının göstermesi beklenen türden bir cesaret ve kararlılık sergilemiş, evin hanımı korkudan bayılırken, o korkmayı ya da tehditlerden yılmayı kabul etmemişti. Ayrıca Emine Hanım, yarı yaşındaki eğitimli bir asker ve eli kamalı bir adamın, kendisini iterek, ailenin saklandığı arka odaya geçmesini engelleyecek derecede fiziki güç gösterebilmişti.

39 *İkdam*, 4 Şubat 2895.

Mustafa, Pangaltı saldırısında ilkönce meyhaneden çıkarken kamasını sapladığı tezgâhta kendisine içkisini veren kişiye meydan okumuştur. Bu ise, kabadayı/külhanbeyi kültürüne özgü bir başka temayı, sarhoşluğu gündeme getiriyordu. Mustafa duruşmada hiçbir şey hatırlamayacak kadar sarhoş olduğunu iddia ediyordu. Bıçakladığı arkadaşı İsmail de, meyhanede ne kadar içki içtiklerini tam olarak söyleyemiyordu, çünkü o da ne kadar içtiklerinin farkında olamayacak kadar sarhoş olmuştu. Alkolün oynadığı rolün farkında olan hakim, tanıklara sürekli olarak zanlının “kendini bilmeyecek derecede sarhoş” olup olmadığını soruyordu. Hakim olayda kasıt ve niyet olup olmadığını anlamaya çalışıyordu, ama aynı zamanda alkolün saldırı olaylarındaki etkisinin de farkındaydı.

Abdülhamid dönemi İstanbul’undaki saldırıların dikkat çeken bir özelliği de pek çoğunun sarhoşlar tarafından yapılmış olmasıydı. Bu, bütün sarhoşların kabadayı/külhanbeyi kültürüne mensup olduğu ya da bütün kabadayıların ve külhanbeylerinin sarhoşlukla ilişkilendirilmesi gerektiği anlamına gelmiyordu, ama sarhoşluk, genel kanı olarak kabadayılarla olmasa da, külhanbeyleriyle yakından ilişkiliydi. Sarhoşluk ve huzuru kaçırıcı davranışlar, bu kültürün külhani yelpazesi içinde en yaygın özelliklerinden biriydi. Popüler kültür bağlamında ortaya çıkan manzara sarhoş bir adamın ya da bir grup sarhoşun tabancalarını sallayıp naralar atarak sokaklarda dolaşması ve her köşe başında bir kavga çıkartmaya çalışmasıydı. Bu davranış biçiminin ne kadar yaygın olduğunu kesin olarak söylemek pek mümkün olmasa da, belgeler popüler kültürdeki kabadayı/külhanbeyi imgesinin gerçek hayattaki kabadayı/külhanbeyi örneklerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu göstermektedir.

Bir gazete haberine göre Ayasofya civarında “açık bir araba içinde, naralar atarak ve çığırtma çalarak” dolaşan “ziyadesiyle sarhoş üç-dört derbeder” tutuklanmıştı.⁴⁰ Beşiktaş’ta polislik yapan Ömer Efendi sarhoşken tabancasını ateşlediği için polis teşkilatından atılmıştı.⁴¹ Karahisarlı Sarıkız, Galata’da “elinde kınısız bir bıçak olduğu ve nihayet derecede sarhoş bulunduğu halde” dolaşırken tutuklanmıştı.⁴² Tersanede sarhoş naraları

⁴⁰ *İkdam*, 17 Ağustos 1894.

⁴¹ *İkdam*, 11 Ocak 1909.

⁴² *İkdam*, 2 Şubat 1895.

atan ve iki el ateş eden silahlı iki çırak yakalanmıştı.⁴³ Bunlar çok sıra dışı olaylar değildi.

Bu olaylar çoğu kez basit bir sarhoşluğun ve huzuru kaçırmanın ötesine geçmekteydi. Sarhoşlar kendilerini de yaralayabilirlerdi. Artin adlı bir demirci ustası birkaç arkadaşıyla birlikte içki içerken, o civarda oturan bir kadını taciz etmeye başlamışlardı. Kadın kendini korumak için yerden bir taş alınca başlayan kargaşada Artin kendi kendini bıçaklamıştı.⁴⁴ Hamal Süleyman sarhoşken kendini göğsünden bıçaklamıştı.⁴⁵ Aynı şekilde Ajmin Gogolovsky de sarhoşken kendini bıçakla göğsünden yaralamıştı.⁴⁶

Bu tür olaylarda başkaları da yaralanabiliyordu. Ziver adlı şerbetçi sokaktan geçen bir grup tulumbacı tarafından bıçaklanarak sebepsiz yere öldürülmüştü.⁴⁷ Anlaşılan Ziver yanlış zamanda, yanlış yerdeydi, tulumbacılar çakır keyifti ve canları kavgaya istiyordu, Ziver de onların istediği kadar hızla yana çekilip yol vermemişti. Bu olay yukarıda anlatılan sarhoşluk ve çatışmacı davranışların uç örneklerinden birini teşkil etmektedir.

İtalyan Giovanni bir grup arkadaşıyla birlikte laterna çalarak Beyoğlu'nda yürüdüğü sırada, Joseph adlı bir başka İtalyan'la kavgaya tutuşmuştu. Joseph bıçağını çekerek Giovanni'yi bileklerini keserek öldürmüştü, arkadaşı Ali'yi de kaba etinden yaralamıştı. ⁴⁸ Giovanni ile arkadaşlarının sarhoş olup taşkınlık yapıp yapmadıklarını kesin olarak bilemiyoruz, fakat olay sarhoş şiddetinin tipik özelliklerine uymaktadır.

Başka tür taşkınlık örnekleri de vardı. Bazen evleri taşlanarak belli kişilere saldırıldığı da olurdu. Ev taşlamak, eve birkaç taş parçası atmak değildi, mendille yapılan bir sapanın içine bir sürü küçük taş konulur ve bir defada fırlatılırdı. Bu yöntemle taş atmak evin dış cephesine, özellikle de pencerelere ciddi hasar verebilirdi⁴⁹ ve en çok da genelevler ya da fahişelerin yaşadığı var-

43 BOA Y.PRK.ZB 8/32.

44 *İkdam*, 27 Eylül 1899.

45 *Sabah*, 23 Eylül 1895.

46 *Vakit*, 23 Şubat 1879. Yukarıda, belli bir yıl için ölüm nedenlerinin listesinin verildiği çizelgede, üç kişinin kendini bıçakla yaraladığı, bir kişinin de kendini vurduğu belirtilmişti. Bunlardan kaçının olay sırasında alkollü olduğu belirtilmemiştir.

47 *İkdam*, 14 Ağustos 1896.

48 *İkdam*, 21 Ağustos 1894.

49 Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*'nda (yay. Haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul, Kitapevi, 2002, s. 25-26), bu olayı çok iyi tasvir eder. Bu yöntemin bir makineli tüfek etkisi bıraktığını söyler.

sayılan evler böyle taşlanırdı. Bunun ahlaki bir öfke ya da benzer duygulardan kaynaklandığı iddia edilebilir, ama bu saldırıları yapanların daha çok bu işletmelerin müşterileri olduğu göz önüne alınırsa, bunun doğru olamayacağı anlaşılır. Nedenleri bazen genel, bazen de kişisel olabiliyordu, ama eldeki bilgilerden amacın tam ne olduğunu çoğu kez anlayamıyorduk.

Kabadayların fahişelerle ilişkileri bazen kavgalara bazen de bu kadınlara doğrudan doğruya saldırmalarına yol açıyordu. Cemil'in, Emine adında bir fahişeyle tartışması Emine'yi bıçaklamasıyla sona ermişti.⁵⁰ Bu tür kavgalar daha çok genelev sahipleriyle müşteriler arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanıyordu. Galata'da polislik yapan Hacı Sayid Efendi, görevini ihmal ederek, üniformasını çıkartıp Haykanoş'un sahibi olduğu geneleve gittiği ve tartışma sırasında onu bıçakla tehdit ettiği için, hakkında soruşturma başlatılmıştı.⁵¹ Aslında bu tür olaylar o kadar yaygındı ki, *İkdam*'ın yaptığı haberde, Manol'un Victoria'ya genelevinde saldırmış olmasından çok, saldırı sırasında devirdiği gaz lambasının şans eseri yangın çıkarmamış olması üzerinde durulmuştu.⁵²

Pangaltı cinayeti davası, metres sahibi olmaya atfedilen önemi gösteriyordu, fakat daha çok da kadınların bu kültür içindeki yerlerine dikkat çekiyordu. Öte yandan kadınlar bazı açılardan mal-mülk ya da ganimet olarak görülüyordu. Tanıkların ifadesinde Mustafa'nın metres tutmak istediği kadının Paulina mı, yoksa o evde çalışan bir başka kız mı olduğu konusunda bir karışıklık olması Mustafa'nın kiminle olduğundan çok, neyle ilgilenmiş olabileceğinin ipuçlarını veriyordu.

Bu olayda daha da ilginç olan Paulina'nın ısrarla, tanıkların ifadesine göre kuşku duyulmayacak bir şekilde, kendisini metres tutacak erkeğin cesur, kavgacı ve kendini ispat etmiş olması gerektiğini söylemesiydi. (Savcıya göre Mustafa'yı bütün o insanlara saldırmaya yönelten şey bu ısrardı.) Paulina kendisinin bir "kapatma" olarak boyun eğer duruma gelecek olmasından bir sıkıntı duymuyordu, fakat buna ancak kendi koşullarına uyulduğu takdirde razı olacaktı. Kendi koşullarını öne sürerken, Mustafa'ya göre daha güçlü bir konumdaydı. Hem genelev işletiyor, hem de fahişelik yapı-

⁵⁰ *İkdam*, 11 Temmuz 1898.

⁵¹ BOA ZB 71/17.

⁵² *İkdam* 23 Mayıs 1895.

yordu. Bir işi, bir geliri vardı ve bir erkeğe boyun eğmek zorunda değildi. İhtiyacı olduğunda yardımına koşacak arkadaşları zaten vardı. Mustafa'nın o gece çıldırmasına yol açan şey büyük olasılıkla, Paulina'nın başka müşterileri olduğu için onu evine almamasıydı.

Paulina'nın o geceki müşterileri de, belki yalnızca müşteri değillerdi, ama öyle olsalar bile gene yardıma çağırabileceği başkaları vardı. Bir kabadayının hayatını kazanmasının en yaygın yollarından biri haraç kesmekti. Genelevler de onların müşterileri arasındaydı ve kabadayılar bu para karşılığında onlara gerçek bir hizmet veriyor, evi ve çalışanlarını aşırı saldırgan müşterilere karşı koruyorlardı.⁵³ Paulina'nın bir kabadayıyla bu tür bir ilişkisi olduğu kuşku götürmezdi, o geceki müşterilerinden birinin de böyle biri olmuş olması ihtimali yüksektir.

Kabadayı/külhanbeyi kültürünün önemli bir parçası olan dost ilişkisi, çeşitli nedenlerden dolayı şiddete yol açabiliyordu. Safranbolulu Mustafa olayında görüldüğü gibi, bir dost ilişkisi kurmayı istemek bile şiddete yol açmaya yeterliydi, ama daha başka nedenler de olabiliyordu. Galata'da bir meyhanede çalışan bir garson kıza, kendisiyle dost olmak isteyen adamı reddettiği için evinin önünde sarkıntılık edilmiş, kız dövülmüş, sonra da bıçaklanmıştı.⁵⁴ Aynı şekilde Kürt Reşid de *café-chantant*'da çalışan Souttica'ya kur yaptığı, ama reddedildiği için "kıskançlıktan çıldırarak" onu öldürmüştü.⁵⁵

Bazen saldırılar hane içi şiddet şeklini alıyor, bir adam dostuna evinde veya çalıştığı genelevde saldırabiliyordu. Azmi Efendi de bunu yapmış, dostu Marika'yı çalıştığı genelevde epeyce içtikten sonra çakıyla kolundan yaralamıştı. Tutuklandığı zaman da böyle bir şey yaptığını hatırlamadığını söylemişti.⁵⁶ Ancak mağdurlar her zaman kadın olmuyordu. Perviz'in Galata'daki genelevinde çalışan Olga, bir barda çalışan Yorgi adındaki dostunu yaralamıştı.⁵⁷

53 Kabadayılardan haraç kesmesiyle ilgili olarak bkz. Ulunay, *Sayılı Fırtınalar* ve Ahmed Rasim, "Palavracı" ve "Fiyakacı Kabadayılar-Kıyaklar-Hacamatçılar," *Muharrir Bu Ya*, 1926; yeni baskı, İstanbul Milli Etitim Basımevi, 1997. Fahişelerden ve genelevlerden haraç kesilmesi ve onların korunmasıyla ilgili olarak yukarıda belirtilen kaynakların yanı sıra, bkz. Birinci, "Kabadayılar" ve Hiçyılmaz, *Kabadayılar*.

54 *İkdam*, 18 Haziran 1896.

55 *Moniteur*, Mart 16. 1895.

56 *İkdam*, 2 Mayıs 1899.

57 *İkdam*, 21 Haziran 1896.

En yaygın görülen örnekse, iki (bazen daha fazla) erkeğin bir kadın için kavgaya etmeleri idi. Her zamanki gibi bu tür vakaların çoğu hakkında çok az ayrıntıya sahibiz. Mayıs 1900 tarihli bir "jurnal"de, Vahidettin Efendi'nin⁵⁸ maiyetinden dört erkeğin topçu birliğinden ferik rütbesinde bir subay ve bir mülazımla kavgaya tutuştuğunu yazıyordu. Belgeye göre kavganın nedeni bir kadındı.⁵⁹ Ancak kadının kim olduğuna ya da tartışmanın neden çıktığına ilişkin bir bilgi yoktu. Benzer bir olayda, bir yanda İsmail ile Sıdkı, diğer yanda Ali ile İzzet arasında bitmek tükenmek bilmeyen bir husumet vardı. İsmail, duvarcı ustası Pandeli'nin⁶⁰ kızı Liza'nın evinin önünden geçerken Ali ortaya çıkmış ve İsmail'i kaba etinden bıçaklamıştı. Liza saldırıya neden olduğu için tutuklananlar arasındaydı.⁶¹ Ancak haberin açıklamadığı şey ilk olarak bu adamların neden birbirlerine husumet duydukları ya da Liza'nın saldırıya nasıl sebep olduğuydu, ama büyük olasılıkla senaryo aynıydı, erkekler bir kadın için kavgaya tutuşmuşlardı.

Benzer bir olay da Anadolu yakasında Göztepe yakınlarındaki Sahrayıcedid'de olmuş, erkeklerin bir kadın üzerine kavgaya tutuşması yine şiddetle son bulmuştu. Ali, Şükrü'ye rastladığında ikisi de sarhoştı. Anlaşılan önceden aralarında bir kadın meselesi vardı ki, birbirlerine hakaret etmeye başlamışlar, Şükrü bıçağını çekip Ali'yi tehdit etmişti. Ali, Şükrü'ye saldırarak bıçağı elinden almış, ama bu arada elinden yaralanmıştı. Aldığı yara içindeki şiddeti iyice körüklemiş, Şükrü'yü defalarca bıçaklayarak öldürmüştü. Ama iş burada da bitmemiş, cinayetin tanıklarından biri polis çağırmıştı. Ali oraya ilk gelen polisi de yaralamış, kan kaybından yere yığılan polis Ali'nin peşinden koşamamıştı. Ali gelen ikinci polisi de yaralayarak kaçmış, evine giderken yolda rastladığı bir tıp öğrencisine saldırarak onu da bıçaklamıştı. Eve vardığında oradakilerle tartışmaya başlamış ve amcası Hamdi kendisini azarlayınca, Ali onu da bıçaklamıştı. Evde

58 Vahdettin Efendi için 'necabetlü' ve 'devletlü' gibi unvanlar kullanıldığından bu kişinin 1918'de tahta çıkan sultan olduğu anlaşılır.

59 BOA Y.PRK.ZB 22/91.

60 Büyük olasılıkla bu duvarcı ustası Pandeli, bir soygun sırasında bir bekçiye yaralamaktan, birkaç gün sonra da bir soygunda adam öldürmekten 1895'te idam cezasına çarptırılan Pandeli ile aynı kişiydi. Bkz. Üçüncü Bölüm, s. 128-129.

61 *İkdam*, 5 Mayıs 1896.

tutuklandığı zaman, yaptıklarını hatırlayamayacak kadar sarhoş olduğunu iddia ediyordu.⁶²

Bu olaylarda, tartışmanın ya da anlaşmazlığın bir kadın meselesinden çıktığını bilsek de, anlaşmazlığın tam olarak ne olduğu hakkında bilgimiz yoktur. Başka olaylardaysa şiddete yol açan ilişkinin ne olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Hüsnü'nün, hem Tahir'i, hem de yanındaki Osman'ı bacaklarından bıçakladığını yazan bir gazete haberinde başta, kavganın yalnızca bir fahişe konusundaki tartışmadan çıktığı yazılıydı.⁶³ Ancak haberin devamında, Katina adındaki bu kadının eskiden Tahir'in dostu olduğu, ama sonra onu terk edip Hüsnü'yle beraber olmaya başladığı ve iki erkek arasındaki nefretin bundan kaynaklandığı belirtiliyordu. Yolda karşılaştıklarında aralarındaki tartışma yeniden alevlenmiş ve şiddetle sonlanmıştı.

Kadın meselesinden çıkan kavgaların daha tuhaf bir örneği de Boğaz'ın Anadolu yakasındaki Çengelköy'de meydana gelmişti. Soruşturma, bir kuyunun dibinde, içinde üç kadın cesedi olan bir çuvalın bulunmasıyla başlamıştı.⁶⁴ Kadınlar, hepsi de fahişe olan Laz Kızı Zekiye, İkbâl ve Emine Servet adıyla tanınan Nigâr olarak tespit edilmişti. Polis soruşturması sonucunda kadınların İstanbul'dan Halil, Hüseyin ve Ahmed adlı üç kişi tarafından alındıkları, Beylerbeyi'ne götürüldükleri, oradaki bir çiftlik kahvehanesinde Mustafa ve Osman'la buluştukları ortaya çıkmıştı. Kahvehanenin niyetlendikleri iş için uygun olmadığını görünce de üzüm bağında bulunan bir kulübeye gitmeye karar vermişlerdi. Geceyi Nigâr Halil'le, Zekiye de Hüseyin'le geçirmişti. Belgelerde üçüncü kadın İkbâl'in ne yaptığı ya da kiminle birlikte olduğu belirtilmemişti. Ayrıca Ahmed'in sabah gittiği belirtilmekle birlikte, Mustafa ve Osman'la ilgili bir bilgi de olmadığından, adamlardan hangilerinin geceyi kulübede geçirdiği de net değildir.

Sabah olduğunda Halil ve Hüseyin kadınlar ile birlikte oradan ayrılmış, bir başka çiftliğe giderek, bir saman yığını üzerinde uykuya dalmışlar, sonra da orada oldukları anlaşıncaya dışarı atılmışlardı. Daha sonra geceyi

62 *İkdam*, 15 Kasım 1896.

63 *Sabah*, 24 Mart 1907.

64 Burada anlatılan olay, 14 Temmuz 1896 tarihli *İkdam* gazetesinde yayınlanan savcılık ifadesinden alınmıştır. Daha erken tarihli raporlar 29 Şubat ve 1 Mart 1895 tarihli *Sabah*'ta, dava sonucu da 22 Eylül 1896 tarihli *İkdam*'da yayınlanmıştır.

geçirmek için Salih ile Ali'nin evine gitmişlerdi. Zekiye, Salih'in dostuydu, bu nedenle geceyi onunla geçirmiş, Nigâr da Ali'yle kalmıştı; bu durumda Halil ve Hüseyin'e yalnızca İkbâl kalmıştı. Bu ikisi bölüşümden hoşlanmamış ve buna kızmışlardı. Bunun üzerine Hüseyin Halil'e kadınları öldürmeyi teklif etmişti. Önce Halil Nigâr'a vurmuş, sonra da üç adam, kadınların üçünü de kuyuya atarak boğmuştu. Cesetler su yüzüne çıkınca onları Salih'ten aldıkları bir çuvala koymuşlar ve yeniden kuyuya atmışlardı. Ancak birkaç gün sonra cesetlerin gene su yüzüne çıkmasıyla soruşturma başlamıştı.

Bu durum söz konusu dostluk ilişkisine fazla ışık tutmamakla birlikte, en azından bu ilişkinin her zaman tek kadınla olması gerekmediğini göstermektedir. Ancak olay, bu dünyanın insanları hakkında epey aydınlatıcıdır. İlk dikkat çeken ortak özellikleri duygusal denetim düzeylerinin çok düşük olmasıdır. Elias'ın öne sürdüğü gibi bu durum devletin sınırlı ve zayıf olduğu ve şiddeti tekeline alamadığı koşullarda faydalı olabilir, fakat devlet denetiminin yeterli olduğu, daha merkezi ve iyi yapılanmış toplumlarda ise bu bir sorundur.⁶⁵ II. Abdülhamid dönemi İstanbul'u, hükümetin sınırlı olduğu ya da hiç olmadığı bir yer değildi, fakat toplumsal değişim yavaştır ve zaman alır. Yeniçeriler ancak bir-iki kuşak önce ortadan kaldırılmıştı, devletin kurduğu sıkı denetim de yalnızca çeyrek yüzyıl ya da en fazla yarım yüzyıl önce hayata geçirilmişti. Bu süre içinde bile devletin kent üzerindeki denetimi kimi zaman daha çok, kimi zaman daha az olmuştu. Abdülhamid döneminin başlarında ise 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle devletin denetim düzeyi en düşük noktasındaydı. Dolayısıyla şiddet kullanma yeteneğine değer veren bir kültürün Abdülhamid döneminin başlarına kadar sürmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Asıl şaşırtıcı olan şiddetin daha fazla olmamasıydı.

Ancak Anton Blok, şiddetin yalnızca bir araç olarak algılanmaması gerektiğini, içinde kök saldı, kültüre göre değişik simgesel değerlere sahip olduğunu bize hatırlatır.⁶⁶ Dolayısıyla Mustafa'nın, o gece Pangaltı sokaklarında sağa sola saldırması sonucu ortaya çıkan ve rastlantısalmış gibi görünen şiddetini, salt araçsal çözümlemelerle anlamamız mümkün değildir, çünkü bu insanları yaralaması ya da öldürmesi kendisine doğrudan hiçbir

65 Elias, *The Civilizing Process*.

66 Blok, "The Meaning of 'Senseless' Violence."

yarar sağlamamıştır. Cesaretini ve kavga etme becerisini sergilemesini basit bir simge olarak algılamak da olayı daha iyi anlamamıza yardımcı olmaz, çünkü kurbanları, özellikle böylesi ani ve gelişigüzel yapılan bir saldırı karşısında aslında ona aynen karşılık vermemiş ya da verememişti.

Aslında Mustafa'nın yaptığı şey, şiddet eylemlerine yatkın olduğunu gayet etkili bir biçimde göstermesiydi. Belki de aşıkâr olan bir şeyi, yani şiddet eylemleri gerçekleştirebilme becerisinin kişinin bu işi yapmak istemesiyle başladığını bir kez daha belirtmemiz gerekir. Mustafa kavga edebildiğini kanıtlamak için çırpınıyordu, ama etrafta kavga edecek biri yoktu. Kafasına şiddet göstermeyi koyduğu, mantığı ve duygusal denetim yetisi de alkolle basılanmış olduğu için, bir şiddet eylemine girilmesi hiç de şaşırtıcı değildir.

Üç fahişeyi öldürüp Çengelköy'deki bir kuyuya atan Halil ve Hüseyin'in davranışının hiçbir mantıklı açıklaması yoktu, ama bu, onların duygusal denetim düzeylerinin ne kadar düşük olduğunu gösteriyordu. Belki de yalnızca sıkılmışlardı ve canları biraz eğlence istiyordu ya da belki hep beraber olmalarının yarattığı psikolojik baskıyla hiçbiri başladığı şeyi yarım bırakamamıştı. Şiddet eylemlerinde bulunabilme becerisine prim veren bir kültürde böyle bir şeyi yapmayı reddetmek, yapmaktan duygusal olarak daha zordu. Bu kişiler bilinçli ya da bilinçsiz, birini öldürmenin onlara kazandıracığı saygınlık ve farklılık duygusuna sahip olmayı da istemiş olabilirler. Ayrıca savcılık ifadesinde alkol ya da uyuşturucuyla ilgili bir şey denmemesine karşın, bunları göz ardı etmek de mümkün değildir. Halil ile Hüseyin'in bu kadınları neden öldürdüklerini kesin olarak bilmek imkânsızdır, ama bu davada kuşkusuz sadece kızgınlıktan öte bir şeyler vardı.⁶⁷

KÜLHANİ DAVRANIŞLARDA BULUNANLAR

Safranbolulu Mustafa olayında açıkça görüldüğü gibi kendilerini kabadayı/külhanbeyi kültürü içinde bulanlar, her zaman kentin yerleşik ekonomik yaşamının dışında kalan insanlar olmayabiliyordu. Mustafa

67 Bu kitabı yazarken *The Salt Lake Tribune*'de bundan çok farklı olmayan bir olayla karşılaştım. İki çift ormanda oturmuş içki içerlerken, içlerinden birinin hakkından fazlasını içtiği konusunda bir tartışma başlamıştı. Kavga sırasında çiftlerden biri diğer çiftin ikisini de bıçaklamış, sonra da oturup onları seyretmiş ve yaralıları kendine gelir gibi oldukça ikisi birden yaralıyı tekrar bıçaklamışlardı. Bu süre içinde gidip bir şeyler yemiş ve geri gelirken yanlarında başka birini de getirerek yaptıklarını göstermişlerdi. *The Salt Lake Tribune*, Şubat 26, 2005, s. B5.

askerdi ve parasal sorunları olduğuna dair bir ipucu yoktu.⁶⁸ Ama gene de bu kültürden kaynaklanan şiddet eylemlerine katılanların çoğunluğu ekonomik açıdan kenarda olanlardı.

Tipik olarak kabadayılar kahvehane işletmeciliği gibi yasal işlere ek olarak, özellikle meyhane ve genelevler gibi işletmelerden haraç kesiyorlardı. Bazı durumlarda kuşkusuz karşılığında işletmeyi korudukları görülse de, çoğu zaman verilen haraç, işletmeyi yalnızca kabadayıya karşı korumaktaydı.

İşletmelerden külhanbeyleri de haraç kesebiliyorlardı, ama bunu düzenli bir iş gibi yapmıyorlardı ve genellikle seçtikleri işyerleri kabadayılarınkiyle aynı değildi. Külhanbeyleri, meyhane ya da genelev sahipleriyle düzenli ödemeler üzerine anlaşmak yerine, küçük bir dükkâna giriyor, bir karışıklık çıkartıp müşterileri kaçırıyor, dükkân sahibi de çıkıp gitmesi için ona bir miktar para veriyordu. Külhanbeyleri küçük hırsızlıklar yapıyor ya da ayakkabı boyacılığı gibi düzensiz bazı işlerde çalışıyorlardı. Aslında her halde hepsinden biraz yapıyorlardı. Ancak İstanbul'da işsiz ya da geçici işler yapan bir sürü insan vardı ve bunların çoğu külhanbeyi değildi. Gene de bunların pek çoğu külhanbeyi kültürünün özelliklerini az çok taşıyordu.

Kabadayı ve külhanbeyi terimlerine belgelerde de, gazetelerde de neredeyse hiç rastlanmadığını yeniden belirtmekte yarar var. Dolayısıyla da bir kişiyi bu kategorilerden birine dahil etmek çok kolay değildir. İnsanlar, işleri de dahil olmak üzere bir dizi özellikleriyle tanımlanıyorlardı. Serseri terimine sıkça rastlanıyor, arada sırada da aynı anlama gelen derbeder

68 Halk arasında dolaşan dedikodular Pangaltı cinayetleri vakasının ayrıntılarını tuhaf bir biçimde çarpıtmıştı, olayın bu versiyonunu hem Ulunay (*Sayılı Fırtınalar*), hem de Fesch aktarmıştır (ve anlaşılan buna inanmışlardı). Bu ikisine göre Mustafa yalnızca avanağın biriydi, gerçek suçlu, sarayla güçlü ilişkileri olan Fehim Paşa'ydı. İlginç olan Fehim'in de amacı, tpkı savcılığın Mustafa'ya attığı gibi kendini ispatlamak ve bir kabadayı olarak nam yapmaktır. (Paul Fesch, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Paris, Librairie des Sciences Politiques et Sociales, 1907.) Fehim Paşa üzerinde daha fazla araştırma yapılması gereken biridir. Sarayla bağlantılarından dolayı neredeyse istediği her şeyi yapabiliyordu, büyük paralar sızdırdı ve ilgi duyduğu kadınları kaçırdığı biliniyordu ve halk arasında hiç sevilmeyen biriydi. Sonunda, Amerikan ve Alman elçilerinin ısrarıyla Bursa'ya sürgün edilmiş, 1908 anayasasının ilanından sonra da linç edilmişti. Bildiğim kadarıyla hakkında kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır, fakat daha fazla bilgi için bkz. yukarıdaki kaynaklar ve İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, yayı., Yedigün Neşriyatı, ty.; Hiçyılmaz, *Eski İstanbul'da 'Muhabbet'*; Neave, *Twenty-six Years on the Bosphorus*; Mehmet Ergün, "II. Abdülhamid Döneminde Resmi 'Çeteler'." *Tarih ve Toplum*, No. 189, Cilt 32 (Eylül 1000), s. 13-19 ve BOA Y.MTV 312/217, Y.MTV 312/221, Y.A.HUS 515/28 ve özellikle Y.A.HUS 509/25.

sözcüğü geçiyordu. Serserilerin hepsi külhanbeyi olmadıkları gibi, külhanbeylerinin de hepsi serseri değildi. Gene de gazeteler ve polis raporları bu ikisinin önemli ölçüde örtüşüğünü ortaya koymaktadır.

Serseri ya da derbeder olarak tanımlanan kişilerin karıştığı birkaç olayı yukarıda gördük. Bu tür vakalara başka örnekler de verebiliriz. Külhanbeyi kültürünün tipik bir örneğini teşkil eden bir olay Andon ve Ivan adlı iki Rus arasında geçmiştir. Andon ile Ivan Galata'da bir meyhanede içerken tartışmaya başlamışlardı. Anlaşmazlığın nereden çıktığını bilmiyoruz, ama sonuç besbelliydi. Ivan, Andon'u sol yanından ve göğsünün solundan bıçaklamış, Andon da Ivan'ın kafasında bir iskemle kırmıştı.⁶⁹ Bu olayda olduğu gibi gerçek silahların yanı sıra, rastgele ellerine geçen şeylerin de kullanıldığı kavgalar bu kültüre özgüydü.

Bu örnek, aynı zamanda bu kültürün küçük ve dar sınırları olan bir kültür olmadığını, kent içinde epece yaygın olduğunu da göstermektedir. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da kaç kabadayı ya da külhanbeyi olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte halkın geniş bir kesiminin bu gruplara özgü davranışlarda bulunduğu ve bunların her türlü sosyoekonomik gruptan ve çeşitli milliyetlere mensup oldukları açıktır.

Bu konuya girmeden önce, polisin ve gazetelerin kullandığı tanımlar içinde kişinin geçmişinin kabadayı/külhanbeyi kültürüne uzandığını ima eden bir başka kimlik göstergesi daha olduğunu söylemek isterim. "Geçmiş olan" anlamına gelen sabıkalı terimi burada "daha önce hüküm giymiş" in (ya da *Levant Herald*'da geçtiği gibi *repris de justice*) kısaltılmış biçimidir. Ayrıca tekrarlamak gerekirse bu, bütün suçluların ya da azılı olanların külhanbeyi olduğu anlamına gelmez, fakat cezaevi deneyimi bu kültürün önemli bir parçasıydı. Ebüzziya Tefik, Külhani Sami'nin eski külhanbeyleriyle ilgili anlattıklarını aktarırken bazı argo deyişlere değinmiştir. Külhanbeylerinin cezaevine "mektep" demeleri hiç de şaşırtıcı değildi.⁷⁰ Benzer biçimde Ahmed Rasim'in bir tanıdığı da bazı sokak çocuklarına ilerde ne iş yapacaklarını sorduğu zaman aldığı yanıtın, "on yıl yatar, yirmi yedisinde kabadayı

69 *İkdam*, 7 Şubat 1895.

70 Ebüzziya Tefik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s. 217. Amerikalılar bu bağlamda *con college* deyimini kullanırlar.

çıkaram" olduğunu söylüyordu.⁷¹ Öte yandan bir süre hapiste yatanlar kuşkusuz kabadayı/külhanbeyi kültürüyle, halkın geneline oranla daha yakından tanıyor ve bu kültürden etkileniyorlardı. Ayrıca tanımlayıcı sözcük yalnızca "sabıkalı" değildi, çoğu kez "sabıkalı takımından" deymi kullanılmaktaydı, bu da eski hükümlülerin bir sınıf oluşturacak derecede ortak özellikler taşıdığına ilişkin en azından ortak bir algı olduğunu gösteriyordu.

Külhane davranışlarının açıkça sergilendiği birçok olayda önceden suç kaydı bulunan kişilerin adları geçiyordu. Bir tartışma sırasında bir bekçiye kaba etinden bıçakladığı için tutuklanan Beşiktaşlı Manyat Sove, mahkûm-i sabıkalılardan ve eşhas-ı muzırreden [muzır kişilerden] olarak tanımlanıyordu.⁷² Birden fazla mahkûmiyeti olan Celal aldığı bıçak yarasıyla ilgili olarak polisçe sorgulandığında, tanımadığı bir grup adam tarafından rasgele bıçaklandığını söylemişti. Soruşturma derinleştirildiğinde bıçaklayanı tanıdığı ve adının Süleyman olduğu ortaya çıkmış, fakat tartışıkları sırada önce Celal'in Süleyman'ı başparmağından yaraladığı anlaşılmıştı.⁷³

1879'da sabıkalı "Kör" Andon ile arkadaşları Kosta ve Şarli, Sultana adlı bir kadının evine girmiş, birtakım rezaletler⁷⁴ çıkarttıktan sonra kadını dövmüş ve kordonuyla birlikte bir altın saatini çalmışlardı. Şarli daha sonra tutuklandığında saat kordonuyla birlikte üzerinde bulunmuştu; haber gazetede çıktığında polis hâlâ diğerlerinin peşindeydi.⁷⁵ Bir kahvehanede çıraklık yapan eski mahkûm Bilal, arkadaşı Nuri ile birlikte Ateş'in genelevinde olay çıkartmış ve tehditler savurmuştu. Polis onları tutuklamak üzere geldiğinde Bilal sağa sola bıçak sallamaya başlamış, ama her ikisi de tutuklanmışlardı.⁷⁶ Birden fazla mahkûmiyeti olan Basri, körkütük sarhoş bir halde Tahir, Recep ve Mehmed'le tartışmaya başlamıştı. Tartışma sırasında Basri bıçağını çekmiş, ama o dakikada polis devriyesi gelmişti. Basri bıçağını polise sallayınca tutuklanmıştı.⁷⁷

71 Ahmed Rasim, "Kopuklar-Serseri Çocuklar," *Muharrir Bu Ya*, 1926; yeni baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1997.

72 *İkdam*, 21 Nisan 1896.

73 *İkdam*, 13 Aralık 1898.

74 Bu davranışların ne olduğu çokaçık değildir, ama büyük olasılıkla kadına tecavüz edilmiştir.

75 *Vakit*, 13 Mart 1879.

76 *İkdam*, 15 Ağustos 1894.

77 *İkdam*, 15 Aralık 1898.

Bütün bu olaylar kabadayı/külhanbeyi kültürünün tipik örneklerindendir. Özel anlaşmazlıkları özel tutmak ve polisi karıştırmamak bu kültürün her alanında yaygındı. Aslında bu yalnızca hapisten kurtulmak için değildi. Yukarıdaki olayda görüldüğü gibi bıçaklanan kişinin adalet sisteminden korkması için bir neden yoktu, ama bıçaklayanın vardı. Gene de polisi yanlış yönlendiren ve saldırganı korumaya çalışan kişi bıçaklananın kendisiydi. Ayrıca insanlar saldırıların neyle sonuçlandığını iyi biliyorlardı, ama bu sonuçlara razıydılar.⁷⁸

Bu örneklerde görülen bazı davranış biçimleri külhanbeyleri için daha tipikti. Bıçaklı ya da bıçaksız kavga ve kaba etinden bıçaklama bu kültürün özellikleriydi. “Kör” Andon, Kosta ve Şarlı’nın davranışları yalnızca şiddete olan eğilimlerini göstermiyor, aynı zamanda küçük hırsızlıklara da yatkın olduklarını ortaya koyuyordu. Bir genelevde kargaşa çıkartmak ve sağa sola bıçak sallamak tipik bir külhani davranıştıydı.

Birkaç olayda gazetelerde bir adama “meşhur” dendiği de görülmüştür. Bunlardan birinin Aksaraylı meşhur Arab Abdullah olması hiç şaşırtıcı değildi.⁷⁹ Abdullah, izleyen bölümlerde göreceğimiz gibi dönemin en tanınmış kabadayılarındandı. Bir başka ilginç kişilik de yukarıda adı geçen “meşhur ayyaş” Mehmed’di. Mehmed, bir çayhanede oturmakta olan Arap Abdullah’a saldırmıştı.⁸⁰ Üçüncü meşhursa Remzi’ydi, ama onun hakkında nasıl öldüğü dışında bir bilgiye rastlamadım.

Remzi, ayakkabı tamircisi Emin, yine ayakkabı tamirciliği yapan Cevdet ve Misak, Samatya’da Yorgi’nin meyhanesinde en az iki buçuk saat içtikten sonra Yeni Mahalle’ye doğru yürümeye başlamışlardı. Emin’in elinde bir rakı şişesi vardı, Remzi isteyince vermemişti. Bunun üzerine kavga etmeye başlamışlar, ama arkadaşları onları ayırmıştı. Emin arkadaşlarından ayrılarak evine gitmişti. Bir süre sonra Remzi de Emin’in evine giderek kapıyı çalmış ve iki adam birlikte dışarı çıkmışlardı. Ama gene kavgaya tutuşmuşlar, kavga şiddetlenince de Emin kamasını çıkartıp Remzi’yi böğründen bıçaklamıştı. Remzi de Emin’i kolundan ve böğründen yaralamıştı.

78 Bunu açıkça ifade eden birisi için bkz. bu bölümde s. 93.

79 *İkdam*, 9 Nisan 1896.

80 *İkdam*, 4 Mart 1899.

Remzi olay yerinde ölmüş, Emin de kısa bir süre sonra tutuklanmıştı.⁸¹ Remzi'yi hayattayken meşhur kılan şeyin ne olduğunu bilmiyoruz, fakat ölümü bir şişe içki yüzünden çıkan bir kavga sırasında arkadaşının bıçağından olmuştu, bu tam da külhanbeyine yakışacak bir ölümdü.

Pek çok olayda, bir adamın, kabadayı/külhanbeyi kültürünün bir parçası olduğuna dair elimizdeki tek ipucu o kişinin polis raporlarına veya gazetelere yansıyan davranışlarıdır. Söz konusu kişinin polisin dikkatini çeken hareketlerinin ne nereceye kadar bu kişinin tipik bir davranışı olduğunu kesin olarak bilemediğimizden, bu olayları yorumlamak daha da zorlaşır. Bazı vakalar ise olayın istisnai bir durum olmadığını düşündürür. Örneğin *Levant Herald*'da, kendini denetleme sorunu olduğu anlaşılan bir adamla ilgili şöyle bir haber vardı:

Mama isimli şahıs, saldırı ve yaralama suçlamasıyla Cumartesi günü Pera ceza mahkemesine çıkartılmıştı. Tanıklardan İbrahim'in sorgusu sırasında, Mama İbrahim'e bıçakla saldırarak iki yerinden ciddi biçimde yaralamıştır. Yaralı hastaneye kaldırılmıştır.⁸²

Mama, yalnızca saldırı ve yaralama suçu işlemekle kalmayıp, mahkemeye bıçak getirerek kendi duruşması sırasında bir kişiyi daha darp ettiğine göre, bu tür davranışlara hiç de yabancı olmadığını varsayabiliriz.

Hikmet'in *eşirradan* (şerirler, kötü kişiler) olarak tanımlanması, kendisinin yetkililer tarafından iyi bilindiğini ima etmektedir. Ayrıca davranışları da, işlediği suçun istisnai bir örnek olmadığını göstermekteydi. Hikmet bir arkadaşıyla birlikte Kasımpaşa'da küçük bir lokantaya giderek yemek ısmarlamıştı. Aşçı ekmek almak için arkaya geçtiğinde Hikmet'le arkadaşı onu takip etmiş, tehdit ederek yaralamış ve kasadan 60 kuruş çalmışlardı.⁸³ Cemil adında biri, bir tartışma sırasında Emine adındaki fahişeyi bıçaklamıştı.⁸⁴ Cemil hakkında (Cerrahpaşalı olmasının dışında) fazla bir şey denmemiş olsa da, bıçak taşıması ve bir sokak kadı-

81 *İkdam*, 18 Eylül 1899.

82 *Levant Herald*, 8 Aralık 1890.

83 *İkdam*, 24 Mart 1896.

84 *İkdam*, 11 Temmuz 1898.

nıyla⁸⁵ kavgalı olması, kendisinin bir külhanbeyi olarak nitelendirilmese bile kabadayı/külhanbeyi kültürüne aşına olduğunu göstermekteydi.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi pek çok olayda, asıl faillerle ilgili hemen hiçbir bilgiye ulaşmak pek mümkün değildir. Yine de bazı raporlarda kişinin adı ve oturduğu yerden başka bilgilere de rastlanır ve bunlar sayesinde kabadayı/külhanbeyi kültürüne özgü davranışlar sergileyen insanlarla ilgili genel bir fikir edinebiliriz.

İstanbul kentsel kültürünün birçok etnik köken ve dinden besleniyor olması en dikkat çekici özelliğidir. Burası hem imparatorluk topraklarının yerlisi olanların, hem de başka ülkelerden gelenlerin yaşadığı bir yerdi. Bunlar arasında çeşitli etnik kökenlere sahip Osmanlı Müslümanlarının, Ermenilerin, Rumların (Rum Ortodoks Osmanlı vatandaşları), Yahudilerin yanı sıra, İtalyanlar, Hırvatlar, Yunan vatandaşları ve benzeri çeşitli halklar da vardı. Dolayısıyla örnek vermek gerekirse kavgaya eden ve birbirini bacaklarından bıçaklayan iki adamın adı Abdi ve Musevi Sari olabiliyordu.⁸⁶ Benzer biçimde Hüseyin de Abbas'ı bacağından yaralamıştı. Her ikisinin de yalnızca adları verilmiş ve İran uyruklu oldukları belirtilmişti.⁸⁷

İki Karadağlı, Galata'daki bir kahvehanede tartışmaya başlamışlardı. Kahvecinin kendilerine dışarıda kavgaya etmelerini söylemesinden sonra dışarı çıkar çıkmaz biri silahını çekerek diğerini vurmıştı. Kurşun ıskalamış, ama ileride kapısının önünde duran bir Rum meyhaneciye isabet ederek onu öldürmüştü.⁸⁸ Üç Hırvat iskambil oynarken tartışmaya başlamışlar; tartışma sırasında biri diğerine bastonuyla vurmıştı. Dışarı çıktıklarında, bastonu yiyen adam kendisine vuran adamın yatağanını kaparak karnını yarmıştı. (Bu adamlar serseri değillerdi; şiddete kurban giden adam bekçi, katil ise İtalyan Konsolosluğunun kapıcısıydı. Daha sonra konsolosluğa teslim olmuş, İtalyanlar da onu Osmanlı polisine teslim etmişti.)⁸⁹

85 Her ne kadar fahişelik belli koşullar altında yasal olsa da, Müslümanların fahişe olarak çalışması yasaktı. Dolayısıyla fahişelik yapan Müslüman kadınlar müşterilerini, bir genelevde değil, sokaklarda bulurlardı.

86 *İkdam*, 9 Haziran 1896.

87 *İkdam*, 2 Temmuz 1898.

88 *Levant Herald*, 4 Ekim 1890.

89 *Levant Herald*, 9 Aralık ve 13 Aralık 1890.

Sabıkalı Kumbera Yorgi, Papas Köprüsü'nde bir kahvehanenin sahibiyle kavgaya tutuşmuş ve böğründen bıçaklamıştı. Kahvehane sahibi François isimli bir Fransız vatandaşıydı.⁹⁰ Birkaç gün sonra Topkapı'da Halil adında bir Çingene⁹¹ meyhanede arkadaşlarıyla içki içerken, tavukçu Hüsnü de onlara katılmıştı. Her nasılsa aralarında anlaşmazlık çıkmış, Halil de Hüsnü'yü yanında taşıdığı bıçakla yaralamıştı.⁹² Çılgınca bir vakada 10 kadar Laz cinnet geçirmiş gibi Galata'da ortalığı birbirine katmışlardı. Bunlar Perşembepazarı'nda Yerasimos'un Meyhanesinde içerlerken orada bulunan babası hamamcı olan bir delikanlıya sataşmaya başlamışlardı. Laz'ın biri yatağanını⁹³ çekmiş saldırdıktan genç de tabancasına davranmıştı. İki Laz yaralanarak yere düşmüş, delikanlı da bu arada kaçmayı başarmıştı. Lazlar gencin arkasından sokağa fırlamış, karşısına çıkan herkese saldırarak ilerlerken bütün dükkânlar kepenklerini indirmek zorunda kalmış, onlar da Balıkhane dolayında bir meyhaneye girmişlerdi. Meyhane sahibi ile garson kaçmış, Lazlar meyhanenin altını üstünü getirmiş, ellerine geçirdikleri her şeyi çalmış, hatta yoldan geçen birinin saatini de almışlardı.⁹⁴

Bu örnekler nihayetsiz çoğaltılabilir, ama burada verilenler bile, yalnızca şiddet içeren davranışların değil, kabadayı/külhanbeyi kültürüne özgü çeşitli şiddet öğeleri barındıran davranışların İstanbul'un tüm etnik ve dinsel yelpazesi içinde yaygın olduğunu açıkça göstermektedir. Bu tür

90 *İkdam*, 6 Aralık 1898.

91 Burada kullanılan terim Kıbtî taifesindendi. Bu iki açıdan ilginçti. Kıbtî terimi, İngilizcede Romanlar için kullanılan "Gypsy" teriminin ima ettiği gibi yanlış da olsa bu topluluğun Mısır'la ilişkisini gösteriyordu. (Kiptiler, yani Mısırlı Hristiyanlar için de aynı terim kullanılmaktadır.) Bundan daha ilginç olan ise taife terimiydi. Bilindiği gibi millet teriminin, Osmanlı tarihinde Ermeni Ortodoksları, Rum Ortodoksları ve Yahudiler gibi belli dini grupları ifade etmek için kullanılması oldukça geç bir döneme rastlar. Erken ve klasik dönemde kullanılan terim ise taifeydi. 19. yüzyılın sonunda taife terimi Çingeneler bağlamında sürekli kullanılmakta, ancak başka hiçbir etnik ya da dini grup için kullanılmamaktaydı. Benzer şekilde Müslümanlar arasında etnik grup kimliği sürekli olarak belirtilenler sadece Çingenelerdi.

92 *İkdam*, 10 Aralık 1898.

93 Gazete haberinde oldukça akul karıştırıcı "yatağan bıçağı" terimi geçmekteydi. Yatağan, ucu içe kıvrık bir tür kılıçtı. Yatağan bıçağı, muhtemelen yatağanın biraz küçüğüydü, ama bunun büyük bir bıçak mı, yoksa küçük bir kılıç mı olduğunu söylemek zordur. Bir yeniçeri yatağanı ile kabadayılardan kullandığı saldırma denen ucu içe doğru kıvrık büyük bıçak arası bir şey de olabilir.

94 *Tarık*, 25 Temmuz 1886. *Tarık*, bu haberi İstanbul adlı bir başka gazeteden aynen almıştı. Burada bir miktar abartma olduğunu kabul etmek gerek, fakat İstanbul'da özellikle de kayıkçılar arasında çok sayıda Laz vardı ve bunlar kuşkusuz zaman zaman bu tür çılgınca davranışlarda bulunuyorlardı.

davranışlar bütün sosyoekonomik sınıflara da eşitçe dağılmış durumdaydı. Serserilere daha önce de değinmiştik, burada verilen örneklerin çoğu işçi sınıfıyla, yoksul işçilerle ve kıyıda kenarda kalmış ya da geçici işlerde çalışan gruplarla ilgilidir. Değineceğim birkaç örnek daha, şiddet kültürünün işçi sınıfı için ne kadar önemli olduğunu gözler önüne serecektir.

Arabacı Kadri, Tatar Kadri'yi öldürmekten tutuklanmıştı. Tatar Kadri'nin polis olay yerine gelir gelmez ölmesi nedeniyle ifadesi alınamamışsa da, Arabacı Kadri hemen tutuklanmış ve işin aslı bundan sonra ortaya çıkmıştı. Yaklaşık 15 gün önce aralarında kavga çıkmış ve Tatar Kadri, Arabacı Kadri'yi döverek hakaret etmişti. Arabacı Kadri bunun öcünü almak istiyordu. İçip iyice sarhoş olduktan sonra Karakaş adında bir arkadaşından bir bıçak ödünç almıştı. Bıçağı kuşağına soktuktan sonra doğru Tatar Kadri'nin her gece gittiği kahvehanenin yolunu tutmuştu. Tam Tatar Kadri'ye küfretmeye başladığı sırada babası çıkagelmiş, Kadri'yi tokatlayıp eve götürmüştü. Ancak akşam namazı saati geldiğinde Kadri babasına camiye gideceğini söyleyerek evden çıkıp yeniden kahvehaneye gitmiş, önce bütün pencereleri kırıp, sonra da Tatar Kadri'ye saldırmış, boğazını kesmiş ve sol kulağının arkasına isabet eden yerden başından yaralamıştı. Hemen kaçmasına karşın mahalle bekçisi tarafından yakalanarak tutuklanmıştı. (Karakaş da suça ortaklık etmekten tutuklanmıştı.)⁹⁵

Bu olay onurun ve hakarete karşı intikamın önemini açıkça ortaya koymaktaydı. Arabacı Kadri uğradığı hakareti hazmedememiş ve bir süre içi içini yedikten sonra da buna karşı bir şey yapabilmesi için sarhoş olması gerekmiş (bu sık rastlanan bir örüntüydü), ama sonunda yapılması gerektiğine inandığı şeyi yapmıştı. Pek çok olayda karşımıza çıkan arabacıların (terim her türlü taşıma aracını kullanan kişi için kullanılmaktaydı, ama Kadri büyük olasılıkla bir el ya da yük arabacısıydı), kabadayı/külhanbeyi kültürüne yakın bir sınıf oluşturdıkları anlaşılır. Arabacı Kadri'nin davranışı kadar, Tatar Kadri'nin tutumu da bu olayı kabadayı/külhanbeyi kültürü içinde değerlendirmemize yardımcı olur. İş insanları dövmek ve her gece kahvehanede vakit geçirmek olan Tatar Kadri çok büyük bir olasılıkla kabadayıydı ya da kendini öyle görüyordu.

95 *İkdam*, 9 Haziran 1896.

Gazetelerde veya arşiv belgelerinde karşılaştığım olayların hepsi bu kadar net olmamakla birlikte, bunların pek çoğu kabadayı/külhanbeyi kültürünün alt sosyoekonomik sınıflar arasında epeyce yaygın olduğunun ipuçlarını verir. Mehmed bir küfeci olarak tanımlanmıştı; ya küfe yapıyordu ya küfe satıyordu ya da sırtında küfesi yük taşıyan bir hamaldı. Mehmed, Şükrü ve İsmail sarhoş bir halde kavgaya ederlerken, sabikalı biri olan balıkçı Mişon, bastonuyla Mehmed'in kafasını yararak eğlenceye katılmak istemişti.⁹⁶ Bu yalnızca bir sarhoş kavgası değildi, burada bir sabikalının belirgin bir neden olmaksızın birine saldırması söz konusuydu. Bir başka vakada kahvehanede çalışan bir çırak, polise bıçak sallamak ve polisin parmağını ısırmdktan bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştı.⁹⁷ Elimizde bundan başka bilgi olmamakla birlikte, büyük bir olasılıkla bu olayda sarhoşluk ve tutuklamaya karşı koymak rol oynamıştı. Bir taş ocağında işçi olarak çalışan (ve Avusturya uyruklu olan) Tüysüz Siva olayında kuşkusuz sarhoşluk ön plandaydı; Siva Beyoğlu'nda Uzun Yani'nin meyhanesinde arkadaşları duvarcı ustası Marko'yla kavgaya tutuşmuş, Marko'yu yaraladıktan sonra kaçmış, ama hemen yakalanmıştı.⁹⁸

İşçi sınıfından bu tür olaylara karışan herkesin yukarıdaki örneklerde olduğu gibi düzenli bir işi yoktu. Gündelikçi işçi olarak çalışan Kirkor, geceyi geçirecek bir yer bulabilmek için Karabet'in kahvehanesine gitmişti. Karabet Kirkor'u geri çevirince, Kirkor bıçak sallamaya başlamıştı. Birisi bıçağı elinden almış (bunu yapan elinden yaralanmıştı), ama o bu sefer bir başka bıçağı sağa sola sallayarak oradan kaçmıştı.⁹⁹ Rusçuklu Necib adında bir terlikçi, bir başka Rusçuklu Mehmed'in kahvehanesinde yatıp kalkan Mehmed isimli Rusçuklu bir hamalla birlikte meyhanede içki içmişti. Necib ile hamal Mehmed meyhaneden çıkınca kavgaya başlamışlar ve Necib Mehmed'i sağ kolundan yaralamıştı.¹⁰⁰

Bu kültür içinde işçilerle ilgili son örnek, bir devlet sanayi mektebi mezunu olan marangoz Emin'le ilgilidir. Sık sık Galata'daki Zorba

96 *İkdam*, 21 Nisan 1896.

97 *İkdam*, 12 Ağustos 1894.

98 *İkdam*, 12 Mart 1899.

99 *İkdam*, 7 Şubat 1895.

100 *İkdam*, 2 Temmuz 1896.

Yani'nin meyhanesine giden Emin, olay gecesi gene oraya gitmişti, fazlasıyla sarhoştı. Tanış olduğu Basri ve Raşid'in yanına oturmuştu. Anlaşılan bu ikisine eşlik eden garson kızlardan Rebekka da masada oturuyordu. Emin sarhoşluktan Rebekka'ya sataşmaya başlamıştı. O da Ahmed Efendi adında bir polisten yardım istemiş, polis yanlarına gelerek Emin'i dışarı atmıştı. Emin biraz etrafta dolaştıktan sonra geri dönmüş, ama meyhane kapandığı için gezinmeye devam etmişti. Tam o sırada polis Ahmed Efendi'ye rastlamış ve yakasına yapışarak, "sen beni balozdan ne için çıkardın?" diyerek karnının sağ tarafından bıçaklamıştı. Sonra da Aksaray'daki odasına gidip yatmıştı. Gece geç saatte gelen polisler Emin'i tutuklamıştı. Karakolda ifadesi alındığı zaman her şeyi itiraf ederek, "Kaderim böyle imiş. Çekerim" demişti. Ahmed Efendi aldığı yaralardan ölmüş, Emin de 15 yıl ağır cezaya çarptırılmıştı.¹⁰¹

Marangoz Emin örneği külhani kültürünün hayata bakışını son derece iyi açıklamaktadır. Emin akşamlarını batakhanelerde geçiriyor, bıçak taşıyor ve başı belaya girince de bunu kaderi olarak kabul ediyordu.

Çoğu olayda, belgelerde ve gazetelerde adı geçen kişilerin hangi sosyo-ekonomik sınıftan geldiğini tam olarak anlamak zordur. Bazılarının işlerinin hamallık gibi düşük ücretli, vasıfsız işler olduğu anlaşılmaktadır. Bazılarının kahvehanelerde ya da ahırlarda yaşadıkları belirtildiğinden ekonomik güvencelerinin pek olmadığı görülür. Ne iş yaptıkları belirtilenlerin çoğunun çalıştığı alan çok geniş bir yelpazeye yayıldığı için tam olarak ne yaptıklarını bilmek de kolay değildir. Örneğin kömürcü denen kişi sırtında küfe mahalle arasında kapı kapı dolaşarak kömür satan biri olabileceği gibi, geliri yerinde küçük çapta bir kömür tüccarı da olabilir. Kabadayı/külhanbeyi kültürüyle ilişkili olanlar arasında bu kategoriye girenlerin sayısı çok da az değildir, çoğunun küçük işletme sahibi bir esnaf olmaları olasılığı yüksektir.

Bir terlikçi, bir çadircı ve bir yazmacıyla ilgili bir başka örnek de aslında biraz karışık bir olaydır ve sonuçta ne olduğu tam olarak anlaşılamamıştır. Çadircı Salih polise gitmiş ve terlikçi Aziz tarafından yaralandığını söylemişti. Aziz sorgulandığı zaman, Salih'i yaralamadığı gibi, asıl kendisinin yaralandığını ve yaralayanın başörtüsü satıcısı Niyazi olduğunu söylemiştir. Tam da

101 *İkdam*, 23 Mart ve 24 Eylül 1899.

o sıralarda Niyazi sokakta ölü bulunmuştu. İlk soruşturmadan çıkan sonuç üç adamın bir yerde içerken aralarında tartışmaya başladıkları, sonra birbirlerini yaraladıkları, ama kimin kime ne yaptığının net olarak anlaşılamadığı yönündeydi. Ayrıca tartışmanın onlarla birlikte içmekte olan bir Rum genci tarafından alevlendirildiği de ima edilmekteydi.¹⁰² Ertesi gün daha ayrıntılı bir soruşturma raporu ortaya çıkmıştı. Bu üçü, adı Salih olan bir dördüncü kişiyle beraber Karagöz Meyhanesinde içki içip iyice sarhoş olduktan sonra dışarı çıkmış, kestane satın alıp parasını ödememek için tartışmaya başlamışlardı. Gazete, bu sırada çadircı Salih'in Aziz'i yaraladığını yazıyordu.¹⁰³ Salih onları bırakıp gittikten sonra diğerleri bela çıkartmak için bir kahvehaneye gitmişlerdi. Oradan atıldıktan sonra da Niyazi yanlarından ayrılmıştı. Aziz ile Rum genç yürürken, Niyazi üstlerine saldırmış, Aziz de onu sustalı çakıyla göğsünden yaralayarak kaçmıştı. Aziz sonra aynı bıçakla kendisini yaralamış, Niyazi ölmüş, Aziz, iki Salih ve Rum genç tutuklanmıştı ve olayla ilgili soruşturma devam etmekteydi.¹⁰⁴ Bu adamların hepsi esnaftandı, ama yukarıda sözü edilen serserilerden ve işçilerden daha farklı davranmamışlardı.

Küçük çaplı esnaf düzeyinde kahvehane sahiplerinin de hatırı sayılır bir yer tutması şaşırtıcı değildi. Daha önce, adı verilmeyen bir kahvecinin de sarhoşken gelişigüzel herkese saldırdığı, İsmail adlı bir kahvecinin bir kadının evine kurşun sıktığı için tutuklandığı, Fransız kahveci François'nın Yorgi tarafından bıçaklandığı ve Ali'nin de Pandeli'nin kızı Liza için İsmail'i bıçakladığı anlatılmıştı. Bazı vakalarda bir kahvecinin şiddet olaylarına karışmasının nedeni müşterileri olabiliyordu. François kendi kahvehanesinde yaralanmıştı. Mehmed de benzer biçimde kendi kahvehanesinde, orada yatıp kalkan biri tarafından, adam sarhoşken kahve parası üzerine çıkardığı bir tartışmada bıçaklanarak yaralanmış, sonra da Mehmed adama iskemleyle vurmuştu.¹⁰⁵

Pek çok başka vakadaysa olaya karışan kahveci, başka birinin yerinde içerken başını belaya sokmuştu. Kavga başladığında kahveci Zenci Ahmed

102 *İkdam*, 18 Kasım 1896.

103 O geceki olaylar sırasında çadircı Salih'i bir daha görmediğimiz için aslında bu yanlış olabilir. Salih, karakola gidip Aziz'in kendisini yaraladığından şikâyetçi olmasına karşın belki de bu noktada Salih Aziz'i değil, Aziz Salih'i yaralamıştı.

104 *İkdam*, 19 Kasım 1896.

105 *İkdam*, 5 Şubat 1895.

Çavuş yarım düzine kadar arkadaşıyla dışarıda içki içiyordu. He ne kadar tabancalar çekilip birkaç el ateş edilmişse de, kimse vurularak yaralanmamış, Ahmed ise bir iki ciddi bıçak yarası almıştı.¹⁰⁶ Kahveci Vasil, Hamsi Reis'in meyhanesinde İstavri'nin başına bastonla vurup, Hamsi Reis'i de bıçakla kolundan yaraladıktan sonra tutuklanmıştı.¹⁰⁷ Bunlar ve benzeri olaylar kahvehane sahiplerinin, kabadayı/külhanbeyi kültürü içindeki konumuna dikkat çeker. Kahveci yalnızca insanların toplanabilmesi için bir yer sağlayan kişi değil, aynı zamanda olayların etkin katılımcılarından biriydi. Çoğu kez bu kişiler kahvehane sahipleri oldukları için bu kültüre ait değildiler, bu kültürden oldukları için kahvehane sahibi olmuşlardır.

Kabadayı/külhanbeyi kültürüne katılım toplumun üst katmanlarından da gelebiliyordu. Esnaf düzeyinin üstünde olanlar da, alt sınıflardan olanlar gibi meslekleriyle ya da meşhur veya yüksek mevkideki birilerinin akrabası olarak tanımlanabiliyordu. Ancak pek çok olayda bir kişinin üst sınıftan geldiğini belirten şey adının yanına bey ya da efendi gibi bir unvanın eklenmesiydi. Amacım yalnızca kişinin adının yanındaki unvana dayanarak kesin bir görüş ortaya koymak değil, fakat kişi tanımlamalarında çoğunlukla bu tür unvanların dikkat çekecek derecede az kullanıldığını ve kullanıldığı durumlarda da kişinin memur sınıfından, belki bir bürokrat veya daha üst düzeyde bir kamu görevlisi olduğunu belirtmek isterim.

İstanbul'un bütün Anadolu yakasından sorumlu Üsküdar emniyet amirinin emniyet teşkilatının bağlı olduğu nezarete 1907'de yolladığı tezkerede bir grup adamın davranışı anlatılarak, polisin bunlarla baş edememesinin bir rezalet olduğundan söz ediliyordu. Tezkerenin tarif ettiği davranış tam bir kabadayı/külhanbeyi tavrıydı. (Her ne kadar metin içinde kabadayı terimi geçmese de bu belgeyi kataloglayarak arşivleyen kişi tam da bu terimi kullanmıştı.¹⁰⁸) Adamların her zaman kama, tabanca ve saldırma taşıdıkları, insanları tehdit ettikleri, saat kaç olursa olsun istedikleri zaman meyhane açtırttıkları ve toplandıkları kahvehanelerle gazinoları kumarhaneye çevirdikleri anlatılıyordu. Ayrıca bu kişilerin bir de listesi verilmişti.

¹⁰⁶ *İkdam*, 23 Mart 1896.

¹⁰⁷ *İkdam*, 1 Şubat 1895.

¹⁰⁸ Katalogdaki tanım şöyleydi: "Anadolu Hisarı'nda sürekli olarak olay çıkaran, kabadayılık yapan isimleri yazılı şahıslar hakkında yapılacak muamelelerin bildirilmesi."

İstinaf müdde-i umumi muavini¹⁰⁹ İzzetlu Reşid Bey; Anadolu Hisarı'nda ikâmet eden iki kardeş Ziya ve Fuad Beyler; gene Anadolu Hisarı'ndan Ağâh Efendizade Halid Bey; çiftlik kiracısı Vasıf Bey ve Anadolu Hisarı'nda oturan Safi Bey.¹¹⁰ Bunların hepsinin adının yanında “Bey” unvanı bulunmaktaydı. Bu adamlara kuşkusuz, kısmen de olsa en azından toplumsal konumları bakımından kabadayı denilebilirdi, ama (yukarıda anlatıldığı gibi) aslında bir kadını dövüp ondan saatini çalan “Kör” Andon'dan, Kosta'dan ve Şarlı'den daha az külhanbeyi değillerdi.

Bu kültürdeki devlet memurlarının sayısı da az değildi. Gümrük memurları Emin Efendi, Mahmud Bey ve Asım Bey bir kahvehanede kavga etmeye başlamış, Emin Efendi, diğer ikisini bıçakla yaralayarak kaçmış, ama hemen yakalanmıştı. Asıl hikâyenin kumar anlaşmazlığı olduğu söylene de, ertesi gün gazetede çıkan bir düzeltide olayın kumarla ilgisi olmadığı belirtilmiş, ama anlaşmazlığın gerçek nedenine değinilmemişti.¹¹¹

Bu son örnekler şiddetin yalnızca eşit toplumsal konuma sahip kişiler arasında meydana geldiği izlenimini uyandırır da, bu doğru değildir. Buradaki durum kimin kiminle görüştüğü gibi basit bir düzene dayandığı için sık karşılaşılan bir tablo oluşturmuş olabilir, fakat kabadayı/ külhanbeyi kültür düzeni içinde görülen kişilerarası şiddetin, her türlü toplumsal sınıfın ya da sınırın ötesine geçtiği örnekler de hiç ender değildi. Anadolu Demiryolları'nda görev yapan Belçikalı M. Emil ile Körepe isimli bir Ermeni sıvacı arasında bilinmeyen bir nedenden bir kavga çıkmıştı. Kavga çığırından çıkınca Körepe, M. Emil'i boğrudan bıçaklamıştı. Emil eve gidip tabancasını almış ve düşmanı ile yüzleşmek için geri dönmüş-tü. Körepe Emil'i yeniden görünce şaşırmış, ama kavgaya kaldığı yerden devam ederek gene Emil'e saldırmış, bu kez Emil üç el ateş ederek Körepe'yi öldürmüştü.¹¹²

Fatih bölgesi muhtarı Rıza Efendi bir kahvehanede otururken saldırıya uğramıştı. Saldırgan tütün tekeli Reji idaresinde çalışan kapıcı Behçet'ti. Çok sarhoştı, kahvehaneye girer girmez hakaretler yağdırmaya başlamış,

109 Temyiz mahkemesi savcı yardımcısı.

110 BOA ZB 53/60.

111 *İkdam*, 6 Temmuz ve 7 Temmuz 1898.

112 *İkdam*, 16 Ağustos 1896.

sağa sola kama ve tabanca salladıktan sonra, Rıza Efendi'yi kamayla yaralamıştı.¹¹³ Hareketlerinin belli bir amacı olup olmadığı belirtilmemişti. Bunun rastgele bir saldırı olması mümkündür, fakat Behçet'in muhtara karşı bir kin besliyor olması da muhtemeldir.

İki tarafın da daha tipik bir külhani davranış sergilediği bir olayda, bir tuğla imalathanesinin kapıcısı ile bir kahvehane çırağı birlikte içmekteydiler. Yandaki masaların birinde de Balıkthane'den bir memurla bir marpuççu oturmaktaydı. Memur yan masaya bakarak hakaret etmeye başlayınca doğal olarak bir tartışma başlamıştı. Tartışmaya dışarıda devam ettikleri sırada kapıcı hem memuru, hem de marpuççuyu bıçağıyla yaralamıştı.¹¹⁴ Aralarında geçen konuşmalarla ilgili ayrıntılar verilmemişti, ama bunun kavgayı başlatmak için söylenenlerin içeriğinin kavga çıkarmak için bir şeyler söylenmiş olması kadar önemli olmadığı tipik bir meydan okuma ve tepki örneği olması çok muhtemeldir.

Sosyoekonomik statü konusunun yanı sıra, kabadayı/külhanbeyi kültürüyle ilişkileri bağlamında dört özel gruptan daha söz etmek gerekir. Bunlardan üçü yaptıkları işlerle tanımlanırlar: Tulumbacılar, askerler ve polis. Dördüncüsüye kadınlardır.

Yukarıda değinildiği üzere tulumbacılar kabadayılarla yakından bağlantılıydı ve mahallenin kabadayısı, çoğu kez aynı zamanda mahalleli tulumbacıların da reisiydi. Bu iki grup arasındaki bağlar birkaç yazar tarafından ele alınmıştır,¹¹⁵ fakat tulumbacılar özgü davranışların kabadayı/külhanbeyi kültürüne uygunluğu daha az belgelenmiştir. Yani çoğu kez tulumbacıların birbirleriyle kavgalarına (ki bunlar kesinlikle kabadayı/külhanbeyi kültür örüntüsüyle örtüşür) değinilirken, diğer gruplarla kavgaları, sarhoşlukları ve bıçak oyunlarına ilişkin pek az şey söylenmiştir.

Bu, tulumbacıların kendi aralarındaki kavgaların önemsiz olduğu anlamına gelmez. Kuşkusuz tulumbacı takımlarının hem birbirleriyle hem de düzenli itfaiye ekipleriyle kavga ettikleri oluyordu. *Levant Herald* bunlardan birini şöyle anlatıyordu:

113 *Sabah*, 14 Nisan 1896.

114 *İkdam*, 14 Mart 1899.

115 Ulunay'dan (*Sayılı Fırtınalar*) başka bkz. İhsan Birinci, "Tulumbacılar," ve Mehmet Zeki Pakalın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1951.

Pazartesi akşamı Adji-Tschesme’de [Acıçeşme] çıkan yangın söndürüldükten sonra tulumbacılar ile VI. Daire’nin itfaiyecileri, aralarından on on ikisinin yaralanmasına yol açan bir kavgaya tutuşmuşlardır. Bunlardan biri şimdi Belediye Hastanesi’nde ağır yaralı vaziyette yatmaktadır.¹¹⁶

Bu basına yansıyan bir haberd, ama önemli bir haber değildi. Bu tür bir başka kavgayı anlatan bir polis raporu da benzer şekilde kısaydı; yalnızca adları verilen iki tulumbacı takımının bir yangından sonra kavgaya tutuştuğu ve iki kişinin hafif yaralandığı yazılıydı.¹¹⁷ Anlaşılan bu tür olaylar yaygındı, dolayısıyla bunlar hakkında fazla bir şey yazmaya gerek yoktu.

Tulumbacılar, kabadayı/külhanbeyi kültürü içinde tipik olan başka kişilerarası şiddet olaylarında da sık sık boy gösteriyorlardı. Bu tür olaylar bazen bir grup içinde, bazen de kişiler arasında vuku buluyordu. Bir grup tulumbacının Arnavutköy’de geçirdiği neşeli saatler bir cinayetle son bulmuştu. Mehmed Bey adlı genç bir adam birkaç arkadaşıyla karşılaşmış ve birlikte civardaki bir gazinoya gitmeye karar vermişlerdi. Yukarı çıkıp oturmuşlar, bir süre sonra da meyhaneciden yukarı bir çalgıcı göndermesini istemişlerdi. Ancak çalgıcı yukarı çıkarken, aşağıda içki içen bir grup Rum tulumbacı ona engel olmuşlardı. Bunun üzerine iki taraf kavgaya tutuşmuş, iş aleyhlerine dönünce Mehmed Bey’in arkadaşları kaçmış ve onu tulumbacılarla yalnız bırakmışlardı. Mehmed Bey hemen tabancasını çekmiş, ama mermi bahtsız çalgıcıya isabet etmiş ve çalgıcı aldığı yara sonucu ölmüştü.¹¹⁸

Bir de yukarıda anlattığımız, önlerinden hemen çekilmediği için tulumbacılar tarafından bıçaklanan Ziver olayı vardı. Kadıköy’e dilenmeye giden bir kadın dilenci, bir grup tulumbacı tarafından zorla bir yere götürülmüş, sarhoş edilmiş ve kendisine “her türlü taciz” yapılmıştı.¹¹⁹

Tulumbacılar kendi başlarına buyruk da hareket ediyorlardı. Kırkor adında bir tulumbacı bir meyhanede bir çalgıcıyla kavga etmiş ve onu kamasıyla yaralamıştı.¹²⁰ Sabıkalı bir tulumbacı bir mavnacıyı kavga

116 *Levant Herald*, 5 Kasım 1890.

117 BOA Y.MTV 12/31.

118 *Sabah*, 9 Nisan 1896.

119 *Oriental Advertiser*, 27 Mayıs 1896.

120 *İkdam*, 4 Mayıs 1899.

sırasında bıçaklamıştı.¹²¹ Bazen tulumbacılar da şiddet eylemlerine hedef olabiliyordu, ama bunun nedenini söylemek zordur. Kadıköy’de bir yangından sonra, Mart Dokuzu¹²² lakabıyla anılan tulumbacı Ömer eve dönerken kimliği bilinmeyen bir saldırgan tarafından bıçaklanmıştı.¹²³ Bir tulumbacı reisinin karıştığı bir başka olayla ilgili görece daha fazla haber yayınlandığı için, olayın nasıl gerçekleştiğini tulumbacıların karıştığı vakaların çoğundan daha iyi anlayabiliriz.

Kör Hasan Reis, Şişman Yorgi’nin meyhanesindeki bir kavgada öldürülmüştü. Cinayet zanlısı olarak Sırrı Bey ile Pamukçu İhsan tutuklanmıştı. Her ne kadar bu tür vakalarda tam olarak ne olup bittiğinden hiçbir zaman kesinlikle emin olamasak da, gazetede çıkan haber oldukça mantıklıydı. Şeker Bayramı’nın üçüncü gününe rastlayan perşembe günüydü. Meyhane doluydu. Sırrı Bey ile İhsan Bey, arka tarafta birileriyle içki içiyorlardı. Her nedense garsonu çağırıp Hasan Reis’in kendilerine 20 paralık viski yollamasını istemişlerdi. Garson bunu Hasan’a söyleyince, o da onlar bana 40 paralık viski yollasınlar diye yanıt vermişti. İlk kimin harekete geçtiği pek net değilse de, birdenbire kavgaya tutuşmuşlardı. Hasan kaba etinden bıçaklanmış, bıçak ana damarına isabet ettiği için kan kaybından ölmüştü. İhsan Bey cinayetten, Sırrı Bey “teşhir-i silah ederek muma-aleyh İhsan Bey’e muavenet ve muzaheretde bulunmaktan” suçlanmıştı.¹²⁴

Bu olayda bazı ilginç noktalar dikkat çekiyordu. İlk gazete haberinde Kör Hasan’a “eşirra”dan denmişti. Ayrıca içkili bir yerde kavgaya çıkartması açıkça onun şiddet içeren davranışlarda bulunduğunu, yani kabadayı/külhanbeyi kültüründen geldiğini ima ediyordu. Aslında o da, İhsan da kavgaya susamışlardı. Bu olayda sıra dışı olan şey Hasan’ın özel yaşamıyla ilgili daha fazla bilgi olmasıydı; Hasan evli ve üç çocuk sahibiydi. Genellikle saldırganın ya da şiddete kurban giden kişinin aile yaşamına değinen çok az sayıda rapor olduğundan, kabadayı/külhanbeyi kültüründe evli olanların yüzdesini verebilmek olanaksızdır. Mevcut kaynakların bıraktığı izlenim

121 *İkdam*, 10 Nisan 1899.

122 “Mart Dokuzu,” (Rumi takvime göre) 9 Mart ilkbahar gündönümüne ve o gün olması gereken bir fırtınaya göndermede bulunulur. Bu, Refi Cevad Ulunay’ın kabadayıları ele aldığı *Sayıllı Fırtınalar* adlı kitabında değindiği ve kitaba adını veren sayıllı fırtınalardan biridir.

123 *İkdam*, 3 Nisan 1896.

124 *İkdam*, 20 Mart, 23 Mart, 21 Temmuz 1896.

bekârları içeren bir kültür olduğu yönündedir ve kuşkusuz büyük ölçüde böyleydi, ama bu izlenimin, olaylara karışan kişilerin aile yaşamlarıyla ilgili verilen bilgilerin azlığından dolayı güçlenmiş ve çarpıtılmış olması da mümkündür.¹²⁵

Sırrı Bey’le ilgili, 29 yaşında ve İstanbullu olduğu dışında fazla bir şey söylenmemiştir. Pamukçu olarak bilinen İhsan Bey Balıkhane’de müfettiştir. İhsan Birinci’ye göre o da meşhur bir tulumbacı ve “zengin bir kabadayı”ydı.¹²⁶ Bu ikisi, o gece meyhanede bulunanların, hepsi değilse de çoğu gibi “efendi” sınıfındandı. Bu olay, şiddet kültürünün toplumun her kesiminde görülebildiğini gösteren iyi bir örnektir. Hem İhsan’la Hasan, hem de Sırrı ile üzerinde bıçak taşıyarak belediye talimatlarına meydan okuyan Ahmed de dahil olmak üzere grup içindeki birkaç kişi daha, tam bir külhanbeyi gibi davranmışlardı. Meydan okuyarak karşı taraftan içki istemek ve buna meydan okuyarak cevap verirken istenen miktarı ikiye katlamak neredeyse bir âdet haline gelmişti, açıkça kavga çıkartmak için yapıyordu bu ve kavgalar da zaten böyle çıkıyordu. Yazılı raporlarda ender olarak bir kavganın nasıl başladığına ilişkin bilgiye rastlanır, sık sık üstü örtülü bir biçimde ya da açıkça “her nasıl olmuşsa” ya da “bir sebep-i meçhulden” gibi ifadeler kullanılarak kavganın neden çıktığının bilinmediği belirtilirdi. Ender olarak “ufak bir meseleden” gibi sözlerle de rastlanabilirdi. Bu örnekteki gibi daha ayrıntılı belgeler aslında “ufak meseleler”in neler olmuş olabileceğine dair ipuçları verir, çoğu kez gerçek nedenin söylenenler değil, kavga etmek isteği olduğuna işaret eder. Hasan Reis’in kaba etinden yaralanmış olması da kabadayı/külhanbeyi kültürüne uygundur.

Kabadayı/külhanbeyi kültürü içindeki önemli bir diğer grup da askerler ve bahriyelilerdi. Bu grubun karıştığı şiddet olayları, Jön Türklerin 1908 İhtilali ile 1909’da II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi döneminde dikkat çekici bir artış göstermişti, ama askerler ve bahriyeliler zaten İstanbul’da hem yaşamın, hem de kentteki şiddet olaylarının daima birer parçası olmuşlardı. Yukarıda sözü edilen Safranbolulu Mustafa bir askerdir. Şiddet olaylarında askerlerin önemli bir rol oynadığını fark eden Beyoğlu muta-

125 Bu durumla benzeşen bir başka vaka için bkz. Çerkez Ali olayı.

126 Birinci, “Tulumbacılar.”

sarrıfı, bir öneride bulunmuş ve askerlerin izin deyken kama taşımalarına izin verilmemesini istemişti. Bu birbiriyle kavgaya tutuşan iki sarhoş bahriyelinin, kendilerini tutuklamaya kalkışan “bahriye tahkik memurları”na¹²⁷ kama çekmelerine anında verilmiş bir cevaptı.¹²⁸

İki bahriyeli teğmen ile Harbiye’den yeni mezun bir teğmen ve had-dehanede çıraklık yapan bir başkası sarhoş olup halkın huzurunu kaçırmaya başlayınca polis müdahale etmişti. Elllerinde birer bıçak, laterna çalışıyor, “münasebetsiz hâlât”da [hallerde] bulunuyorlardı. Bu tür huzur bozan davranışlar, külhanbeylerinin tipik halleriydi. Polis müdahale ettiği zaman üç teğmen de kaçmış ve cırağı polisin karşısında tek başına bırakmışlardı.¹²⁹

Bu şekilde davranan askerlerin karıştığı olayların sayısı oldukça yüksektir, fakat bu noktada daha fazla örnek vermek tekrardan öte bir yarar sağlamayacaktır. Ancak değinmemiz gereken bir başka grup da polislerdir.

Eldeki bulguların çoğundan edindiğimiz bilgilere dayanarak, polis memurlarının da büyük bir olasılıkla kabadayı/külhanbeyi kültürüne eğilim gösteren gruplardan geldiğini ya da bu tür gruplarla sürekli ilişki içinde oldukları için benzer davranış modelleri edindiklerini söyleyebiliriz. Polis memurlarının kabadayı ya da belki daha sıklıkla külhanbeyi gibi davrandıklarını ve aralarındaki benzerliklerin rastlantısal olmadığını gösteren yeterince olay vardır.

Yukarıda örneklerini gördüğümüz gibi polislerin zaman zaman genelev sahipleriyle kavga ettikleri ya da rastgele ateş ettikleri olurdu. Arşivlerde polis memurlarının sarhoşluktan ve yoldan geçenlere olduğu kadar polislerin kendilerine de tehlikeler yaratan huzur bozucu davranışlardan dolayı disiplin cezası aldıklarını ya da polis teşkilatından çıkarıldıklarını gösteren çok sayıda örnek bulunmaktadır.¹³⁰ Polise bağlı iki jandarma sarhoş bir halde bir kahvehaneye girmiş ve oradaki biriyle kavgaya tutuşmuştu. Kavga sırasında iki jandarma da ciddi bıçak yarası almış, biri hayatını kaybetmişti.¹³¹

Bir polis amiri ile bir komiserin ufak tefek bazı olaylardan sonra gözaltına alınmalarıyla ilginç bir durum ortaya çıkmıştı. Bu iki memur

¹²⁷ Bu daireyle ilgili bilgim olmamasına karşın, sahil devriye işlevi gördüğünü düşünüyorum.

¹²⁸ BOA Y.PRK.ZB 24/68.

¹²⁹ BOA ZB 64/65.

¹³⁰ Örn. bkz. BOA ZB 53/21; ZB 55/60; ZB 60/11; ZB 70/45; ZB 70/52; ZB 70/53 ve ZB 71/17.

¹³¹ BOA ZB 53/21.

bindikleri bir arabayla hızla gidiyor ve yolda geçtikleri bir grup askere sözlü tacizde bulunuyorlardı; yanlarında üstü başı kan içinde bir de kadın vardı. Olayın aslı ortaya çıkınca geceyi hafifmeşrep iki kadınla, Haykanoş ve Olga'yla birlikte içerek ve eğlenerek geçirdikleri anlaşılmıştı. Kadınlardan birinin eli bardağın kenarından azıcık kesilmişti, arabaya bindikleri zaman kadın daha hızlı gitmesi için arabanın yan tarafına vurmaya başlamış ve her tarafa kan sıçratmıştı. Anlaşılan polisler ifadelerinde askerlere neden bağırıp hakaret ettiklerini açıklama ihtiyacı duymamıştı.¹³² Olay, bu tür kadınlarla beraber olmanın ötesinde, sarhoş olmak ve halkın huzurunu kaçırmak gibi külhani davranışların polisin her katmanında görülebileceğini ortaya koyan iyi bir örnektir.

Polisin karıştığı bir başka olayda, gazetelerin verdiği arka plan özellikle ilgi çekiciydi. Hikâyeye göre duvarcı Mehmed Ağa, kızından boşanmış damadı Çerkez Ali tarafından öldürülmüştü. Mehmed Ağa'nın bıçaklanmasına yol açan çatışma Ali'nin eski karısının ailesiyle yaşadığı evin pencere parmaklıklarını çalmaya kalkışmasıyla ortaya çıkmış, ev halkı dışarı çıkarak Ali'yi durdurmaya çalışmışlardı. Ancak anlatılanlarda Ali'nin pencere demirlerini neden çalmak istediği çok açık değildir.

Ali'nin sorunları polis teşkilatından atılmasıyla başlamıştı. Raporlarda neden işten atıldığı belirtilmemiş olsa da, bir polis memuru olarak Ali'nin kabadayı/külhanbeyi dünyasıyla arasında yakın bir bağ kurulmuş olmalıydı ve izleyen dönemdeki davranışları da bu dünya içinde kendini rahat hissettiğine işaret etmektedir. İşini kaybettiği zaman önce karısıyla kavga etmeye, sonra da onu dövmeye başlamıştı. Kadın evini terk ederek annesi ve üvey babasının yanına gitmişti. Ali'nin durumu bundan sonra giderek daha da kötüleşmiş, sonunda sokaklarda uyumaya başlamıştı. Pencere demirlerini çalmaya da işte bu sırada girişmişti.¹³³

Bu olay yalnızca polisler ile külhani kültürü arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymakla kalmayıp bu kültür ile yoksulluk arasındaki baği açıklıyor, ayrıca sarhoş kavgalarına ve bıçaklı kavgalara katılanların çoğunun neden serseriler, geçici işlerde çalışanlar ve işçiler olduğu konusuna da ışık tutu-

¹³² BOA ZB 53/21.

¹³³ *Sabah*, 26 Nisan 1896 ve *İkdam*, 26 Nisan 1896.

yordu. Ali, ekonomik durumunun bozulmasıyla kuşkusuz duygusal açıdan çok zor zamanlar geçirmiş ve bütün bunlar davranışlarına yansımıştı.

Kabadayı/külhanbeyi kültürü içindeki konumları aslında marjinal olmakla birlikte, kadınlar da bu bağlamda incelenmelidir. Kayıtların çoğunda olaylara karışan kadınların fahişe oldukları belirtilmiştir. Bunun dışında baloz ya da gazino gibi işletmelerde garsonluk yapanlar ya da müşterilere hoşça vakit geçirtenler de bulunmaktadır. Bu işler de bir tür fahişeliği içermiş olabilir, ancak belgelerde, bedenlerini parayla satmanın ne dereceye kadar iş tanımlarının bir parçası olduğu çok açık değildir. Başarılı fahişeler, yukarıda Paulina örneğinde gördüğümüz gibi madam da olabiliyorlardı. Kabadayı/külhanbeyi kültürü içindeki erkekler, kadınları hizmet, özellikle de cinsel hizmet bağlamında algılıyorlardı. Ayrıca kadınlar eş, anne, kız kardeş olarak da bir yere sahiptiler; yukarıda değinilen Kör Hasan cinayeti faillerinin davasına Hasan'ın karısı da gelmişti. Çerkez Mehmed'in kız kardeşi de, aşağıda anlatılan Arab Abdullah davasına davacı sıfatıyla çağırılmış ama duruşmaya gelmemişti. Gene de bu kültürle ilgili belgelerde adı geçen kadınların çoğunluğu fahişeler ve kıyıda kenarda kalan diğer kadınlardı.

Bu kadınların şiddet kurbanı olmaları nadir görülür bir durum değildi. Sayısal veriler olmasa da, mevcut kaynaklarda karşımıza çıkan olaylardan çıkarabileceğimiz sonuç, bu tür kadınların, diğer kadınlardan daha sık şiddet eylemlerine maruz kaldığıdır, fakat aşağıda ele alınacağı gibi diğer kadınlar da çok çeşitli şiddet eylemlerinin kurbanı olabiliyorlardı. En uç noktada kadınlar kullanılıp atılacak nesnelerdi. Bir grup tulumbacının tecavüz ettiği dilenci Theodora ile Çengelköy'de bir kuyunun dibinde cesetleri bulunan üç fahişe bunun örnekleridir.

Oysa kadınlar her zaman şiddet eylemlerine hedef olan edilgen bir grup değillerdi, hatta bu konuma çok da sık düşmüyorlardı. Erkeklerin yaşamasına direnen ve kimle ne yapacaklarına kendileri karar veren kadınların sayısı da az değildi.¹³⁴ Kadınlar ile erkeklerin birlikte yaptığı bazı işler de oluyordu. Şiddet içermeyen, ama bu durumu iyi gösteren bir olayda Petro adındaki bir emlak komisyoncusu, arkadaşı Serafım ve Loksandra adındaki bir kadınla birlikte Limoncu Kosti'nin evine gitmiş ve Kosti'nin

¹³⁴ Bu bölümde s. 71-72'de Emine Hanım ve Paulina örneklerine bakınız.

karısıyla içki içmeye başlamışlardı. Serafim evdeki bir sandıktan büyük miktarda para ve bir miktar mücevher çalmış ve üçü birden kaçmıştı. Petro ile Loksandra hemen tutuklanmıştı, gazete baskıya girdiğinde Serafim hâlâ aranmaktaydı.¹³⁵ Loksandra görüldüğü kadarıyla hırsızlar arasındaydı, Kosta'nın karısı yasa dışı bir şey yapmamıştı, ama erkekli kadınlı gruplarla içkili eğlenceler düzenlemesi, yerleşik toplum düzeninde muhtemelen uygun görülmeyen bir davranıştı.

Katılanların şiddete başvurdukları oldukça ilgi çekici bir başka örnekte Galatasaray Lisesinin görevden alınan eski müdürlerinden Faik Bey, “uygunsuz takımından” (yani fahişe) Amelia'nın evinde bıçaklanarak öldürülmüştü. Amelia, kardeşi Topal Yorgi ve sakalı henüz çıkmamış (*şabb-i emred*) Behçet'le birlikte tutuklanmıştı.¹³⁶ Bu olayla ilgili belgeler çeşitli nezaretlere yollanan yazılardan ibaretti ve fazla ayrıntı içermiyordu. Bu yazışmalarda ölümcül yaralanmaya yol açan kavganın nedeninin “ef'al-ı gayr-ı meşruaları” [yaptıkları kanunsuz işler] olduğu belirtiliyordu. Cinayetin işlendiği evden Amelia'nın evi olarak bahsedilmesi onun, kardeşi Yorgi ve diğer genç ile en azından eşit statüde olduğuna işaret etmektedir. Kimlerin tam olarak kabadayı/külhanbeyi kültürü içinde yer aldığı sorusu bağlamında Faik Bey ilginç bir tipti. O yalnızca eski bir okul müdürü değil, Peygamber sülalesinin doğum ve ölüm kayıtlarını tutan, yani “nakibüleşraf” Tevfik Efendi'nin oğluydu. Faik Bey'in bacağından yaralandığının belirtilmesinin önemli olup olmadığı bilinmez. Bu bir kaza ya da rastlantı olabileceği gibi, külhanbeylerinin insanları kaba etinden bıçaklama eğilimiyle de ilişkili olabilir. Öyle ya da böyle Faik Bey'in toplumsal konumundaki birinin bir fahişe ile kanunsuz işlere karışması, bu kültürün 19. yüzyıl sonlarında İstanbul'da ne kadar yaygın olduğunu açıkça göstermektedir.

Geç Osmanlı İmparatorluğu'nda fahişelik konusu bu çalışmanın kapsamı dışındadır, ama burada, bu alanda çalışan kadınların yaşamlarına ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmamızı sağlayan bir olaydan daha söz edilmesi gerekir. Bu da Rue Taksim¹³⁷ Cinayetleri olarak da bilinen Camélia

¹³⁵ *İkdam*, 2 Temmuz 1896.

¹³⁶ BOA Y.PRK.ZB 9/3.

¹³⁷ Bu olayla ilgili haberler için bkz. *İkdam*, 12 Mayıs ve 14 Mayıs 1896; *Oriental Advertiser*, 11 Mayıs, 12 Mayıs ve 19 Mayıs 1896; *Malumat*, 14 Mayıs 1896.

davasıdır. Komşuların birkaç gün boyunca kimse dışarı çıkmadığı ve evden çok kötü bir koku geldiği için endişelenmeleri sonucu, Camélia evinde annesi, erkek uşağı ve köpeği ile birlikte ölü bulunmuştu. Ev sahibi kapının kırılması için polis çağırdığında durum ortaya çıkmış, (köpek dahil) bütün ev halkının boğazları kesilerek öldürüldüğü anlaşılmıştı. Bu olay, bir yandan kriminal polis işlemleriyle ilgili ender görünen bir manzara sunmakta, fakat bu araştırma için daha da önemlisi, Camélia'nın yaşamına ışık tutmaktaydı. Olay çözülmeden uzayıp giderken ve polis suçluya ulaşabilmek için aramalarını sürdürürken, gazeteler Camélia'nın yaşamını ele alarak olayı canlı tutmaya çalışıyordu.

Birinin metresi olan Camélia 30'lu yaşlarındaydı. Tatavla'da doğmuş, çeşitli evlerde beslemelik yapmıştı. Çiçekçilik ve çalgılı bir kahvehane- de garsonluk gibi işlerde çalışmıştı. Kendisi önceden de bir şiddet olayının kurbanı olmuş, birkaç yıl önce Filibe'de¹³⁸ aşığı tarafından ciddi biçimde yaralanmıştı. Metresi olduğu berber Yanko'yu parası bittiği için kısa bir süre önce terk etmiş, bir başka adamla beraber olmaya başlamıştı. Ama bu adamın kimliğiyle ilgili bir devlet görevlisi olduğu dışında bir şey bilinmiyordu. Camélia bir yandan da Yanko'yu görmeye devam ediyordu. Bu yeni durumla ilgili olarak Yanko'yla tartışmışlardı ve Camélia'nın odasında Yanko'nun bir gömleği bulunmuştu.

Anlaşılan Camélia kendisine ve annesine bakabilmek için fahişeliğe başlamıştı. Gazete haberlerinde Camélia'nın babasından hiç bahsedilmiyor, ona ne olduğu ya da annesinin evli olup olmadığı da belirtilmiyordu. Camélia'nın annesi Despina'nın da bir fahişe olup olmadığı spekülasyona açıktır. Gerçi annesi Camélia ile birlikte oturduğuna göre, kızının ne yaptığını bilmediğini ve onaylamadığını varsaymak zordur. (Daha önce karşılaştığımız Safranbolulu Mustafa, Paulina'nın evinde çalışan bir kızı dost tutmak istemiş, ama kız annesi izin vermediği için onu reddetmiş, annesi de kızının henüz çok genç olduğunu söylemişti.)

Camélia kendi yaşamıyla ilgili kararları bir noktaya kadar kendisi verebiliyordu. (Cinayetin ayrıntıları için bkz. Üçüncü Bölüm.) Camélia, içinde bulunduğu kültürün kadınlara sunduğu sınırlı imkânları, yaşam

¹³⁸ Bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Plovdiv.

koşullarını iyileştirmek için elinden geldiğince kullanmıştı. Sonunda şiddetle kurban gitmişti ama bütün hayatını bir mağdur gibi yaşamamıştı.

Son örnek Abdülhamid döneminin son yıllarına aittir ve kadınların neler yapabileceklerini açıkça gösterir. Ayşe ve Hayriye isimli iki fahişe Kapalıçarşı önünde kavga etmeye başlamışlardı. Bu yalnızca bağırış çağırış değil, fiziki şiddet içeren bir kavgaydı. Etraftakiler ikisini ayırınca Ayşe oradan ayrılmış, ama çok uzağa gitmemişti. Yakınlarda bir yerden bir bıçak satın almış ve geri dönerek Hayriye'ye yeniden saldırmaya başlamış, onu birkaç yerinden yaralamış, Hayriye de aldığı yaralardan ölmüştü. Kavga ikisi arasındaki kinden kaynaklanmış görünmekteydi ve anlaşılan bir gece önceki çekiştirmelerden ve dedikodulardan alevlenmişti.¹³⁹ Kabadayı/külhanbeyi kültür dünyasına mensup kadınlar da şiddet kurbanı olabiliyorlardı, ama erkekler kadar da sıkı kavga etmesini biliyorlardı.

ARAB ABDULLAH VE ŞEHZADEBAŞI CİNAYETİ

Arab Abdullah belki de Abdülhamid dönemi İstanbul'unun en tanınmış kabadayısıydı. Gazeteler sürekli olarak ondan meşhur diye söz ediyorlardı. Onu genç Ahmed Rasim'e işaret eden ilk kişi, Rasim'in onu tanınamasına şaşırıyordu.¹⁴⁰ Abdullah, Çerkez Mehmed cinayetinden yaralananırken tanıklardan biri, olayla ilgili hiçbir şey bilmediğini söyledikten sonra eklemişti: "Arab Abdullah'ı bilirim. Pay-ı taht-ı sultanat-ı seniyede bilmedik kimse yoktur."¹⁴¹ Abdullah "İstanbul'un en kuvvetli ve şiddetli kabadayı"¹⁴² çetesi Onikiler'in başı olarak tanınmaktaydı. Abdullah'ın mace-ralarından biri Refi Cevat Ulunay'ın kabadayıları ele aldığı popüler tarihine konu olmuş, hakkında romanlar yazılmıştır.¹⁴³ Dolayısıyla Arab Abdullah'ın Çerkez Mehmed'i öldürdüğü Şehzadebaşı Cinayeti hem bu bağlamda, hem

¹³⁹ *İkdam*, 4 Şubat 1909.

¹⁴⁰ Ahmed Rasim, *Düñkü İstanbul'da Hovardalık* (özgün adı: *Fuhş-i Atik*, 1922.; yeni baskı İstanbul: Arba Yayınları, 1987), s. 80.

¹⁴¹ *İkdam*, 30 Haziran 1896.

¹⁴² Ahmed Rasim, *Düñkü İstanbul'da Hovardalık*; ayrıca bkz. Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 1, Madde: "Abdullah, Arab."

¹⁴³ Ulunay, *Sayılı Fırtınalar*. Romanlar: Sermet Muhtar Alus, *Onikiler* (1935; yeni baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999); Necmi Onur, *Ünlü Kabadayı Arab Abdo* (İstanbul: Halk Yayınevi, 1974). Abdullah, Haldun Sevel'in "Ustura Kemal" dizisinden en azından birinde konuk karakter olarak anakronik bir çıkış yapmıştır: *Ustura Kemal: Şeref Sözü* (İstanbul: Tıglat Matbaacılık A.Ş., 2001).

de kabadayı/külhanbeyi kültürünün önemli özelliklerini yansıtmayı açısından bu bölümde özel bir yeri hak etmektedir.

Olaydan sonra yayınlanan ilk gazete haberleri olanları genel hatlarıyla anlatmaktaydı.¹⁴⁴ Bir grup adam bir birahane içtikten sonra Şehzadebaşı olarak da bilinen Direklerarası'na gitmişti. Grupta müteveffa Teşrifat Nazırı Kamil Bey'in oğlu Necib Bey; uşağı Tatar Ömer; Suyolcu Arab Mehmed Pehlivan ve sonradan aralarına katılan kahvehane sahibi kumarbaz Çerkez Mehmed bulunmaktaydı. İlk gazete haberleri her hususta çok net değildi, ama adamların (belki hepsinin ya da belki bir ikisinin) yakınlardaki bir kahvehanede oturan Arab Abdullah'la konuştukları anlaşılıyordu. Gazetelerin hepsi bir konuda görüş birliği içindeydiler; o da Necib Bey ile arkadaşlarının dışarıda pusu kurmuş, Abdullah'ın kahveden çıkmasını bekledikleri idi.

Abdullah dışarı çıktıktan sonra bir arbeye yaşamış, Necib Bey'in elleri fena halde yaralanmış, Çerkez Mehmed de aldığı bıçak yarısından hayatını kaybetmişti. Tatar Ömer ile Suyolcu Mehmed kaçmışlardı. Çerkez Mehmed son nefesini verirken kendisini Arab Abdullah'ın öldürdüğünü mırıldanmıştı. Abdullah, Aksaray karakoluna giderek saldırıya uğradığı ve dövüldüğü gerekçesiyle şikâyetle bulunmuştu. Çerkez Mehmed'in cesedi otopsi için kaldırılmış, Necib Bey yaraları tedavi edilmek üzere cezaevi hastanesine yatırılmış, Tatar Ömer ile Suyolcu Mehmed ve Arab Abdullah ise gözaltına alınmışlardı.

İlk raporlarda temel olarak anlatılanlar bunlardı. Diğer ayrıntılar Arab Abdullah'ın Çerkez Mehmed cinayetinden yargılandığı süreçte ortaya çıkmış ve duruşma tutanakları *İkdam* gazetesinde tam olarak yayınlanmıştı.¹⁴⁵ Ayrıca Refi Cevat Ulunay'ın kabadayıları ele aldığı popüler tarihi *Sayılı Fırtınalar*'ın belkemiğini oluşturan da bu olaydır ve Ulunay bu kitapta olayla ilgili gazetelerin yazdığından çok daha fazla bilgi vermektedir. Aslında, verdiği bazı ayrıntılar gazetede ki bilgilerle uyuşmadığından bir kaynak olarak bütünüyle güvenilir olduğu söylenemez. Ancak anlattıkları-

¹⁴⁴ İlk raporlar *Sabah* ve *İkdam*'da çıkmış, 9 Nisan 1896'da yayınlanan ilk haberin ertesi gün takibi çıkmıştır. İki gazetede de benzer haberler yapılmıştı, fakat sonradan ortaya çıkan bilgiler ışığında *İkdam*'ın olayı ele almasının biraz daha kapsamlı olduğu söylenebilir.

¹⁴⁵ *İkdam*, 24 Haziran ve 30 Haziran, 2 Ağustos ve 7 Ağustos 1896.

nın büyük bölümü gazetelerdeki haberlerle örtüşür. Dolayısıyla Ulunay'ın anlattıklarından doğrulanamayan ayrıntılar çok güvenilir olmasa da, genel olarak doğru bir manzara ortaya koyar.

Arab Abdullah saldırısının arkasındaki neden, iki adamın da kendisi için çekiştiği fahişe Haykanoş'tu. Duruşmada onunla ilgili görece pek az şey söylenmişti. Yine de başsavcılık iddianamesi inandırıcı bir olay örgüsü ortaya koymuştu. Haykanoş, Arab Abdullah'ın dostuydu. Sonraları Necib Haykanoş'a Beyoğlu'nda bir daire kiralamış ve onu kapatması (yani metresi) yapmıştı.¹⁴⁶ Savcılığa göre bu durum iki adam arasında rekabet ve düşmanlığa yol açmıştı. Abdullah sorgulandığında, bekâr bir adam olarak arada sırada Haykanoş'u gördüğünü, ama Necib ortaya çıktıktan sonra onu dairesine kapattığını söylemişti. Abdullah, konuyla ilgili Necib'e hiçbir şey demediğini ileri sürmüştü.¹⁴⁷ Haykanoş'la ilgili tam ne olduğu konusu mahkemede hiçbir zaman tamamiyle çözülmemişti. Yine de çeşitli tanıklar onun için kavga edildiği konusunda hemfikir di.

Necib'in hareketlerine bakılırsa durum burada anlatıldığından daha dallı budaklıydı. Ulunay'ın verdiği ayrıntılar başka kaynaklardan doğrulanamamış olsa da, duruşma tutanaklarıyla bütünüyle tutarlıdır ve olayların gidişatını açıklamada epeyce aydınlatıcıdır. Ulunay'a göre Abdullah, Haykanoş eskiden kendisiyle görüştüğü için, ilişkilerinin o anki durumuna bakmaksızın, arkadaşlarının ve tanıdıklarının Haykanoş'a gitmesini yasaklamıştı. (Abdullah'ın duruşmasında iki tanık bu düşünceye destek vermişti. Biri Abdullah'ın "Necib Bey [onu] benim elimden aldı. Beni sevenlerin Necib'i görmemesi gerekir" dediğini, diğeri de Abdullah'ın Necib'le her kim arkadaşlık yaparsa onu öldüreceğini söylediğini iddia etmişti.)¹⁴⁸ Necib, kadının Abdullah'la olan eski ilişkisini bilmediğini iddia eder ve onun için bunun önemli olmadığını söyler. Ulunay'a göre ise iki adam da bu işi raco-na, yani yaşlıların hakemliğine bırakmıştır. İkisinin de kadını bırakmasına (veya ikisinden birisinin Haykanoş'la evlenmesine) karar verilmiş, ama ikisi de karara uymamıştı. Abdullah ağırlığını koymak için Haykanoş'u

¹⁴⁶ "Dost" terimi ayrıcalıklı bir ilişkiyi ima etmemektedir. Ayrıcalıklı ilişkiyi ima eden terim aslında "kapatma"dır.

¹⁴⁷ "Bu karardan dolayı tenezül edüb de Necib Bey'e hiçbir şey söylemedim."

¹⁴⁸ *İkdam*, 7 Ağustos 1896.

kaçırmış, bir hafta kadar elinde tuttuktan sonra evine yollamıştı. Necib'in Abdullah'a saldırmamasına ve Çerkez Mehmed'in ölümüne neden olan şey de Abdullah'ın bu hareketiydi.

Ulunay'ın anlattıkları ana hatlarıyla doğru gibi görünmektedir. Abdullah ile Necib racona başvurmuş olsa da, olmasa da,¹⁴⁹ aralarındaki kinin görünüşte bir kadının yarattığı rekabetten doğduğu açıktır. Ulunay, Abdullah'ın Haykanoş'la ilişkisini gerçekten sürdürmeye niyetli olduğunu ileri sürmez, onun daha çok Necib'in kendisinin Haykanoş üzerindeki eski hukukunu tanımadan Haykanoş'u öylece almasına karşı olduğunu söyler. Aslında sorun her şeyden öte itibar meselesiydi. Bu, davayla ilgili gazetelerden edinilen bilgilerle de, kabadayı kültürüyle ilgili bildiklerimizle de uyum içindeydi.

Olay kadınların konumlarına ve dost ilişkilerine ışık tutması açısından da önemliydi, ama öte yandan cevaplanması gereken yeni sorular da yaratıyordu. Anlaşılan iki adam da Haykanoş'u, kime ait olduğu tartışmalı bir mal gibi görüyorlardı. Dolayısıyla dost ilişkisinin bir yüzü, kişinin sahip olduğu statünün göstergesiydi. Bu statü bir yönüyle de ekonomikti, parası olmayan biri metresine ona yakışır tarzda bakamayabilir, hatta belki de onu metres olarak hiç tutamayabilirdi.¹⁵⁰ Ancak bir metres kapatma olmak zorunda değildi, çalışan biri olabilir, böylece çok pahalıya mal olmadığı gibi gerekirse ona destek bile olabilirdi.¹⁵¹ Cinsel ilişki de kuşkusuz bir statü olayıydı. Üzerine çok fazla konuşulmamış olsa da, el altında bir kadın bulundurmanın mutlaka bir parçasıydı. Safranbolulu Mustafa'nın iki ayrı kadından (en azından) birini dost tutmak istemesi, belki de belli bir kadını arzulamasından çok, dostu olan bir erkek statüsünde görünmek istemesinden kaynaklanıyordu. Nedeni ne olursa olsun bir adamın dostu onun onuruyla yakından ilintiliydi ve onurunu koruması onu elde tutmayı da içeriyordu.

¹⁴⁹ Duruşma tutanaklarında böyle bir şeyi ima eden sadece iki kısa not vardır. Bunlardan biri Çerkez Mehmed ile Necib Bey arasında geçen bir konuşmada Mehmed'in Necib'e "o kadını" bırak dediğini belirtir. Necib de eğer söylerlerse bırakacağını, ama bırakmasa bile Abdullah'ın kendisine bir şey yapmayacağı cevabını verir. Benzer biçimde Suyolcu Mehmed de bir tanıktan aracılık etmesini ister. Tanık Abdullah'a kadını bırakmasını söyler, ama o bunu reddeder. Bu iki arabuluculuk girişimi de racon kavramına tam uymaz.

¹⁵⁰ Örn. bkz. Camélia olayı.

¹⁵¹ Bir kabadayının ya da külhanbeyinin bir fahişenin geliriyle yaşaması sıkça rastlanan bir olaydı. Bkz. Ahmed Rasim, "Kopuklar" ve "Fiyakacı Kabadayılar," Birinci "Eski İstanbul'da Kabadayılar" ve Hiçyılmaz, *Eski İstanbul Hayatı: Yosmalar Kabadayılar*.

Bundan başka kabadayı/külhanbeyi kültüründe romantik aşkın da büyük rolü vardı. Bu şarkılarına, hatta kılık kıyafetlerine de yansiyordu.¹⁵² Bir kadın üzerine yapılan bir kavgada, basit bir mülkiyet ya da egemenlik gösterisinin ötesinde kavgaya karışanlardan birinin ya da ikisinin birden kadına âşık olabileceği olasılığını da göz ardı etmemek gerekir. Necib Bey ve Arab Abdullah olayında, Abdullah'ın Haykanoş'a düşkün olması ihtimali azdı, fakat Necib Bey'in arkadaşları tarafından uyarılmasına karşın onları reddetmesi, kadına olan tutkusunun, hatta sevgisinin sonucu olmuş olabilirdi.

Paulina'nın Safranbolulu Mustafa ile olan ilişkisinde görüldüğü gibi kadınlar her zaman salt edilgen bir rol oynamıyorlardı. Eğer Arab Abdullah, Necib Bey "[Haykanoş'u] benim elimden aldı" dediyse, bunu aktaran tanık, Haykanoş'un Necib Bey'i dost edindikten sonra Abdullah'ı bıraktığını da söylemişti. Bu onun açıkça edilgen değil etkin bir konumda olduğunu gösteriyordu. Ayrıca bu tanık Haykanoş'un geçmişiyile ilgili başka bilgiler de vermiş ve kocası Mehmed Münib Bey'den kaçtığı zaman Abdullah'a geldiğini anlatmıştı.

Her ne olursa olsun, Necib Bey, Abdullah'ın kendisine Haykanoş konusunda haksızlık ettiğine inanmıştı. Bu yanlışın öcünü alma yöntemi de açıktır. Arab Abdullah duruşmasında Abdullah'ın saldırıya uğradığı o gece Necib'in üzerinde tabanca taşıdığı konusunda güçlü bir iddia vardı. Bu sorun üzerinde çok durulmamış ve Necib'in o gece tabanca taşıyıp taşımadığı kesinlik kazanmamıştı, ama bu çok da uzak bir olasılık değildi. Eğer Necib yanında tabanca taşıyor idi ise, Abdullah'ı hemen orada vurup işi bitirebilirdi. Belki de bunu yapmamasının nedeni bunun yeterli ya da uygun bir intikam olmayacağını düşünmesindendi. Dayak yemenin utancı daha ağır bir ceza olabilirdi. Abdullah'ın duruşmasındaki tanık ifadeleri onun gerçekten de dövüldüğünü kanıtlıyordu. Tanıklar ilk saldırıdan sonra Abdullah'ın yüz üstü yere düştüğü, üzerinde de Çerkez Mehmed'in bulunduğu konusunda hemfikir idiler. Bu aşağılanmanın mantığı, Çerkez Mehmed'i öldüren bıçağın gerçekten de Abdullah'a ait olduğunu düşündürüyordu, ama Abdullah bunu dava boyunca sürekli inkâr etmişti. Abdullah'ın iddiası, Mehmed'in arka-

152 Külhanbeyleri özellikle ön tarafında bir girinti bulunan fesleriyle tanınırdı. Buna "yar tekmesi" veya "âşık tekmesi" denirdi. Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*.

daşlarından birisinin kendisine yardım etmeye çalışırken onu bıçakladığı yolundaydı; aslında bu bıçağın Abdullah'a ait olmasından daha küçük, fakat yine de hemen göz ardı edilmemesi gereken bir olasılıktı.

Ayrıca Necib'in Abdullah'ı kendi dövmek yerine başkalarına dövdürmesi de dikkat çekicidir. Fakat ahlak kuralları ne derse desin, pratikte tek ya da çok kişi tarafından dövülmek arasında fark yoktu. Aslında bu belki de, üzerine gelenler kaç kişi olurlarsa olsun onlara karşı kendini savunabilmek de dahil olmak üzere bir kabadayının ideal olarak ne yapması gerektiğiyle ilgiliydi. (Ulunay'ın anlattığı bir olayda bir kabadayıya beş adam birden saldırdığı zaman onun bir iskemleyle kendini savunması arkadaşları arasında alay konusu olmuştu. Arkadaşları yumruklarının bunun için yeterli olacağını düşünüyordu.)¹⁵³ Bunun bir başka nedeni de büyük olasılıkla pratikte kavgayı kaybeden birinin dış görünüşünden zaten bunun anlaşılacağı, ama kaç kişinin saldırısına uğradığının bilinemeyeceğiydi.

Abdullah üzerine gelenlere “bিরer bিরer gelin” dediğinde “adil bir dövüş” içinde olmadığını farkındaydı. Abdullah'ın bu çağrısına üç farklı tanık değinmişti. İkiisi Abdullah'ın “Bিরer bিরer geliniz. Ben adama kamamı vermem”¹⁵⁴ dediğini, bir başkası da “Kabadayı iseniz bিরer bিরer geliniz”¹⁵⁵ dediğini belirtmişti. Bu son cümle Abdullah'ın belki kendisine yapılanın kabadayı geleneğine sığmayacağını ifade etmeye çalıştığını ima ediyordu. Ancak yukarıdaki pekçok olayda gördüğümüz üzere “adil bir dövüş” kabadayı/külhanbeyi kültürünün temel meselelerinden biri değildi.

Ahmed Rasim'in bir tanıdığı kendisine kabadayılardan korkmadığını söylemişti, çünkü kabadayılar kavgaya niyetlendikleri zaman, üç gün önceden haber verirler, dolayısıyla da kişi kendine göre tedbirini alabilirdi.¹⁵⁶ Arab Abdullah ile Necib Bey'in davranışları bu ifadeyi desteklemektedir. Abdullah arkadaşlarına Necib'le arkadaşlık yapmamaları konusunda atıp tutarken, kulağına kendisine karşı bir komplo kurulacağı haberi gelmişti. Buna iki kişi tanıklı, Abdullah da, Tevfik Kapudan adında birinin

¹⁵³ Ulunay, *Sayılı Fırtınalar*.

¹⁵⁴ Bu konuşmanın ilk versiyonunda yanlışlıkla “vermem” yerine “veririm” yazılmıştı, bu kuşkusuz bir yazım hatasıydı. *İkdam*, 24 Haziran 1896 ve 2 Ağustos 1896.

¹⁵⁵ *İkdam*, 30 Haziran 1896. İncelediğim belgeler ve gazeteler içinde yalnızca burada kabadayı teriminin kullanıldığını gördüm.

¹⁵⁶ Ahmed Rasim, “Kopuklar.”

gelip kendisine dikkatli olmasını söylediğini itiraf etmişti.¹⁵⁷ Tevfik Kapudan ifade vermediğinden, uyarının tam içeriği ve kimin tarafından yapıldığı net olarak bilinmez. Tanıkların ifadelerinde adını vermekten çekinmedikleri tek kişi Çerkez Mehmed'di. Tevfik'in Mehmed'le bağı olduğu biliniyordu, tanıklar bu uyarının Mehmed tarafından yapıp yapılmadığına ya da Tevfik'in bunu bir rastlantı sonucu duyup kendisinin Abdullah'ı uyarmış olabileceğine ilişkin bir şey söyleyemiyor ya da söylemek istemiyorlardı. Kişiler şiddet eylemine girişmeden önce bir süre atıp tutuyor ve tehditler savuruyorlardı, ama sonuç değişmiyordu.

Atıp tutma ve tehdit etme süreci kuşkusuz kısmen bu kişilerin kendilerini şiddete hazırlamalarını sağlıyordu. Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, aynı amaç için yaygın kullanılan bir başka unsur daha vardı. Şehzadebaşı ya da Direklerarası'na gitmeden önce olayı planlayanlar kuracakları tuzağı konuşmak üzere bir birahane buluşmuşlardı. Fevziye Kırathanesinde, Ömer'in yakınlardaki bir çayevinde bulunan Abdullah'ı dışarı çıkarması için beklerlerken etraftakiler onların sarhoş olduğunu farketmişlerdi. Mahalle imamı Hacı İbrahim Edhem Efendi de dahil olmak üzere bunlardan bazıları Abdullah'ın duruşmasında Necib ve arkadaşlarının sarhoş olduğu yönünde ifade vermişlerdi.

Sonuçta mahkeme Çerkez Mehmed'i Abdullah'ın öldürmüş olduğuna karar vermişti. Ancak hakimler bu cinayetin ceza yasasının 186. Bölümüne girdiğini, yani "Kendisini ya da onurunu savunmak ya da korumak için yaralayarak ölüme neden olma eyleminin cezaya tabi" olmadığını kabul etmişlerdi.¹⁵⁸ Abdullah meşru müdafaa sınırları içinde hareket ettiği için ceza almayacaktı.

Şehzadebaşı Cinayeti ve Arab Abdullah davası iyi bir kabadayı serüveninin pek çok tipik özelliğini sergiliyordu. Olayın temel aktörlerinden birkaçının (Çerkez Mehmed, Tatar Ömer ve Arab Abdullah) *Sabah*'ta çıkan ilk haberde, daha önce (birden fazla) hüküm giymiş sabıka-yı mükerreرة eshabından ya da sabıkalı takımından oldukları belirtilmişti.¹⁵⁹ Kabadayı

¹⁵⁷ *İkdam*, 30 Haziran 1896.

¹⁵⁸ *The Imperial Ottoman Penal Code*, çev. Bucknill ve Utidjian.

¹⁵⁹ *Sabah*, 9 Nisan 1896. Listeye Suyolcu Mehmed de eklenebilir. Cümlede aynen "sabıka-yı mükerreرة eshabından kumarbaz gazinocu Çerkez Mehmed ve Suyolcu Mehmed Pehlivan" yazılıydı, buradaki "sabı-

serüvenlerinde dost ilişkisi önemli bir rol oynuyordu, bununla birlikte onur, statü ve itibar sorunları gündeme geliyordu. Aynı sorunlar, kavga öncesindeki kabadayılık taslayan duruş ve gözü karalıkta olduğu gibi Necib Bey'in Abdullah'ı cezalandırış biçiminde de yeniden kendini gösteriyordu. Vakada tabancalara değinilmişse de, olay sırasında kullanılan en önemli silah bıçaktı. Alkol de, kahvehaneler de işin içindeydi. Son olarak bu olay sadece gençlik ve bilgisizlikten kaynaklanan türden bir sertlik de içermiyordu: Arab Abdullah duruşması sırasında 65 yaşında olduğunu söylemişti.

ka-yı mükerrere eshabından" tanımının ilk kişiye mi, yoksa ikisine de mi ait olduğu çok açık değildir.

ŞİDDETİN DİĞER KAYNAKLARI

Bir önceki bölümde Abdülhamid dönemi İstanbul’unda kişilerarası şiddet olaylarının pek çoğuna sebep olan özel bir alt kültür ele alınmıştı. İşlenen suç miktarı açısından kabadayılar ve külhanbeyleri kadar geniş ya da önemli olmamakla birlikte, şiddetin yerleşik kültüre oranla daha kabul edilebilir (ya da karşı çıkması daha zor) sayıldığı başka alt kültürler de vardı. Bu alt kültürlerin çoğu göçler sonucu ortaya çıkmıştı ve etnik ya da bölgesel kültürler olarak tanımlanabiliyorlardı. Yasal ölçütler bütün gruplar için aynı olmuş olabilir, fakat kültürel ölçütler kesinlikle böyle değildi. Ancak kişilerarası şiddet eylemlerinden pek çoğu da belli bir alt kültüre yüklenemez. Bu bölümde öncelikli olarak kişiler arası şiddet olaylarına izin veren ya da bunları cesaretlendiren kabadayı/külhanbeyi alt kültürünün dışında kalan kültürel ortam türleri ele alınacak, sonra da kültürel açıdan belli bir grupla bağlantılı olmayan, tutkulardan ya da bunların bileşiminden kaynaklanan şiddet olaylarına değinilecektir. Bir önceki bölümde görüldüğü gibi kabadayı/külhanbeyi kültüründeki bazı kabul edilebilir davranışlar, yavaş yavaş biçim değiştirerek belirgin sınırları olmayan ana akım kültüre girdiler. O bölümde anlatılan bazı olaylar nasıl kısmen yerleşik kültürün içinde yer alıyorsa, bu bölümde anlatılacak bazı olaylar da kabadayıları ve külhanbeyleri akla getirmektedir.

HEMEN ŞİDDETE BAŞVURABİLEN ALT KÜLTÜRLER

Bu grupları ve bunların şiddete görece eğilimli olmalarını çözümlemek bulguların daha çok anekdotlar şeklinde olması gibi bazı nedenlerden dolayı karmaşıktır. Bulguların anekdotlar şeklinde olmasından ve Osmanlıların dinsel ve etnik kimliklerle ilgili düzenli bilgi vermeme eğiliminden dolayı kimin hangi etnik gruba ait olduğu belirlenemediği için, ulaşılabilecek bilgilerin bile çoğu kaybolmuştur. Bu durum, herhangi bir gruba dahil olanların nüfusun yüzde kaçını temsil ettiğini ve işledikleri suçların toplam suçların yüzde kaçını teşkil ettiğini açıkça görebilmemizi de zorlaştırmaktadır. Bütün bunlara hem demografik, hem de suçla ilgili sayısal verilerin kıtlığı da eklenince sorun daha da içinden çıkılmaz hale gelir.

Dolayısıyla bundan sonraki bölümlerde, geç Osmanlı İstanbul'u içinde kişiler arası şiddet kültürüne katkıda bulunan alt kültürlerin, ayrıntılı ya da eksiksiz olarak çözümlenmesi hedeflenmemiştir. Niyetimiz, bu çalışmada incelenen kişiler arası şiddetin türlerini ve nedenlerini toparlamaya çalışarak, olasılıkları hatırlatmaktır.

Arnavutlar İstanbul'da hatırı sayılır bir topluluk oluşturmaktaydılar.¹ Sultan Abdülhamid'in özel muhafızları Arnavut'tu. Arnavutların İstanbul toplumuyla bütünleşmelerinin derecesi kişiden kişiye farklılık gösterse de, pek çoğunun hem Osmanlı, hem de etnik Arnavut kimlikleriyle barışık oldukları görülür.² Yani çoğu Arnavut İstanbul toplumuyla bütünleşmişti, ama Arnavut kültürünün bazı özelliklerini de sürdürmekteydi. Sayılarının çok olması da kültürlerinin korunmasına kuşkusuz katkıda bulunmuştu.

Arnavut kültürü onura dayalıydı ve şiddet de bunun bir parçasıydı. Şemseddin Sami'nin, genel Osmanlı kültürünün bir parçası olan Arnavut kültürünün olumlu yönlerini öne çıkarmak için kaleme aldığı *Besa Yahud Ahde Vefa* adlı oyunundaki ana tema intikam cinayeti idi. Ana karakter, elinden tutup kendisine yardım eden bir kadının kızının kaçırılmasının öcünü almaya yemin etmişti. Kızı kaçıranın kendi oğlu olduğunu anlayınca, yemine bağlılık babalık duygularının önüne geçmiş ve oğlunu öldürmüştü. Oğlunun öcünü almak için de intihar etmişti.³

20. yüzyılın başlarında Arnavutluk'a uzun geziler yapan İngiliz Edith Durham da onurun Arnavutlar için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştı. Harry Hodgkinson da Durham'ın toplu yazıları için yazdığı giriş yazısında Arnavut onurunu şöyle anlatmıştı:

[Durham'ın] kendisinin anlattığı gibi Arnavutlarla ilk kez 1903 ayaklanmasından sonra insani yardım için Makedonya'da bulunduğu sırada karşılaşmıştı. Orada bir depodan diğerine taşınan altınların, bunları kelimenin tam manasıyla hayatı pahasına koruyacağından

1 Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı İstanbul'daki Arnavut nüfusun ne kadar olduğuna ilişkin mantıksal bir hesap yapmak neredeyse imkânsızdır. Sırf karşılaştırmak amacıyla bahsetmek gerekirse Türkiye'nin 1965 nüfus sayımında 535.520 kişi, birinci ya da ikinci dilinin Arnavutça olduğunu söylemiştir. Bunlardan 4.341'i İstanbul'daydı. P. Alford Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, çev. Mustafa Küpüşoğlu (İstanbul: Ant Yayınları 1992).

2 Bkz. Gawrych, "Tolerant Dimensions."

3 Oyun Gawrych'in "Tolerant Dimensions" adlı makalesinde ayrıntılarıyla tartışılmıştır.

emin olunan bir Arnavut'a teslim edildiğini öğrenmişti. Arnavut dağlıları altını ne kendileri çalar, ne de başkasına çaldırtırdı, bu da genel bir ahlaki ilkedен değil, böyle bir davranışın kendisini kendi gözünde bir daha izi silinemeyecek kadar küçük düşürecek olmasındandı.⁴

Onur büyük ölçüde bir toplumsal baskı konusudur, kişi eğer kendi onurunu korumayı başaramazsa, toplum içindeki statüsünü yitirir. Bunun, Hodgkinson'un yukarıda ima ettiği bir başka yanı da bu tür davranış kalıplarının içselleştirilmesi ve insanın söz konusu toplumdan uzaklaşması sonucunda toplumsal baskının ortadan kalkmasına rağmen, daha önce içselleştirilen ölçütlerin davranışlarını denetlemeye devam etmesidir. Bu kültürel bir koşullanma olsa bile, onur, kişinin dışından olduğu kadar içinden de gelir.

Hodgkinson'un belirttiği gibi Durham'ın bu bakış açısı (Şemseddin Sami'deki gibi) biraz romantikleştirilmiştir. Onurun bu kadar katı savunulması, Arnavutlar için belki de şiddeti tetikleyen bir unsur, hatta temel unsur olabilirken, bazı Arnavutlar daha az soylu nedenlerle şiddete başvurabiliyordu. Bölümün ilerleyen kısmında ele alacağımız Madam Parsehiyan ile oğlu Sarkis'in katilinin, camiası içinde şiddete yakınlığıyla bilinen bir Arnavut olduğu ortaya çıkmıştı; kendi erkek kardeşi mirasla ilgili bir kavganın ardından öldürölme korkusuyla aile evini terk etmişti. Olayın anlatıldığı bölümde dikkat çekilen bir olgu da İstanbul'daki Arnavut cemaatinin, aralarından polise konuşan (ya da en azından polise konuştuğu düşünülen) birisi olursa onu öldürmeye hazır olduklarıydı.

Şiddet olaylarında adı geçen diğer gruplar arasında Çerkezler de vardı. Osmanlı ordusunda kolağası olan Şahin Bey, Adliye Dairesi'nde arkasından vurulmuştu. Şahin Bey, karısının sattığı, ama teslim edilmeyen bir cariye⁵ konusunda dava edilmişti. Bir kadın "cebinden bir revolver çıkartıp mumaaleyh Şahin Bey'i sağ kalçasından cerh eylemişti." Belgenin dili çok net olmasa da, Şahin Bey'i yaralayan Nurcernal adlı bu kadının dava konusu olan cariye olduğu anlaşılır.⁶ Olaya karışanların arasındaki ilişkile-

4 Harry Hodgkinson, "Introduction," M. Edith Durham, *Albanian and the Albanians: Selected Articles and Letters 1903-1944*, ed. Bejtullah Destani (Londra: Centre for Albanian Studies, 2001), s. v.

5 Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik yasaklanmış olmakla birlikte tamamen yok olmamış, kalanların çoğu (kadın) hizmetçiler olarak çalışmaya devam etmişlerdi.

6 Y.MTV 11/69.

re, zamanlamaya ve olayın olduğu yere bakılırsa, bunun bir intikam alma meselesi olduğu neredeyse kesindir. Nurcemal de, Şahin Bey de Çerkezdi. Adliye’de meydana gelen bir başka intikam olayında da Ziya’nın kardeşi Arifi öldürmekten yargılanan Matlı Mustafa’nın cezaevinden mahkemeye nakli sırasında Ziya tarafından vurulmasıydı.⁷ Arif ile Ziya Çerkezdi. (Belki Mustafa’nın Arnavut olması da şaşırtıcı değildir.)

Burada ele aldığımız dönemin dışında olmakla birlikte, değinmemiz gereken bir başka örnek de, Enver Paşa’ya bağlı özel bir güç olan Teşkilât-ı Mahsusa’nın bazı yüksek rütbeli üyelerinin Çerkez olmasıdır.⁸ Bu bağlamda özellikle ilginç bir anı da, bu örgütün şiddete düşkün üyelerinden Yakub Cemil’in torunu olduğunu iddia eden birisine aittir. Olayı anlatan kişi de Milli İstihbarat Teşkilatı’nın bir üyesiydi ve teşkilatın suikastçılarındandı. Anılarında ailesinin Çerkez olduğundan ve bazı Çerkez geleneklerini sürdürüklerinden uzun uzadıya bahseder.⁹

Çerkezler de Arnavutlar gibi onur kültürüne sahip dağlı insanlardı. Ancak şiddet, Kafkaslar’da Arnavutluk’ta olduğundan daha sık görülüyordu. Lesley Blanch Şeyh Şamil Ayaklanmasını ele aldığı kitabında yalnızca intikamın önemini anlatmıyor, silahların önemi, hatta kişileştirilmesi üzerinde duruyordu.¹⁰ Çerkezler de genel olarak Osmanlı İmparatorluğu içinde, özellikle de 1878’den sonra Kafkaslar’ın büyük bölümünün Rusya’nın denetimi altına girmesiyle, İstanbul’da kayda değer bir topluluk haline gelmişlerdi. Çerkezler çoğu zaman polis ve jandarma birliklerinde görevlendiriliyordu.¹¹

7 Bkz. İkinci Bölüm ve Ulunay, *Sayılı Fırtınalar*.

8 Teşkilat-ı Mahsusa’yla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa’dan Cumhuriyete* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., 2001); Atilla Çeliktepe, *Teşkilat-ı Mahsusa’nın Siyasi Misyonu* (İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2002) ve Esref Kuşçubaşı’nın Çerkez kökenine ilişkin özellikle bkz. Phillip Stoddard, “The Ottoman Government and the Arabs, 1911-1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa” (yayımlanmamış doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1963).

9 Soner Yalçın, *Teşkilat’ın İki Silahşoru: Biri Mesrutiyyet’in Silahşoru Dede Yakub Cemil, Diğeri Cumhuriyet’in Silahşoru Torun “Yakub Cemil”* (İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş., 2001).

10 Lesley Blanch, *The Sabres of Paradise: Conquest and Vengeance in the Caucasus* (1960; yeni baskı, Londra ve New York: I.B. Tauris & Co. Ltd., 2004).

11 Ahmet Yorulmaz Ayrıcalık rehberinde kaçakçılar ile “fişeklikleri gümüş işlemeli, belleri kamalı Çerkez kolcular” arasında çıkan bir silahlı çatışmadan söz eder. *Ayrıcalık: Gezerken*, geliştirilmiş 5. Baskı (İstanbul: Geylan Kitabevi, 1998), s. 49.

Balkan köylerinin (ve özellikle günümüz Bulgar köylerinin) kültürlerinin kişiler arası şiddete Anadolu köylerinin kültüründen daha çok eğilimli olduklarını ifade eden hiçbir kaynağa rastlamadım. Bununla birlikte, en azından gazetelere ve belgelere yansıyan şiddet vakalarında, bu grupların İstanbul'daki kişiler arası şiddet olaylarına, Anadolu insanından daha sık karıştıkları anlaşılmaktadır. Bu durumu açıklayan birtakım olasılıklar vardır. Balkanlar'dan gelenlerle şiddet vakalarında daha sık karşılaşıldığı kanısı tamamen rastlantısal örneklerden kaynaklanmış olabilir. Ayrıca mültecilerin, en azından gazetelerde geldikleri yerle anılmasının ve söz konusu dönemde mültecilerin çoğunun Balkanlar'dan gelmesinin bir sonucu olarak bu rakamlar abartılmış olabilir.

Ancak göz önüne alınması gereken bir başka olgu da, Balkanlar'dan, özellikle de bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan bölgeden İstanbul'a mülteci akınının 1876 Bulgar ayaklanması ve 1877 Rus istilası sırasında olduğudur. O tarihlerde ve oralarda yaygın görülen şiddet sahneleri, çoğunlukla düzensiz milis güçlerinin köylerde yaptıkları toplu katliamlarla, ilerleyen Rus ordusunun kendi cephe gerisindeki sabotaj girişimlerini engellemek amacıyla Müslümanlara uyguladığı kıyımları içermekteydi.¹² Bu mültecilerin çoğunluğu hiç kuşkusuz sayısız şiddet olayına maruz kalmış, buna bağlı olarak da şiddet kullanımını sınırlayan toplumsal baskı giderek zayıflamış olmalıdır.

Alt sınıftan Kefalonyalıların bıçaklı kavga kültürünü Gallant ele almıştır.¹³ Kefalonyalılar, özellikle tersane işçileri olarak İstanbul'da kayda değer bir varlığa sahiptiler. Onları genel külhanbeyi kültüründen ayırt etmek her ne kadar kolay değilse de, ayrı bir grup teşkil ediyorlardı ve kendi şiddet geleneklerini beraberlerinde getirmişlerdi. Eğer olay görüldüğü gibiyse çoğu Kefalonyalı İstanbul'a işçi olarak gelmişti ve kişiler arası şiddete en çok eğilimi olanlar da zaten tam da bu kesimdi.

Şiddeti, devletin istediğinden daha olağan sayan başka gruplar da vardı. Bunlardan bazıları, aşağıda ele alınan, Hint tüccar cemaati gibi

12 Justin McCarthy (*Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, Princeton: The Darwin Press, 1995), Bulgar ayaklanması ve Osmanlı-Rus savaşı sırasında Balkanlar'da neler olup bittiğini etrafıca araştırmış ve net biçimde açıklamıştır. İlginç olan kendisinin, şiddetin artmasını büyük ölçüde o bölgeye yerleştirilen Çerkezlerin misillemelerine ve intikam almalarına izin verilmiş olmasına bağlamasıdır.

13 Gallant, "Honor, Masculinity and Ritual Knife Fighting."

oldukça küçük gruplardı. Hintliler, birbirleriyle oldukça sıkı bağları olan bir topluluktuk ve her zaman silahlı dolaşmalarına karşın, şiddet olaylarına görece daha az karışıyorlar ve bunu da cemaat içinde tutuyorlardı. Yabancı denizciler gibi diğer gruplar ise daha kalabalık, daha hareketliydi ve kendi cemaatleri dışındakilerle daha fazla şiddet olayına karışabiliyorlardı.

BELİRLİ ALT KÜLTÜRLERİN DIŞINDA GELİŞEN ŞİDDET

Geç Osmanlı dönemi İstanbul'unda şiddete yatkınlığıyla bilinen kabadayı ve külhanbeyi alt kültürlerinin varlığına karşın, bütün şiddet olayları bu kültürlerden kaynaklanmıyordu. Şiddet olaylarının önemli bir kısmı, kişi hangi kültürden gelmiş olursa olsun, onu herhangi bir yerde ve zamanda şiddet kullanmaya iten çeşitli kişisel tutkulara kaynaklanıyordu. Abdülhamid dönemi İstanbul'unda da şiddet, açgözlülüğten, tutkudan, tatmin edilemeyen arzulardan, basit bir öfkeden ve intikam isteğinden doğmaktaydı. Şiddet, insanın tutkularının şiddeti baskılayan kültürel alışkanlıkları aştığı ve duygusal fren mekanizmasının yenik düştüğü zaman ortaya çıkıyordu.

Toplumsal ve kültürel alışkanlıklar, devletin onaylamadığı şiddet tezahürlerini bastırmaya çalışırken, şiddetin dışı vurumuna yüzyıl sonrasına kıyasla daha fazla müsaade ediyordu. Aşağıda örneklenen olaylar, nelerin yasal ya da kültürel bağlamda kabul edilemez olduğu hakkında açıklayıcı olduğu kadar, nelerin kabul edilebileceğinin, hatta yasal ve kültürel standartların bazen bulunulan yere göre değişebileceğinin de ipuçlarını vermektedir.

AÇGÖZLÜLÜK

Açgözlülük daima şiddeti tetikleyen önemli bir unsur olmuştur ve bu Abdülhamid dönemi İstanbul'unda da geçerliydi. Soygunculuk, yankesicilik ve gasp da dahil her türlü hırsızlık çok yaygındı.¹⁴ Hırsızlık vakalarının çoğu şiddet içermemekle birlikte, bazı hırsızlık olayları şiddeti de beraberinde getiriyordu. Kabadayı/külhanbeyi kültürü dışında en yaygın şiddet nedeni açgözlülüktü ve bazı aşırı şiddet olayları da hırsızlıkla ilişkilendirilmişti.

14 Örn. 1295'te (1879-80) Beyoğlu mahkemelerinde görülmekte olan hafif ve ağır suç davalarının toplamı 135'ti, bunun 63'ü, yani neredeyse yarısı hırsızlıktı (sirkat). Çalma eylemini içeren başka kategoriler de bulunmaktaydı.

Hırsızlığın şiddete dönüşmesinin bir biçimi, sokakta hedef seçilen kişiye yavaşça parasını ve değerli eşyalarını istemek, vermediği takdirde onu şiddetle tehdit etmek ya da doğrudan şiddete başvurmaktır.

Pazar akşamı İstanbul Molla Aşık'ta önce bir Museviye, kısa bir süre sonra da bir İranlıya üç silahlı külhanbeyi saldırmış, paralarını ve değerli eşyalarını vermeleri için onları ölümlle tehdit etmişlerdir. Musevi kaçmayı başarmış ve en yakın karakola giderek olayı anlatmıştır; ancak İranlı bütün parası olan üç mecdiyesini vermek zorunda kalmıştır. Polis bu mahallede oturan üç sabikalıyı tutuklamıştır.¹⁵

Bu, profesyonel suçluların gerçekleştirdiği basit bir gasp olayıydı. Bazı durumlarda şiddet tehdidinden doğrudan söz edilmez, ama bu anlam çıkartılabilir. Hasköy¹⁶ mültecilerinden Gülsüm adında bir kadın, boş bir sokağa üç kişi tarafından soyulmuş, fesinin içine diktiği 260'tan fazla altını çaldırmıştı.¹⁷ Gazete haberinde şiddete maruz kaldığı ya da şiddetle tehdit edildiği özellikle belirtilmemiş olsa da, kullanılan sözcükler “ahiz ve gasp etmek”ti, bu da altınlarını zor kullanarak aldıklarını ima etmekteydi. Durum, en azından şiddet tehdidi içerdiğini de hissettiriyordu. Bu son örnek göç öncesinin geleneksel, yerel âdetlerini (değerli şeyleri üstünde taşımak) sürdürmekle, kent yaşamının gerçeklerine uyum sağlamak arasındaki çatışmayı göstermesi açısından ilginçtir.

Şiddetin yalnızca bir tehdit unsuru olmadığı olaylar da vardı. İsmail adında bir kayıkçı gece evine dönerken, iki kişi önünü kesmiş, sağ kolunun altından bıçakla ciddi biçimde yaralayarak beş lirasını çalmıştı. Marangoz olduğu anlaşılan gaspçılar tutuklanmıştı.¹⁸ Bir hırsızlık vakası sırasında mağdur farklı biçimlerde şiddete maruz kalabiliyordu. Bir elbise tüccarı sabah Fenerbahçe'ye doğru gezinti yaparken, önüne çıkan biri saatini çalmaya kalkmıştı. Tüccar direnmiş, tabancasını çekerken ne yazık ki kendini karnından vurmuş, hırsız da saati almadan kaçmıştı.¹⁹ Gaspa direnmek,

¹⁵ *Levant Herald*, 23 Aralık 1890.

¹⁶ Bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Haskova.

¹⁷ *Vakit*, 13 Mart 1879. Üç kişi de hemen tutuklanmış ve altınlar bulunmuştu.

¹⁸ *İkdam*, 29 Mart 1896.

¹⁹ BOA Y.PRK.ZB 20/50.

parasını kaptırmadan kaçmayı başaran Musevi örneğinde olduğu gibi işe yarayan bir taktik olabildiği gibi, tehlikeli de olabiliyordu ve tehlike yalnızca gaspçıdan gelmeyebiliyordu.

Sayısal verilere dayanan güvenilir raporlar olmadığından, şiddet içeren hırsızlık olaylarının en yaygını gasp gibi görünse de, öyle olup olmadığı kesinlikle bilmemiz mümkün değildir. Ancak şiddet içeren hırsızlıkların yegâne türü de gasp değildi. Hırsızlık amacıyla şiddet yalnızca tesa-düfen karşılaşılan yabancılara değil, yakın tanıdıklara, hatta aile bireylerine bile uygulanabiliyordu. 1896'da Şükrü ve Abdullah adında iki kardeş üvey annelerini boğup soydukları için ölüme mahkûm edilmişlerdi.²⁰ 1899'da Hüsnü bin Mehmed, kendisini evlat edinen Emine Hanım'ı boynundaki altınları çalmak amacıyla öldürmekten yargılanmıştı.²¹

İki üç başka hamalla birlikte bir züccaciye dükkânında yatıp kalkan 16-17 yaşlarındaki hamal Kaspar'ı bir hırsızlık sırasında diğer hamallardan biri öldürmüştü.²² Bir akşam diğerleri dışarı çıktığında Kaspar onlarla gitmemişti, fakat anlaşılan aralarından Usub adındaki bir süre sonra geri dönmüştü. Daha sonra Kaspar bulunduğu hâlâ hayattaydı, ama çok fazla yara almıştı (*İkdam*'da 14 ayrı yerinden yaralandığı yazılıydı), kafasının sol tarafındaki deri "parçalanarak sarkub kalmıştı." Yakındaki bir hastaneye kaldırıldıysa da kısa bir süre sonra ölmüştü. Usub'un kuşağında epeyce bir para bulunmuştu, bunun bir kısmı Kaspar'ın biriktirdiği paraydı, bir kısmı da dükkânın kasasından alınmıştı. (Para Usub'un üstünde bulununca, dükkânın muhasebecisi olan amcası Ohannes, kasada eksik çıkan paraların miktarını ve ne cins olduğunu söylemiş, bunlar da kuruşu kuruşuna Usub'un üstünden çıkmıştı.) Ayrıca Usub'un giysilerinde kan izleri vardı ve yatağının altında kanlı bir bıçak bulunmuştu. Bu tam olarak aile içinde işlenen bir şiddet olayı değildi, ama hamalların arasındaki bağ da sıradan tanıdık olmaktan öteydi.

Bu olayda uygulanan şiddetin derecesinin çeşitli nedenleri olduğunu varsayabiliriz. Usub'un Kaspar'a karşı kişisel bir kini olmuş olabilirdi ya da

20 *İkdam*, 20 Ağustos 1896.

21 *İkdam*, 10 Mart 1899. Fazla ayrıntı verilmemiş, yalnızca Hüsnü'nün duruşmasının bir başka gün devam edeceği belirtilmiştir.

22 *İkdam*, 12 Nisan 1896 ve *Sabah*, 13 Nisan 1896. *İkdam*, orada yaşayan dört hamal olduğunu, *Sabah*'sa üç kişi olduklarını yazıyordu.

Usub bu suçu işleyebilmek için kendini paniğe benzer bir ruh haline sokmuş ya da bir keré başladıktan sonra kendini denetleyemez hale gelmişti. Bir başka olasılık da Usub'un şiddet kullanarak, Kaspar'dan başka nerede para olduğunu öğrenmeye çalışıyor olmasıydı, ama duruma bakılırsa bunun böyle olduğuna ilişkin bir ipucu yoktur. Usub'un bunu neden yaptığını tam olarak anlayabilmemiz için gerekli olan bilgiler ne yazık ki mevcut değil.

Bir başka örnek de insanların nasıl bir yakınlarının şiddetine kurban gidebildiğini göstermekle kalmıyor, aynı zamanda açgözlülüğün nasıl başka etmenlerle birleşerek kişiyi şiddete yönlendirdiğini de ortaya koyuyordu. 1894'ün yaz aylarında 21 yaşındaki Rum delikanlısı Yorgi, 17 yaşındaki nişanlısı Sultana'yı, Kadıköy'deki evinin önünde bıçaklayarak öldürmüştü. Savcılık olayda iki farklı neden olduğunu ileri sürüyordu.²³

Bir yandan Yorgi ile Sultana arasında bazı sorunlar olduğu ve Yorgi'nin onu kaybetmekten korktuğu belirtiliyordu. Aslında kendisini kızın ailesine sevdirmek için hiçbir şey yapmadığı kesindi. O yaz gittikleri bir aile pikniğinde sarhoş olmuş, birileriyle kavgaya tutuşmuş ve Sultana'yı dövüp onu kanlar içinde bırakmıştı. (Piknik, yalnızca Sultana'yı dövdüğü için değil, aynı zamanda kamasını orada düşürdüğü için derinlemesine soruşturulmuştu. Mahkemede kendisine sorulan sorulardan biri sonradan Sultana'nın cansız bedeninde bulunan kamayla daha önce düşürdüğü kamanın aynı olup olmadığıydı.)

Öte yandan Yorgi'nin okuduğu bir Fransız romanından çok etkilendiği ileri sürülmüştü. Bu romanın kahramanı, insanları öldürüp mücehherlerini çalarak ve sonunda nişanlısını da bıçaklayıp pırlantalarını çalarak zengin olmuştu. Yorgi mahkemede delil olarak sunulan kitabın kendisine ait olmadığını söylese de, kitabı okurken sayfa kenarındaki boşluklara bir takım açıklamalar yazmış ve bir kahvehanede uzun uzadıya kitap hakkında konuşmuştu. Gerçekten de Sultana'yı sol göğsünden yaralaması bile kitap-taki olayla aynıydı.

Yorgi duruşma sırasında her şeyi inkâr edip tanıkların kendisini sevmedikleri için yalan söylediklerini ileri sürüyordu, dolayısıyla bıçaklama nedeninin ne olduğunu bilmek çok zordu. Anlaşılan romandan esinlene-

23 Duruşma tutanakları *Sabah*'ta (19 Şubat 1895 ve 14 Temmuz 1895) yayınlanmıştı.

rek, cinayeti kendi sorunlarının en kolay çözümü olarak görmüştü. Sultana'nın ölümüyle tam olarak nasıl bir maddi kazanç elde edeceği belirsizdi, fakat kuşkusuz böyle bir beklentisi vardı. Yorgi'nin akli dengesi tam olarak yerinde değil gibi görünüyordu, dolayısıyla amacının ne olduğunu mantıklı bir şekilde çözmek pek mümkün olmayabilirdi, üstelik maddi kazanç konusundaki beklentileri de akıl işi değildi.²⁴

Çoğu kez şiddet kullanımıyla sonuçlanan bir başka hırsızlık türü de, bugün de olduğu gibi haneye tecavüz ve hırsızlıktı. Başarısızlıkla sonuçlanan bir hırsızlık girişiminde üç adam Marigo adında bir kadının evine girmiş, biri kadını yakasından tutarken, diğerleri sandıkları karıştırmaya başlamıştı. Kadının çığlık çığlığa bağırması üzerine, adamlar hiçbir şey alamadan kaçmışlardı. Kaçarlarken bekçi tarafından görülmüşlerse de onu atlatmak için silahlarını ateşleyerek kaçmayı başarmışlardı.²⁵ Ancak bu tür hırsızlık olaylarında bu kadar ucuz kurtulamayan mağdurların sayısı da oldukça yüksekti.

Bir medrese hocası olan Hacı Ali Efendi, Temmuz 1886'da Ali isimli yardımcısıyla birlikte kaldığı medrese odasında ölü bulunmuştu. Bayram tatili olduğu için okulda ikisinden başka kimse yoktu. Birkaç gündür ortalıkta görünmüyorlardı ve kendilerini bayram ziyareti için bekleyen komşuları ve arkadaşları endişe etmeye başlamışlardı. Odalarına girdikleri zaman Hacı Ali ile öteki Ali'yi kanlar içinde bulmuşlardı. Ayrıca odanın talan edildiği de görülüyordu.²⁶ Polis kısa sürede iki adamın ölüm nedeninin hırsızlık girişimi olduğunu anlamıştı. Kara Ali adlı bir öğrenci bir başka öğrenciden hocalardan birinin 400 veya 500 lira parası olduğunu duymuştu. Kara Ali, asker arkadaşları Mehmed ve Ömer'le medreselerde para olup olmadığı üzerine konuşurlarken, Kara Ali, bu medresedeki hocalardan birinin epey parası olduğuna dair dedikodulardan söz etmişti. İki asker o dakikada gidip paraları çalmaya karar vermişlerdi. (Kara Ali'nin ifadesine göre, kendisi bu kararı biliyordu, ama işe karışmamıştı ve iki asker kaldıkları odaya üstleri başları kan içinde dönene kadar cinayet işleneceğinden habersizdi.) Belgeler, cinayette üçüncü bir kişinin, kısa bir süre sonra sorgulanacak olan

24 Fransız romanlarından kaynaklanan tehlike algısı ile günümüzde televizyon ve video oyunlarının yol açtığı tehlike algısı arasındaki benzerlikler dikkate değerdir.

25 *İkdam*, 8 Şubat 1895.

26 Cesetlerin bulunduğuna ilişkin ilk haber *Tarik*'te 11 Temmuz 1886'da çıkmıştı.

bir Reji kolcusunun da parmağı olduğu dışında bilgi vermiyordu. Askerlerin niyetlerini açıkça söylemelerinden ve odanın altüst edilmesinden, iki Ali'den saklı altınların yerini söylemelerinin istendiği anlamını çıkartabiliriz. Söylemedikleri için de (büyük olasılıkla altın olmadığından) dövülüp öldürülmüşlerdi.

Benzer bir başka olayda gene ne olduğu tam olarak bilinmiyordu, ama olay genel hatlarıyla da anlaşılabilir durumdaydı, bir bekçi boş bir evde öldürülmüştü. Ceset bulunduktan sonra yürütülen soruşturmalar polisi dört kişiye yöneltmişti. Adamlar sorgularında bekçinin yanında bulunduklarını duydukları 200 lirasını çalmaya gittiklerini itiraf etmişlerdi. İfadelerinde bekçiye parası olup olmadığını sorduklarında, bekçinin korkudan bağırmaya başladığını ve üstünde bir şey bulamadıkları için kaçtıklarını söylüyorlardı.²⁷ Bekçi ölü bulunduğu için, ona yalnızca soru sorduklarına inanmak çok kolay değildir.

Madam Parsehiyan ile oğlu Sarkis'in öldürülmesi olayında da, çeşitli nedenler bir araya gelmişti, ama olayın temelinde açgözlülük yatıyordu. Bayan Parsehiyan ve Sarkis, 1888 Haziran'ında bir gece kendi evlerinde ve uyudukları odanın penceresi önünde bıçaklanarak öldürülmüşlerdi. Madam Parsehiyan'ın başka bir odada uyuyan kocası ile öbür oğlu hiçbir şey duymamıştı. Sarkis altı, annesi de 12 yerinden yaralanmıştı. Yaralarından bazıları kendilerini savunmaya çalıştıklarını gösterse de, fazla direnemedikleri belliydi. Bu ikisinin yaşı belirtilmemişti, ama Bay Parsehiyan 85, hayatta kalan oğlu da 45 yaşındaydı. Sarkis ile annesi de kuşkusuz onlara yakın yaşlardaydı. Sarkis aynı zamanda ileri derecede verem hastasıydı.

Soruşturmayı yürüten polis müfettişi Mösyö Bonnin, aldıkları yaraların sayısı ve yapısından, saldırganın ya paranın saklandığı yeri öğrenmeye çalıştığına ya da bunun bir intikam cinayeti olduğuna karar vermişti. Bonnin Efendi başta, ailenin bilinen bir düşmanı bulunmadığından ikinci olasılığın pek mümkün olamayacağını söylemiş, ancak bu ihtimali yabana atmamıştı. Bir süre önce Parsehiyanların bahçesinden kiraz yemek isteyip, kendilerine izin verilmeyen iki kayıkçı tutuklanmış, sonra da dikkatler Arnavut bahçivânın iş isteği reddedilen amcası Yakub üzerine yoğunlaşmıştı.

27 *İkdam*, 28 Eylül 1896.

Odadaki bazı sandıkların kırılıp açılmış ve bazı giysilerin yanı sıra, bir miktar da paranın çalınmış olması, Madam Parsehiyan ile oğluna hırsızlık nedeniyle işkence yapıldığı düşüncesini desteklemekteydi. (Anlaşıldığı kadarıyla Madam Parsehiyan parasını üstünde taşıyordu ve yakınlarından hiçbiri paranın miktarını bilmiyordu.) Bonnin Efendi'nin üzerinde durduğu bir başka olasılık da, saldırganın evde daha fazla para bulmayı umut etmiş olduğuydu, çünkü Parsehiyanlar, kirasını henüz almamakla birlikte kısa süre önce bir emlağı kiraya vermişlerdi.

Bonnin Efendi, Sultan Abdülhamid'e sunulmak üzere yazdığı bu raporun sonuna geldiğinde bahçıvanın amcası Yakub'un suçunu tam olarak kanıtlamış değildi, ama bunun için elinde güçlü deliller vardı. Saldırganın geride bıraktığı fes ve ayak izlerinden anlaşılan giydiği çizmenin cinsi gibi fiziki deliller, eve girenin bir Arnavut olabileceğini gösteriyordu.²⁸ Yakub'un suç işlendiği sırada başka bir yerde olduğu iddiası doğru çıkmamıştı, ayrıca İstanbul'daki Arnavut cemaati içinde şiddete özellikle düşkün, kötü biri olarak tanınıyordu.²⁹ Yukarıda belirttiği üzere Yakub'un nedeni yalnızca maddi değildi, çünkü Parsehiyanlardan iş isteği reddedilmişti.

Dolayısıyla bazı durumlarda şiddeti tetikleyen şey yalnızca açgözlülük değildi. Açgözlülük, intikam gibi başka arzularla birleşerek aşırı şiddete yol açabiliyordu. Siyaset, özellikle patlamaya hazır bir unsurdu. Siyasal şiddet kitabın kapsamı dışında olmakla birlikte, aşağıdaki örnek açgözlülüğün, milliyetçilikle birleştiği zaman, nasıl bir şiddet yarattığını görmemiz açısından dikkat çekicidir. Ayrıca yukarıda sözü edilen bütün olaylar, neyin, niçin olduğunun anlaşılabilmesi için öncelikli olarak fiziksel delillere göre yeniden kurgulamaya dayanmaktadır. Şiddet eylemlerinde bulunan insanların nedenlerini ve niyetlerini anlayabilmemiz için eğer tam bir itiraf

28 BOA Y.PRK.ZB 4/16 sayılı belge, şiddet içeren bir suçta etraflıca anlatması dışında, Osmanlı polis teşkilatını yeniden düzenlemek üzere getirilen Fransız polis müfettişi Celestin Bonnin'in soruşturma yöntemlerine etkileyici bir bakış açısı sunmasından dolayı da ilginçtir. Camélia vakasının soruşturması da onun yaptığı çok açıktır (bkz. İkinci Bölüm).

29 Yakub kendi öz kardeşini tartışmalı bir miras meselesi yüzünden ölümlle tehdit ettiği için kardeşi aile evini terk etmişti. Kardeşinin karısı sonunda polise Yakub'u tanıdığını ve cinayet gecesi onlarda kalmadığını itiraf etmiş ve bu konuşmadan kimseyi haberdar etmemesi için polise yalvarmıştı, çünkü bu topluluğun üyeleri bunu duyarlarsa kesinlikle kendisini öldüreceklerinden korkuyordu. Yakub'u çok tehlikeli ve şiddetkâr bulanlar da bu topluluğun üyeleriydi.

yoksa en iyi araç görgü tanıklarının anlattıklarıdır. Aşağıdaki örnekte bir görgü tanığının ifadesine dayanarak bir haneye tecavüz ve soygun vakası anlatılmaktadır.

Arnavutköy'de³⁰ 9 Ağustos 1320 (22 Ağustos 1904) akşamı kanlı bir cinayet işlenmişti. Paris adında bir çiftçi elinde süt güğümleri ve yanında silahlı üç kişiyle birlikte eve gelmişti. Bu sırada karısı mutfakta yemek yapıyor ve iki kızları da kendi odalarında bulunuyordu. Paris yanındakileri misafir olarak tanıttıktan sonra karısından misafirlere kahve yapmasını istemişti. Onlarsa kahve değil 500 altın istediklerini ve eğer vermezlerse çiftçiyi, karısını ve kızlarını katledeceklerini söylemişler, ardından da ellerini arkasından bağladıkları Paris'i kamalarıyla bıçaklamaya başlamışlardı. Bunun üzerine Paris'in karısı, parayı alacağını söyleyerek küçük sandık odasına gitmiş, ama döşemedeki kapağı kaldırarak aşağıdaki ahıra inmiş ve komşularından yardım istemeye koşmuştu. Adamlar kadının peşinden odaya giderken Paris'i de sürüklemişler ve onu bıçaklamaya devam etmişlerdi. Büyük kızı bağırmaya başlayınca adamlardan biri susmasını söyleyerek onu da bacağından bıçaklamıştı.

Paris sonunda biraz para ile kızlarına ait altın madalyonları çıkartmış, ama adamlar tatmin olmamış, Paris'i bıçaklamaya devam ederek daha fazlasını istemişlerdi. Paris elinde başka nakit olmadığını söylemiş ve mallarını sattıktan sonra daha fazla para verebileceğini, bu şiddete gerek olmadığını belirtmiş ve “hepimiz kardeşiz” demişti.³¹ Adamlardan biri bu sefer küçük kızını, anlaşılan gidip annesini bulması için bacağından bıçaklamış, ama kız kendini banyoya kilitlemişti. Adamlar kapıyı kıramayınca gene Paris'i bıçaklamaya devam etmişlerdi. Paris ölüp yere yığılınca, büyük kızı üstüne kapanarak ağlamaya başlamış, adamlar da çekip gitmişti. Bu sırada Paris'in karısı komşuları harekete geçirmeğe çalışıyor, ama hepsi de aileyi kurtarmaya gitmekten korkuyordu. Çete üyelerinden bazılarını diğer komşular da görmüş, içlerinden birine ateş edilmiş, ama o yara almadan yakınlardaki bir ahıra saklanmayı başarmıştı. Sonunda çete oradan ayrılmıştı.³²

30 Boğaz kıyısındaki Arnavutköy.

31 Bu cümle belgenin bir başka yerinde “hep din kardeşiyiz” olarak geçer.

32 BOA ZB 708/19. Belge bir rapor biçimindeydi, ertesi gün yerel görevliler tarafından yazılmıştı ve bazı tanık ifadelerini de içermektedir. Evde olup bitenlerle ilgili bilgilerin çoğu, babasının bıçaklanarak öldürüldüğünü gören ve kendisi de bacağından yaralanan büyük kızın anlattıklarına dayanıyordu.

Ortadaki bu vahşetin yanı sıra, olayı özellikle ilginç kılan bu adamların kim olduklarıydı. Kurbanlardan hiçbiri adamları tanıımıyordu, ama soruşturma komitesi ertesi gün bazı sonuçlar elde etmişti. Eşkıyanın, kendilerine Müslüman (yani Türk) süsü veren Bulgarlar olduğuna karar vermişlerdi. Kılık değiştirmelerinin (arkalarında ustaca bir fes bırakmışlardı) nedeni muhtemelen etnik grupları birbirine karşı kışkırtmaktı.³³ Soruşturma komitesi ayrıca Paris'in Rum milliyetçi gruplar içinde etkin olduğunu belirtiyordu, bu baskının Paris'in siyasal eylemlerine bağlı olabileceği doğrultusunda güçlü ipuçlarına ulaşılmıştı. Ancak, komite Paris'in siyasal değil de, kişisel bir nedenle hedef alınmış olabileceği ihtimalini de bütünüyle göz ardı etmiyordu.

Bu baskının en açık nedeni açgözlülüktü ve Paris ve ailesine yöneltilen şiddet, bir dereceye kadar paralarının yerini söylemeleri içindi. Önemli rol oynayan başka etmenler de vardı ve bunların kullanılan şiddetin derecesi üzerinde ne kadar etkili olduğunu tahmin etmek ilginçtir. Bu zanlılarla Balkanlar'da gerilla savaşlarına katılan ve yarattıkları vahşetle bilinen komiteler ya da çeteciler arasında bir bağ olduğu akıldan çıkartılmamalıdır. Bu olayda üretilen şiddetin büyük bölümü sanki salt şiddet adına yapılmış gibidir. Yani dünya ölçeğindeki şiddet, İstanbul'daki şiddet düzeyini de etkiliyordu.³⁴

Halil adlı bir polisin öldürülmesi de siyasetin açgözlülükle birleşerek nasıl şiddete yol açtığının bir başka örneğidir. Bu olay, bir öncekinde gördüğümüz işkence unsurunu taşımamasına rağmen siyasal nedenlerin ya da düşüncelerin nasıl kolayca sıradan bir suç düzeyine inerek şiddet suçuna dönüşebildiğini çok iyi örneklemektedir.

Nisan 1896'da bir sivil polis Karaköy'de Yeni Han'ın önünde şüpheli tiplerin dolaştığını görünce bir başka polis memurunu da çağırarak onları yakalamaya kalkışmış, ancak o sırada adamlardan biri tabancasını

33 Belgeye göre o yörede Müslümanlarla Rumlar arasında bir geçimsizlik söz konusu değildi, fakat Rum ve Bulgar milliyetçi grupları arasında bazı olaylar ve anlaşmazlıklar olmuştu.

34 Balkanlar'daki şiddetin Türk toplumu, özellikle de askerler üzerindeki etkileriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Gawrych, "The Culture and Politics of Violence in Turkish Society, 1903-14." Gawrych olayın bu yönüyle çok ilgilenmemiş olsa da, konunun yukarıda sözü edilen Balkan mültecileri sorunuyla ilişkili olduğu açıktır. Balkan çeteleriyle ilgili ilginç bir yorum için bkz. Albert Sonnichsen, *Confessions of a Macedonian Bandit: A Californian in the Balkan Wars*, 1909; yeni baskı (Santa Barbara, California: The Narrative Press, 2004).

çekerek Halil Efendi adındaki ikinci polisi öldürmüştü. Adamlar kaçmış, biri çabucak tutuklanırken diğeri yakındaki bir meyhanenin bodrumuna saklanmıştı. Zanlı silahlı olmasına rağmen, başka iki polis memuru peşinden gitmiş ve daha fazla şiddete meydan vermeden adamı tutuklamışlardı.

Bu olayı ilginç kılan şey adamların orada ne yaptıkları ve neden polisle temastan bu kadar kaçınmaya çalıştıklarıydı. Bu handa bürosu olan tüccar Şahbaz Efendi, kendisinden para sızdırmaya çalışanlardan tehdit mektupları aldığı için polis binayı gözetim altında tutuyordu. Usub ve Leon dışında farklı adlar da kullanan iki adam, gerçekten de Şahbaz Efendi'yle bu konuyu konuşmak için oradaydılar. Onlara bu görevi yasa dışı bir Ermeni örgütü vermişti, ama örgütün amacı hakkında sağlam bir fikre sahip olmadıkları anlaşıyordu. İşin özünde bu saldırganlar aslında aldatılmış insanlardı, ellerine biraz para ve tabanca verilmiş, biraz da içki iştirilerek, kendiliğinden bağışta bulunmayan bir tüccardan tahsilat yapmaya yollanmışlardı. Örgütün sonradan kendilerini ülke dışına kaçıracağına ve yurt dışında eğitim ve iş imkânı sağlayacağına inanmışlardı.³⁵

Burada da gene siyaset ile suçun iç içe geçmesi bir şiddet olayına yol açmıştı. Usub ile Leon'a bu işi veren örgütün bir Ermeni ayrılıkçı örgütü mü, yoksa bir Ermeni anarşist grubu mu olduğu ya da kendilerini bunlardan biri olarak tanıtan başka bir grup mu oldukları anlaşılamamıştı ama giriştikleri eylem şiddet tehdidiyle para sızdırmaktı. Belki de Usub'un tetiği çekip bir polisi vurmasının nedeni, yaptıkları işin siyasal çağrışımlarıydı; devrimci bir örgüte bağlı olmaları ya devrimci bir coşkuyla birleşmişti, ya da basit bir suçu aşan bir kovuşturmayla uğrama korkusuyla.

Tabii ki siyasal bağlantıları ya da gündemleri olmayan sıradan suçlular da tutuklanmaya karşı koyarken şiddete başvurabiliyorlardı. 1895'in Temmuz ayı başlarında Pandeli³⁶ adında bir duvarcı ustası, başarısızlıkla sonuçlanan bir hırsızlık vakasındaki rolü nedeniyle idama mahkûm edilmişti. "refik-i hebaseti" [hainlik yapan ortakları] Nikoli ve Tome ise biri 10 diğeri 3 yıl olmak üzere ağır hapis cezasına çarptırılmışlardı. Bunlar Rasim Efendi'nin Aksaray'daki evine girmeye çalışırken mahalle bekçisi tarafın-

³⁵ *İkdam*, 29, 30 Nisan, 1, 3 ve 12 Mayıs 1896; *Sabah*, 29 ve 30 Nisan 1896. Bu iki adam ile orada olmayan iki ortakları yaptıklarından dolayı ölüm cezasına çarptırılmışlardı.

³⁶ Bkz. İkinci Bölüm, n. 60.

dan görülmüş, Pandeli de bekçiyi bıçak ve tabancayla yaralamıştı. İki gün sonra aynı adamlar, Osman Efendi'nin evindeki bavul ve sandıkları kırarak açmaya çalışırken görülünce kaçmaya yeltenmiş, bu sırada saraç Hüsnü Efendi onları tutuklatmak amacıyla peşlerinden koşmaya başlamış, ama Pandeli aynı tabancayla ateş edip onu öldürmüştü.³⁷

Tutuklanmaya karşı koymak bütün suçluların ortak davranış biçimiydi, ama bir alanda bu özellikle çok yaygındı. Türkiye'de anlatılan halk hikâyeleri içinde kaçakçılarla kolluk kuvvetleri arasındaki çatışma öyküleri önemli bir yer tutar ve bunların pek çoğu, Reji İdaresi uygulamalarıyla ilgilidir. Kaçakçılık en çok Ege kıyılarında yapılmaktaydı, ama İstanbul'da da olmuyor değildi.

Osmanlı Devleti'nin borçlarını geri ödeme, hatta yönetme imkânı olmadığı için 1879-1882 arası borçları konsolide edilmiş ve borç yönetimi amacıyla Rûsum-ı Sitte İdaresi [1881'den sonra Düyun-u Umumiye İdaresi] kurulmuştu. İdare meclisinde alacaklılar adına İngiltere, Hollanda, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan temsilcilerden başka Galata Bankerlerinin de özel temsilcisi bulunmaktaydı. Amacı gelirleri toplamak ve borçları yönetmekti. Temel gelir kaynakları, Doğu Rumeli, Kıbrıs, Yunanistan, Bulgaristan ve Karabağ'dan gelen vergilerin yanı sıra, tuz, tütün, ipek, pul ve alkol gibi bazı tekel ürünlerinden alınan vergilerdi. 1883'te Düyun-u Umumiye, tütün tarımını *Régie cointéressée de tabacs de l'Empire Ottoman* adlı [Reji İdaresi] özel bir Fransız-Alman şirketine devretti.³⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün üretimini ve satışını tekeline alan bu kuruluşun denetimini yapan görevlilere kolcu deniyordu ve işleri tütün kaçakçılığını engellemekti.

Geç Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu yaygın tütün kaçakçılığını, yabancı egemenliğine ve Osmanlıların dünya ekonomisiyle bütünleşmesinin güçlenmesine eşlik eden ekonomik altüst oluşlara karşı bir tür direnç olarak değerlendirmek mümkündür, tıpkı eşkıyalığın hükümete ve/

37 *Sabah*, 2 Temmuz 1895. Hüsnü'nün öldürülmesi önceden planlanmamakla birlikte, bir suç sırasınca işlendiğinden sanık ölüm cezasına çarptırılmıştı.

38 Shaw ve Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Osmanlı yönetimi, en azından 1839'dan itibaren vergide iltizam usulünü kaldırmaya çalışmıştı; Düyun-u Umumiyenin bunu yeniden uygulamaya sokması dikkat çekiciydi.

veya statükoya karşı bir tür ayaklanma biçimi olarak görülebileceği gibi.³⁹ Kaçakçılığı, özellikle Osmanlı topraklarının bazı bölgeleri için yüksek risk taşıyan, örneğin temelde balıkçılıktan çok da farklı olmayan bir başka iş olarak görmek de mümkündür. Ama bunu para basmakla eşdeğer sayılabilecek bir suç olarak görmek de mümkündü. Büyük olasılıkla kaçakçılık, farklı dönemlerde ve yerlerde bunların hepsiyle değişen oranlarda ortak özelliklere sahip olmuştu. Her halükârda İstanbul'da kaçakçılar ile kolcular arasındaki temasın bazen şiddete yol açtığı görülmektedir.

Ancak anlaşılması kolay gibi görünen kaçakçılarla kolcular arasındaki vakalarda bile her zaman şiddetin nasıl ya da neden ortaya çıktığını söyleyebilmek olanaksızdır. Adem Ağa'nın, Reji kolcusu Vanlı Şükrü'yü Bağdat Caddesi üzerindeki Sahrayıcedit'te vurup öldürmesi nedeniyle tutulan zabıta, olayın tütün kaçakçılığıyla ilgili münakaşa sırasında meydana geldiğinden başka bilgi yoktur.⁴⁰ Münakaşanın tutuklama çabasından mı, bir rüşvet meselesinden mi, ya da başka bir şeyden mi çıktığı bile belirtilmemiştir.

Bazı başka olaylarda kavganın, kaçakçının tutuklanmaya direnmesi nedeniyle başladığı daha net anlaşılmaktadır. Bu olaylardan biri Mustafa'nın Aziz Bey'i öldürmesiydi.⁴¹ Mustafa bir kaçakçıydı ve Reji İdaresi onun Üsküdar'dan Boğaz'ın karşı yakasındaki Tophane'de oturan Timur adlı bir arabacıya düzenli olarak tütün taşıdığının haberini almıştı. Bir gün Aziz Bey ve iki başka görevli Mustafa'yı Timur'un evine doğru giderken görmüştü. Bir yere saklanmış olan Mustafa görevliler yaklaşınca dışarı fırlamış ve Aziz Bey'i göğsünden ve çeşitli yerlerinden bıçaklamıştı. Aziz Efendi aldığı yaralardan ölmüş, Mustafa, Timur ve birkaç kişi daha gözaltına alınmıştı.

Kimi olaylarda direnme hem daha güçlü, hem de daha iyi planlanmış olabiliyordu. Dört Reji kolcusu bir kaçakçı çetesini izleyerek, Kandilli yakınlarındaki bir tepede pusu kurmuşlardı. Ancak kaçakçılar (onlar da dört kişiydi ve yanlarında yüklü bir at vardı) Reji görevlilerinin orada olduğunu fark etmiş ve onlardan önce davranarak ateş açmışlardı. Kolculardan ikisi

39 Bkz. Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908: Reactions to European Economic Penetration* (New York: New York University Press, 1983) ve Hobsbawm, *Primitive Rebels*.

40 BOA ZB 394/47.

41 *İkdam*, 11, 12 ve 14 Mart 1899. İlk raporda Aziz Bey'in Mustafa'yı öldürdüğü yazılıydı, ama ertesi gün bu düzeltilmişti.

ciddi biçimde yaralanmıştı. Diğer iki görevli yaralı arkadaşlarını hastaneye götürürken, kaçakçılar da engellenmeden yollarına devam etmişlerdi.⁴²

Bu örnekte kaçakçılar ile Reji görevlilerinin güç ve kabiliyetlerinin orantılı olup olmadığına karar vermek zordur, ama çok da dengesiz değilmiş gibi görünmektedir. Reji kolcularının her zaman yeterince işlerinin ehli olmadıklarına dair bazı bulgular vardır. 1899'dan kısa bir hicivde bir Reji görevlisinin tabancasını belinden düşürdüğü ve kazaen bacağından vurulduğu anlatılır.⁴³ 1898'den bir haber de Reji'nin karıştığı bir olayda meydana gelen şiddetin bir başka yönünü dile getirir. Sayıları onu bulan bir grup kolcu Çengelköy'de bir Ruma ait evi basmıştı. Evin sahibi de, mahalle muhtarı da ortalıklarda yoktu. Kolcular ocakta saklanan az miktarda tütünden başka bir şey bulamamıştı. Kolcular bundan haberleri olmadığını söyleyen ev halkını sopayla dövmeye başlamış, onlar da çaresiz kendilerini korumaya çalışmışlardı. Sonunda polis gelmiş ve arbedeye son vermişti.⁴⁴

Yasadışı yollarla maddi kazanç sağlamak ve bu amaç uğruna şiddet kullanmak yalnızca Osmanlı toplumuna özgü bir şey olmasa da, bazı ayrıntılar bu toplumun özelliklerini yansıtır nitelikteydi. Kimi hırsızlar diğerlerinden daha fazla şiddet yanlısıydı ve şiddetin türü de, derecesi de epey farklılaşılabiliyordu. Aslında bu bir dereceye kadar kişiler arasındaki farklardan kaynaklanıyordu, fakat aynı zamanda toplumdaki sosyal ve kültürel bölünmelerin de ipucunu veriyordu. Olayların bazılarında İstanbulluların (ya da kentle iyice bütünleşmiş olanların) kendilerinden farklı olanları suistimal etmesi geç Osmanlı İstanbul'unun yapısındaki (ağırlıkla göçmen kaynaklı olan) çok kültürlülüğe dikkat çekmekteydi.

CİNSEL ŞİDDET

Osmanlı Türkçesinde ırza geçmek karşılığında *fiil-i şeni* terimi kullanılmaktadır. Bu terim zorla cinsel saldırı ile çocuklara sarkıntılık eylemlerini de kapsıyordu.⁴⁵ Bekâretin bozulması (*izâle-i bîkr*) bu kategoriye dahil edil-

42 *Levant Herald*, 24 Ocak 1891.

43 *İkdam*, 1 Nisan 1899.

44 *İkdam*, 15 Aralık 1898.

45 Bunların dışında başka kategoriler de olabilir. Benim gördüğüm çocuklarla ilgili bütün *fiil-i şeni* davalarında saldırganlar hep erkekti. Ancak cezaevlerinin mahkûm listelerinde ender olarak kadınların da *fiil-i şeni* suçlu işlediklerine rastlanır. 1 Eylül 1300 [13 Eylül 1884] tarihli *Ceride-i Mahakim*'de (No. 265)

memiştir. Uygunsuz ve küçük düşürücü davranışlar için kullanılan tasallut ve sarkıntılık yalnızca kadınlara yönelik değildi. Bunlar sözlü sarkıntılıkla sınırlı olabileceği gibi, çoğu kez elle yapılan sarkıntılık, çimdikleme ve benzeri hareketleri de içerebiliyordu. Bu bölümde bütün bunlara değineceğim. Hangi güdüyle yapılırsa yapılsın ırza geçmek her zaman bir şiddet eylemidir. Osmanlı hukukundan hareketle çocuklarla girilen cinsel ilişkinin mutlaka şiddet içereceğini varsayabileceğimiz için, bu bölüme bu tür olayları da dahil ettim. Çocuklara yapılan sarkıntılık eylemlerinin çoğu başka şiddet unsurları da içermekteydi. Son olarak da cinsel saldırganlık ırza geçmekle sınırlı değildir, dolayısıyla bu bağlamda başka tür saldırılar da incelenmeye değer.

Irza geçme olaylarının ayrıntılarından belgelerde söz edilmesi, başka tür olayların çoğuna kıyasla çok daha nadirdir. 1895'teki bir olayda yalnızca Galatasaray'ın karşısındaki hamallar kahvesinde yatıp kalkan Bagos'un, 17 yaşındaki Macar semtinde İşkembeci Yokuşu'nda bir evde oturan Ezmaro'nun zorla bekâretini bozduğu (*cebren bikrini izâle eyle[mek]*) suçlamasıyla tutuklandığı ve soruşturma başlatıldığı belirtilmektedir. Bekâret bozma bir suç olduğu kadar tazminat da gerektiriyordu, ama tek başına bir şiddet suçu sayılmayabiliyordu. Dolayısıyla bu olay iki kategorinin birleşimi idi: Irza geçmek ve bekâretini bozmak. Mahkemenin bu iki ayrı konuyu nasıl ele aldığını ne yazık ki bilmiyoruz.

Ayrıntıların bilindiği bir vakada olayın tam olarak nasıl gerçekleştiği ve asıl kabahatlinin kim olduğu gibi ilginç sorular ortaya çıkmıştı.⁴⁶ Haziran 1907'de 17 yaşındaki Zeyneb, vapurla memleketi Giresun'dan İstanbul'a kocasının yanına gelmişti. Polise verdiği ifadeye göre, rıhtımda, halasının oğlu olduğunu söyleyen bir adam (sonradan adının Ali Rahmi olduğu belirlenmişti) tarafından karşılanmış, adam seyahat tezkeresini görevlilere kaydettirmesine yardımcı olacağını, sonra da onu kocasına götürceğini söylemişti. Adam belgeleri kaydettirdikten sonra Zeyneb'i boş bir eve götürmüş ve oraya kilitleyerek silahla tehdit etmişti. Kilitlendiği boş

erken salıverilecek olan 47 mahkûmun adları verilmişti, bu listede *fiil-i şeni* suçu işleyen ya da işlemeye niyet etmiş olan yedi kişiden ikisi kadındı. Bu kadınlar ya çocuklarla cinsel ilişkiye girmişti ya da *fiil-i şeni* kategorisinde başka cinsel suçlar da bulunmaktaydı. Yakın geçmişte yayınlanan bir Türkçe hukuk sözlüğünde de *fiil-i şeni*, "ırza geçmek" olarak tanımlanmıştır. Ali Şafak, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, İstanbul, Temel Yayınları, 1996.

46 Bu olayla ilgili bütün belgeler için bkz. BOA ZB 65/93.

evde iki gün iki gece (ya da ifadenin başka kopyalarına göre dört gün dört gece) boyunca Zeyneb'i kaçıran adam ve bir başkası (sonradan Mehmed Ali olduğu belirlenmişti) defalarca onun ırzına geçmişlerdi. Bu sürenin sonunda adamlar Zeyneb'e bir çarşaf ve bir şemsiye vererek vapura bindirmiş, kocasının bulunduğu Kasımpaşa'ya yollamışlardı. Ona, Ali Rahmi'nin imzaladığı bir pusulayı da vererek bunu Mehmed Ali'nin pastanesine götürmesini, kaçırıldığı gün elinden alınan kayıp eşyalarını istemesini söylemişlerdi. Zeyneb Kasımpaşa'ya gelince kocası Ali'yi bulmuş ve olanları anlatmıştı. Birlikte Mehmed Ali'nin dükkânından eşyalarını alıp polise gitmişlerdi. Mehmed Ali tutuklanmış, Ali Rahmi de aranmaya başlanmış, Kavala'da bulunduktan sonra tutuklanarak İstanbul'a getirilmişti.

Mehmed Ali'nin anlattıklarına göre o kadınla ilgili hiçbir şey bilmiyordu, Ali Rahmi'yi ise çok az tanıyordu. Her ikisi de Giritli olmakla birlikte, aynı kasabadan değillerdi. Mehmed Ali, Ali Rahmi'yle Kavala'daki kardeşini ziyarete gittiği zaman tanışmıştı; Ali Rahmi'nin orada bir dükkânı vardı. Kadının eşyalarına gelince, Mehmed Ali, Ali Rahmi'nin Kavala'ya gitmeden önce dükkânına bir şeyler bırakacağını, kendisine pusulasını getirene bunları vermesi gerektiğini söylediğini iddia ediyordu. Eşyaları bir hamal getirmişti. Polis neden kendisine birinin iftira edeceğini sorunca da, bilmediğini, ama işin aslının kendisine gerçekten iftira edildiği olduğunu söylemişti.

Ali Rahmi İstanbul'a getirilip sorgulandığında anlattıkları Zeyneb'in anlattıklarından çok Mehmed Ali'ninkine benziyordu. Ali Rahmi Zeyneb'e Giresun'dan İstanbul'a gelen vapurda rastladığını söylüyordu.⁴⁷ "Açık saçık giyinmiş olduğundan," Zeyneb'i öteki yolculara sormuş, onlar da Giresun'da uslu durmadığı için İstanbul'a gönderildiğini söylemişlerdi. Ali Rahmi, Zeyneb'e vapurda Ahmed adında birisiyle karısının göz-kulak olduğunu, ama vapur İstanbul'a geldiğinde hastalanmış olan Ahmed'in kendisinden ona yardım etmesini, gerekli kâğıtların hazırlanmasından sonra da onu Ahmed'in evine götürmesini istediğini iddia ediyordu. Ahmedlerin evini bulamayınca Zeyneb'i, oğlunun yanında yaşamaya Kavala'ya giden bir arkadaşının boş olduğunu bildiği evine getirmişti. Zeyneb eşyalarını oradan oraya taşımak istemediğini söyleyince de Ali Rahmi eşyaları sonra-

47 Polis, Ali Rahmi'yi sorgularken onun da vapurda olduğunu zaten daha önceden öğrenmişti.

dan alınmak üzere Mehmed Ali'nin pastanesine yollamıştı. İzleyen iki gün boyunca iki tarafın da rızasıyla cinsel ilişkide bulunmuşlardı. (Ali Rahmi, Zeyneb'in evli olduğunu bilmediğini iddia ediyordu.) Zeyneb gitmek istediğinde, giysileri kötü durumda olduğu için bir çarşaf istemiş, o da Zeyneb'i Kasımpaşa vapuruna bindirmeden önce bir çarşaf ile bir şemsiye almıştı. Ali Rahmi ona Mehmed Ali'nin dükkânını da tarif etmiş ve bavulunu alabilmesi için de bir pusula yazmıştı.

Bu olayda tıbbi bulgular bir sonuç vermemişti. Zeyneb muayene edildiğinde fark edilen morluklar boynunda, göğsünde ve kollarının üst bölümünde görülen emme ve ısırma izleriydi. Bu tür izler rızayla girilen ilişkilerde de olabilecek cinstendi, bunlar için silah tehdidiyle zorlanan bir cinsel ilişki olması gerekmiyordu. Zeyneb'in rıhtımda karşılaştığı adamın tamamen yabancı biri olduğunu söylemesi, fakat Ali Rahmi'nin Giresun'dan hareket eden vapurda olduğunun bilinmesi, kızın ifadesini şüpheli kılıyordu. Ayrıca Ali Rahmi ile Mehmed Ali, Zeyneb'in onlara yüklediği şiddet suçlarını işleselerdi, her halde Zeyneb'e bulunmalarını kolaylaştıracak isim ve adresi vermezlerdi. Kuşkusuz polis soruşturması sonucunda mevcut belgelere dahil edilmeyen başka bazı delillere ulaşılmış olması da mümkündü. Ancak polis soruşturmayı, Mehmed Ali ile Ali Rahmi'nin şiddet kullanarak Zeyneb'in ırzına geçtikleri varsayımı doğrultusunda sürdürme kararı almıştı.

Bu olayda kesin olarak fiilen ne olduğunu bilmek hiçbir zaman mümkün olmayacaktır, fakat olayın bize ne tür cinsel şiddet suçları işlendiğinin yanı sıra toplumun bazı başka yönlerini gösteren özellikleri vardır. Konuyla en doğrudan ilgili olan nokta, kadınların aldatılarak ya da zorla cinsel istismara uğrayabilecekleri durumlara düşürülebildikleriydi. Buna kaynaklarda çok sık rastlamasak da, kadınların kocaları ya da riyakâr yabancılar tarafından genelevlere satıldıkları ya da kahvehanelerde zorla oynatıldıkları durumlar vardır.⁴⁸ Bu olay aslında cinsel şiddetten daha çok yasal olmayan cinsel ilişkiler ve bir kadının yaptıklarını saklayabilmek için nelere başvurduğunu göstermesi açısından belki de daha açıklayıcıdır. Konunun bu yönü ise bu kitabın kapsamı dışındadır.

48 Örn. bkz. BOA ZB 624/65; BOA ZB 603/81; BOA ZB 408/8 ve *İkdam*, 6 Temmuz 1894.

Bütün cinsel şiddet olayları ırza geçmeye kadar varmayabilirdi. Sözlü ve fiziksel taciz özellikle kadınlara yönelmekle birlikte sık sık genç erkeklere de yapılıyordu. Ahmed Rasim'e göre sözlü taciz ve sokakta çimdik atma çok yaygındı. Çoğu kez kadınlar bu tür tacizlere karşı sözlü tepki vererek, belki de bir şemsiye ya da iğneyle kendilerini korumaktaydılar.⁴⁹ Bu tür taciz olaylarının çoğuna kadınlar genellikle hemen anında cevap vermekle birlikte kadınları koruyan yasal hükümler vardı ve adamlar bazen taciz nedeniyle tutuklanıyordu. Örneğin Şerif Naci Bey ile Mehmed Bey sokakta peşlerine düştükleri kadınların şikâyet etmesi üzerine tutuklanmışlardı.⁵⁰ Ancak bu tür tacizler bazen daha fiziksel de olabiliyordu; Feyzi bin Bayram adlı bir asker Divanyolu'nda iki kadını çekiştirerek bir ara sokağa sürüklemeye çalışmaktan tutuklanmıştı.⁵¹

Yetişkinlere yöneltilen cinsel saldırılar kadınlarla sınırlı değildi. İsmail adında 18 yaşında bir genç, geceyi bir başka adamla içerek geçirmişti, ikisi de arabacılık yapıyordu, eve dönerken Mahmudpaşa Camisi'nin tuvaletini kullanmak istemişlerdi. O noktada daha büyük olan İbrahim, İsmail'in ırzına geçmeye çalışmıştı. İsmail direndikçe, İbrahim onu dövmeğe başlamış ve boğmaya çalışmıştı. İsmail sonunda kendini korumak için bıçağını çekip İbrahim'in yüzünü kesmişti. İsmail ertesi sabah bir sütçü dükkânında bir bardak süt içerken tutuklanmıştı.⁵²

Cinsel şiddet olaylarının pek çoğu çocukları kapsar. Bu olaylardan bazılarında şiddet, cinsel ilişkinin kendisiyle sınırlıdır. Defterdar Camisi'nin müezzini ve mahalle bekçisi Efe Mehmed Efendi, Kasımpaşalı Hürmüz Hanım'ın yedi yaşındaki kızı Nazire'nin ırzına geçmekten giydiği hükümü temyize taşımıştı. İtirazında kızı hiç tanımadığını, kızın kendi evine hiç gelmediğini, ayrıca bu filân kendisinin değil, kızın olduğunu ve kendisini ayarttığını iddia ediyordu. Bu iddianın ilk bölümü Nazire'nin Mehmed'in evindeki eşyayı, özellikle de yatak odasını anlatabildiği gerekçesiyle; ikinci bölümü ise Nazire'nin yedi yaşında olduğu ve sanık daha önce de benzer

49 Ahmed Rasim, *Dünkü İstanbul'da Hovardalık*, s. 51; "Kadın ve Zamparalık," *Muharrir Bu Ya*, 1926; yeni baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımev, 1997.

50 BOA ZB 64/5.

51 BOA ZB 66/118.

52 *İkdam*, 8 Mayıs 1899.

bir suçtan hüküm giydiği gerekçesiyle reddedilmişti. Mehmed'in itirazında dikkat çeken bir nokta şiddet kullanmadığını iddia etmesiydi; tıbbi muayenede Nazire'ye müdahale edildiği görölüyordu, ama başka hiçbir şiddet göstergesi yoktu.⁵³ Bir başka olayda 10 yaşındaki Ayşe kaybolmuştu, beş altı gündür ortalıkta yoktu. Sonra Pangaltı sokaklarında gezinirken bulunmuştu, bulanlar kızın ailesini aramak üzere onu evlerine almışlardı. Ayşe'yi evlerine alanlar ailesini arama sürecinde bir şeylerden kuşku duymaya başlamışlardı. Çocuk tıbbi muayeneye götürölmüş ve bekâretinin bozulduğu anlaşılmıştı. Polis kendisini sorguya çektiğinde, bir bakkal ile kardeşinin onu evlerine götürdüğünü ve adamlardan birinin bekâretini bozduğunu söylemişti.⁵⁴ Burada önemli bir nokta adamların çocuğa başkaca bir şiddet uygulamamış olmaları ve sonra serbest bırakmalarıydı.

Başka çocuklar bu kadar şanslı değildi. Mustafa ile bir arkadaşı, Rıza adlı bir çocuğun ırzına geçmek üzere harekete geçtiklerinde, oğlan bağırma-ya başlamış, Mustafa da onu bacağından bıçaklamıştı.⁵⁵ Bir mültecinin dokuz yaşındaki kızı Sünböl kaybolduktan bir gün sonra ölü bulunmuştu. Çocuk cinsel saldırıya uğradıktan sonra boğulmuştu.⁵⁶ İkiisi asker, biri başıbozuk üç kişi 12 yaşındaki Ziver'in ırzına geçtikten sonra onu bıçaklayarak öldürmüşler, bir çuvala koyduktan sonra da bir kuyuya atmışlardı.⁵⁷

Geç Osmanlı İstanbul'unda işlenen cinsel şiddet suçlarının türü ve sayısını ölçme olanağımız olmadan ve bu sayıların istatistiksel önemini, Osmanlı toprakları içinde ve dışındaki başka kentlerdeki benzer istatistiklerle karşılaştırarak sınamadan, bu suç türünde neyin Osmanlıya özgü olduğunu kesin olarak söyleyebilmek imkânsızdır. Anlatılara dayanan veriler, özellikle Osmanlıya ait olabilecek herhangi bir şeye işaret etmese de, belki çocukların maruz kaldığı cinsel saldırıların oranının aşırı yüksek olması bir işaret sayılabilir. Görünürdeki bu yüksek oran, farklı türdeki cinsel şiddet

53 *Ceride-i Mahakim*, No. 195 (22 Mart 1299 [3 Nisan 1883]).

54 *İkdam*, 15 Ağustos 1894.

55 *İkdam*, 19 Ağustos 1894.

56 *Vakit*, 28 Mayıs 1879.

57 BOA Y.PRK.ZB 37/8. Burada cebren fiil-i şeni denmişti, yani "zorla ırza geçmek" ya da bu durumda, cinsel eylemin şiddetini vurgulamak amacıyla "çocuğa zorla tasallut." Ziver'in, muhafız bölüğünde görevli bir subayın kayınbiraderi olması bu tür şiddetin toplumun her katmanını etkileyebildiğini göstermektedir.

olaylarının bildirilme oranlarındaki farklılıklar gibi başka faktörleri ya da duyarlılıkları da yansıtır olabilir. Örneğin bekârete fazlasıyla değer veren bir kültür, eğer kızlık zarı çocukken yitirilmi se, sonradan iffetsiz davranışlarla suçlanmaya meydan vermemek amacıyla bunu belgelemek isteyebilirdi.

İNTİKAM

İntikam, cinayet vakalarının en yaygın nedenlerinden biridir, fakat intikam alma isteğine yol açan tutkular hem çoktur, hem de çok çeşitlidir. Bunlar hakaret olarak algılanan bir söze duyulan öfkeden, karşılık görme-yen aşka kadar uzanır, ama hepsi haksızlığa uğramışlık duygusunu barındırır ve durumu düzelterek bir çözüm içerir. İntikam açıkça, büyük ölçüde toplumsal bir koşullanmadır. Pek çok toplumda kişinin toplumsal konumunu koruyabilmesi için kendisine yöneltilen iftiraların ya da hakaretlerin öcünü almasını gerekir. Bu duygu, sırf erkeklere özgü olmamakla birlikte çoğu zaman özellikle erkekleri etkiler ve erkekler yalnızca kendilerine değil, kadınlara yapılan hakaretlerin de öcünü alma sorumluluğunu taşırlar.

Çoğu intikam vakasında kişi (genellikle kendi) onurunun kırıldığını ve saygınlığını yeniden kazanabilmek için kültürel açıdan onaylanan tek şeyin şiddet eylemi olduğunu hisseder. Aristidi adında bir kömür hamalı, bir gece arkadaşı Mihal ile meyhaneden evine dönerken, durup işemek istemişti. Mihal yoluna devam ederken bir tabanca sesi duymuş, dönüp baktığında Aristidi'nin yere düştüğünü görmüştü. Kafasından vurulan Aristidi az sonra ölmüştü. Katil bir başka kömür hamalı Kefalonyalı Andrea'ydı. Andrea ve Aristidi birkaç gün önce tartışmışlar ve Aristidi ona vurmuştu.⁵⁸ İntikam gecikmemiş ve kesin olmuştu.

Bu olay kişisel intikamın nasıl olması gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir. Hem Petropoulos'a, hem de Gallant'a göre intikam, en azından bazı kültürlerde, ne kadar kişiselse o kadar iyi sayılırdı.⁵⁹ Kurbanı yakın mesafeden bıçaklayıp öldürmek, tabancayla uzaktan vurmaktan daha çok tercih edilirdi. Ama başka olayların da gösterdiği gibi işin nihayetinde önemli olan ulaşılan neticeydi.

58 *İkdam*, 22 Eylül 1899. Benzer bir olay için bkz. İkinci Bölüm, Kadri ve Tatar Kadri olayı.

59 Petropoulos, *Songs of the Greek Underworld*; Gallant, "Honor, Masculinity, and Ritual Knife Fighting."

Salt intikam olduğu anlaşılan bir başka olay daha kişisel bir yaklaşım sergiliyordu. Abraham adıyla da tanınan Artin, Doktor Hekimyan Efendi'nin evinde hizmetçi olarak çalışırken işten çıkartılmıştı. Kısa bir süre sonra evde hırsızlık yaptığından kuşku duyulan Artin'le ilgili bir soruşturma başlatılmıştı. Artin bu onur kırıcı davranışların öcünü almak için gizlice eve girmiş, önce tavan arasında saklanmış, sonra da doktorun yatağının altına gizlenmişti. O gece doktor yatağa girip uykuya daldıktan sonra Artin yatağın altından çıkarak, yanında getirdiği sopayla doktoru dövmeye başlamıştı. Kocasının bağırmasını duyarak odaya gelen karısına da sıkı bir dayak atmıştı. Kayıtlar Artin'in neden doktoru ve karısını öldürmeden bırakıp gittiğine ilişkin bir şey demiyordu. Artin bunun için 10 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştı.⁶⁰

Her tür hakaretin intikamı alınırdı. Bir çamaşırcı kadın işsiz bir gömlekçi tarafından bıçaklanmıştı. Gömlekçi Yani bir süredir işsizdi ve "boşda gezmekteydi. Çamaşırcı kadın ona, bir kasabın yanında haftada beş meci diye ücretle iş bulma sözü vermiş, ama sözünü tutmayınca bıçaklanmıştı. (Kadın yakınlardaki bir hastanede tedavi edildikten sonra evine gönderilmişti; haber Yani'ye ne olduğunu yazmıyordu, ama büyük olasılıkla hemen tutuklanmıştı.)⁶¹ Burada intikam duygusu kuşkusuz düş kırıklığı ve öfke gibi başka nedenlerle birleşmişti.

Bazı olaylarda intikamın alınış biçiminin, intikama neden olan hareketle ilişkili olduğu fark edilebilir. Başka olaylarda, her ne kadar koşulları, özellikle de aşırı tepki gösteren kişinin ruh halini bilmemiz imkânsız olsa da, intikamın işlenen kabahatten kat kat fazla olduğu görülür. 1898'in yaz aylarında meydana gelen bir olay buna iyi bir örnektir. Bir adam, anlaşılan yazdığı bir mektupta karşı tarafın hoşuna gitmeyecek şeyler söylediği için öldürülmüştü. Bu olayı ilginç kılan yalnızca baş aktörlerinin hepsinin Hint kökenli, hatta bazılarının Hint uyruklu olması değil, cinayet silahının bir kılıç, saldırganın da 85 yaşında olmasıydı. Her zamanki gibi olayın nasıl cereyan ettiğine ilişkin farklı şeyler anlatılıyordu.⁶²

Olayla ilgili bazı gerçeklerde kuşku duyulacak bir şey yoktu. İstanbul'da ikâmet eden 85 yaşındaki Hintli tüccar Mirza Mehmed Bey, tanıdığı

60 *İkdam*, 17 Aralık 1898.

61 *İkdam*, 27 Nisan 1896.

62 Burada anlatılanlar duruşma tutanaklarından alınmıştır, bkz. *İkdam*, 5 ve 14 Mart 1899.

Abdülvahid Efendi'den bir mektup almıştı. Bundan kısa bir süre sonra Mehmed Bey, birlikte iş yaptığı bir başka Hintli tüccar Hasan Efendi'nin evine gitmişti. Bu ziyarette kılıçlar çekilmiş, Abdülvahid Efendi öldürülmüş, Hasan Efendi ile Mehmed Bey de yaralanmışlardı.

Mirza Mehmed Bey, dava boyunca savcılığın topladığı bilgilerden ve tanıkların ifadelerinden epey farklı şeyler anlatmıştı. Mehmed Bey'in ifadesinden Abdülvahid Efendi'den gelen mektubu önemsemediği anlaşılıyordu, "şöyle böyle bazı şeyler yazıyor idi" demişti. Aynı gün Hasan Efendi'nin evine çağırılmıştı. Hasan Efendi aracılığıyla Hindistan'dan para geldiğini sanarak çağrıldığı eve gitmiş, orada küçük bir bekleme odasına alınmıştı. Beklerken Abdülvahid Efendi gelmiş ve mektupla ilgili konuşmak istediğini söylemişti. Ancak Mehmed Bey, bunu sonra konuşabileceklerini söyleyerek onu başından savmıştı. Mehmed Bey'e göre o anda kapı açılmış ve içeri aralarında Hasan Efendi'nin oğlu ile Hasan Tahsin Efendi'nin⁶³ de olduğu yedi sekiz kişi girmişti; hep birlikte kılıçlarıyla ona saldırmaya başlamışlardı. Mehmed Bey de her zaman üstünde taşıdığı kılıcını çekmiş ve sağa sola sallayarak odadan dışarı çıkmıştı. Bu arada Hasan Efendi'yi yaralamıştı, ama onu öldürmeye çalışmıyordu, yalnızca kendini savunma amacındaydı. Ona göre odadan çıktığı zaman Abdülvahid Efendi hâlâ yaşıyordu, büyük olasılıkla kendisine saldıranlar tarafından öldürülmüş olmalıydı. Zaten eğer Hasan Efendi'nin evine birini öldürmek için gitmiş olsaydı, tabancasını yanına alırdı.

Ancak savcılığın ve tanıkların anlattığı hikâye bambaşkaydı. Abdülvahid Efendi'nin Mirza Mehmed Bey'e yolladığı mektup ona hakaretler yağdırıyordu. (Mektubun çevirisi mahkemede okunmuştu, ama gazetede yer alan tutanağa dahil edilmemişti.) Mektuba çok öfkelenen Mirza Mehmed Bey, Abdülvahid Efendi'ye kötülük yapma niyetiyle Hasan Efendi'nin evine gitmişti. Hasan Efendi'nin evinde küçük bir bekleme odasına alınmış, burada Hasan Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi'yle konuşmuştu. Mehmed Efendi'ye gelen mektubu göstermişti ve anlattığı üzere epeyce öfkeliydi. Abdülvahid Efendi odaya girince, Mirza

63 Hasan Efendi'nin kayınbiraderi ve askeri cezaevinde memur olan Hasan Tahsin Efendi'ye de Mirza Mehmed Bey'i yaralamaktan dava açılmıştı.

Mehmed Bey önce ona vurmuş, sonra da kılıcıyla saldırmaya başlamıştı. Mehmed Efendi merdivenlerden yukarı kata koşarak ev halkını aşağıya inmemeleri için uyarmıştı. Sonra koşarak mahalle kahvesine gitmiş ve komşuları yardıma çağırmıştı. Bu ara sesleri duyan Hasan Tahsin Efendi, ne olduğunu görmek için aşağı kata inmişti. O sırada Mehmed Efendi koşarak odadan çıkıyordu, Mirza Mehmed Bey de Abdülvahid Efendi'yi kılıcıyla doğramaktaydı. Kılıcını almak üzere tekrar yukarı koşmuş, döndüğünde Hasan Efendi'nin de orada olduğunu görmüştü. Mirza Mehmed Bey ikisine birden saldırmış, bu karışıklık içinde Hasan Efendi'yi yaralamış, Hasan Tahsin Efendi de onu yaralamıştı. Sokağa fırlayan Mirza Mehmed Bey kahvehaneden çıkan bir grup tarafından sarılmış, sıkıştırıldığı köşede, Hüseyin adlı bir hamal çıkıp elinden silahını alana kadar taş tutulmuştu.

O yaz akşamı her ne olup bittiyse, mahkeme yalnızca gazete haberlerindeki ifadeleri değil, diğer tanıkların ifadelerine ve raporlarda belirtilen, ama gazete haberinde özetlenmeyen fiziksel bulgulara da dayanarak, Mirza Mehmed Bey'i kasıtsız cinayetten suçlu bulmuş ve 15 yıl ağır hapis cezasına çarptırmıştı.⁶⁴

Bu vakada iki önemli nokta vardı. Birisi Abdülvahid Efendi'nin Mirza Mehmed Bey'e yolladığı mektuptu; gazetelere yansıyan duruşma tutanaklarında farklı biçimlerde özetlenmiş olsa da bu mektup elimizde bulunmuyor. Mirza Mehmed Bey "şöyle böyle bazı şeyler yazıyor idi" derken aslında Abdülvahid Efendi'ye saldırmak için bir nedeni olduğunu inkâr etmek istiyordu. Abdülvahid Efendi gelmeden önce babasının evindeki bekleme odasında mektubun gösterildiği Mehmed Efendi, mektubun para meselesiyle alakalı olduğunu söylüyordu. Mahkeme memurları mektubun baştan aşağıya hakaret dolu olduğunu belirtmişlerdi. Bu görüşler tam olarak birbirini tutmuyordu. Büyük olasılıkla mektupta çeşitli konulara değinilmişti. En azından bunlardan birinin para olmasına kesin gözüyle bakılabiliirdi. Mirza Mehmed Bey'in para konusunda epey kaygısı vardı. Hasan Efendi'yi ziyaret etmesi istendiğinde, parayla ilgili olabileceğini düşündüğü

64 İlerlemiş yaşı nedeniyle Mirza Mehmed Bey'in cezasının "bila-teşhir" olması kararlaştırılmıştı. Aslında 15 yıl küreğe mahkum edilmişti. Ancak gerçekten de 15 yıl kürek cezası çekmesi beklenmiyor olmalıydı. Bazen kürek cezası ağır hapis cezası yerine kullanılmaktaydı.

için hemen gittiğini belirtiyor, ayrıca Abdülvahid Efendi'ye zaman zaman para ve giyecek verdiğini ekliyordu. Belki de Abdülvahid Efendi, Mehmed Bey'in kendisine karşı tutumundan alınmış ve mektubunda hoş olmayan bazı şeyler yazmıştı. Abdülvahid Efendi'nin hakaret niyetiyle yazmadığı şeyleri Mirza Mehmed Bey'in hakaret olarak algılamış olması da mümkündür. Mirza Mehmed Bey'in gösterdiği tepkiyi beklemediği açıktı. Tanıklar Abdülvahid Efendi'nin kendisini savunmak için bir şey yapmadığını (buna zaten hazırlıklı olmadığını), yalnızca kendisine kıymaması için ona yalvardığını söylüyorlardı. Eğer kasten Mehmed Bey'e hakaret etmiş olsaydı, böyle bir tepkiye karşı hazırlıklı olmalıydı. Gene de hem Mehmed Bey'in davranışları, hem de tanıkların anlattığı galeyana gelmiş hali, onun mektupta kanla ödenmesi gereken bir şey olduğuna inandığına işaret etmekteydi.

Bu olayın anlaşılmasına ilişkin ikinci önemli nokta da İstanbul'da kılıçlarını kuşanmış vaziyette dolaşmaya alışık ve onları kullanmaya hazır bir grup Hintli tüccarın bulunmasıydı. Büyük ölçüde kendi aralarında iş görmelerine karşın, toplumsal bağlamda yalıtılmış olmadıkları anlaşılıyordu. Davada sunulan deliller, bu grubun mahallelerinde iyi bilindiklerini, samimi, hatta yakın dostluklar kurduklarını da açıkça gösteriyordu. Bu adamlar ticaretle uğraşıyorlardı, para sıkıntısı içinde olmadıkları kesindi. Şiddet, toplumun alt katmanlarında daha yaygın olmakla birlikte, şiddet vakalarına toplumun her tabakasında rastlanabileceğini bu olay açıkça gösteriyordu. Ayrıca olay, Beyoğlu'nda, kentin en kalabalık bölgelerinden Fırzuğa'da meydana gelmişti. Birkaç tanık Mirza Mehmed Bey'in daima kılıcı belinde dolaştığını söylemişti, dolayısıyla hem Mehmed Bey, hem de bu topluluğun diğer üyeleri mahallede (belki de daha geniş bir çevrede) sık görülen kişiler olmalıydılar. Bu da insanların sokakta silahlı adam görmeye alışık oldukları anlamına geliyordu. Yani kabadayı/külhanbeyi kültürü şiddet kullanan ya da en azından her zaman kullanmaya hazır olan en büyük alt kültür olabilirdi ama, yukarıda açıklandığı gibi kesinlikle şiddete yönelik tek alt kültür değildi.

Mirza Mehmed Bey ve Abdülvahid Efendi olayında, mektupta Mehmed Bey'i bu kadar öfkeliendirecek şeyin ne olduğu tam olarak açıklığa kavuşturulamamışsa da, şimdi göreceğimiz Osman Ağa cinayeti bize, katili

kanlı bir öfkeye yönelten eylemlerin çok daha açık bir tasvirini sunmaktadır. Ancak burada da öfkeyi tetikleyen olayın nasıl yorumlandığı ve tam olarak nasıl bir öfkeye yol açtığı spekülasyona açıktır.

45-50 yaşlarındaki Şumnulu⁶⁵ arabacı Osman Ağa, 1895 yılının 15 Temmuz akşamı Fatih ile Unkapanı arasında bulunan Haydar Mahallesi'ndeki evinin ahırında öldürülmüştü. Vücudunda çok sayıda bıçak yarası vardı, ama aldığı ilk yara ciğerini delmiş ve ölümüne neden olmuştu. Son nefesini vermeden önce yardım çağırmaya ancak fırsat bulabilmişti. Polis, olay yerinde yapılan incelemenin sonucunda saldırganın çatılardan atlayarak ve bahçeden bahçeye geçerek kaçtığına ve sokağa ulaştığına karar vermişti.⁶⁶ Bütün gece çalışan polis, katilin adını belirleyebilmiş ve nerede saklandığını bulmuştu. Eve yapılan baskında katil, üstündeki kanlı giysiler ve kanlı cinayet aletiyle kısıkrak yakalanmıştı.

İlk gazete haberinde⁶⁷ katilin, üç dört ay kadar önce Osman Ağa'nın yanında çalışmış olan 25 yaşındaki Çolak Mustafa olduğu belirtiliyordu. Mustafa yakalandığı zaman suçunu itiraf etmiş ve kendisine olan borcu hakkında konuşmak için Osman Ağa'ya gittiğini söylemişti. Osman Ağa'yı tehdit etmek için bıçağını çekmiş, ama nasıl olduysa onu bıçaklamıştı.

Ancak soruşturma sırasında farklı bir hikâye ortaya çıkmıştı.⁶⁸ Mustafa da Osman Ağa gibi Şumnuluydu⁶⁹ ve gerçekten onun yanında

65 Bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Şumen.

66 Yardım çağırısına gelen polis memurlarının listesi, Osmanlı polisinin böyle bir cinayete nasıl yaklaştığını göstermesi açısından ilginçtir. Olay yerine gelen ilk ekipe Fatih Başkomiseri İzzetli İsmail, İkinci Komiser Şemsi, Üçüncü Komiser Arif, Komiser Muavini Eşref ve polis memurları Ömer Lütfi, Hakkı ve Ali Rıza bulunmaktaydı. Burada okurun dikkatinin çekilmesi gereken bir nokta da, bu olayla ilgili haberlerin, halkın polisle yaptığı işbirliği, ilk çözüm olarak polise başvurması ve adli tıp gibi konularda da önemli bilgiler sunduğudur.

67 *Sabah*, 17 Temmuz 1895.

68 Ne yazık ki elimizde dava tutanaklarının tamamı yoktur. Mustafa'nın cinayet nedenini de belirten mahkeme kararı *Sabah*'ta (22 Nisan 1896) yayınlanmıştı. Aynı tarihli *İkdam*'da yalnızca kararı bildiren daha kısa bir haber çıkmıştı. Gene aynı tarihli *Le Moniteur Oriental* de verilen cezayı aktardıktan sonra Mustafa'nın Osman Ağa'nın kızıyla evlenmek istediğini belirtmişti.

69 Olayla ilgili haberlerde Mustafa mülteci olarak tanımlanırken Osman Ağa'dan mülteci olarak bahsedilmiyordu. Bunun nasıl bir önemi olduğu belirsizdir: Osman Ağa İstanbul'a mülteci olarak gelmemiş olabilir; belki her ikisi de mülteciydi, fakat ya şans eseri yalnızca biri için "mülteci" tanımı yazılmıştı ya da Osman Ağa'ya mülteci denmemesinin nedeni, Mustafa'nın aksine, hali vaktinin yerinde ve kendisine bir yer edinmiş olmasındandı. Yukarıda belirtildiği gibi mülteciler, özellikle de Balkanlar'dan gelenler, o dönemde İstanbul nüfusu içinde önemli bir grup oluşturuyorlardı, ayrıca sık sık şiddet olaylarına karıştıkları görülmüyordu.

çalışmıştı. Osman Ağa'ya kızıyla evlenmek istediğini söyleyince, Osman Ağa onu yalnızca reddetmekle kalmamış, aynı zamanda işten de kovmuştu. Bu olaydan birkaç ay sonra Mustafa Osman Ağa'nın ahırına, kesinlikle onu öldürmek niyetiyle gitmişti. Mustafa, kasıtlı cinayetten hüküm giymiş ve ölüm cezasına çarptırılmıştı.⁷⁰

Eğer mahkemenin kararının haklı olduğunu ve Mustafa'nın cinayet nedeninin de doğru anlaşıldığını varsayarsak, bu olay bize birkaç şey anlatır. Mustafa'nın tutuklandığı zaman anlattığı şeyler ve itirafında cinayeti önceden tasarlamadığını söylemesi biraz hukuk bilgisi olduğunu ima ediyordu. Bu durumda cezası görelî olarak daha hafif olacak, önceden tasarlanmış cinayete ölüm cezası verilirken, o 15 yıl ağır hapisle kurtulabilecekti.

Mustafa'nın cinayet nedeninin hem müstakbel bir damat, hem de bir çalışan olarak reddedilmesi olduğu söylenmekle birlikte hâlâ yanıtsız kalan sorular vardı. Örneğin Mustafa'nın Osman Ağa'nın kızına karşı duygularının ne olduğu bilinmiyordu. Acaba amacı patronuna yakın olmak için bir formalite evliliği mi yapmaktı, yoksa kızına karşı gerçek duygular mı besliyordu? Eğer ikincisi doğruysa bu duygular karşılıklı mıydı ya da öyle olduğunu mu düşünüyordu? Bunun engellenmiş bir aşk olma olasılığı da tek başına bir nedendi ve belki Mustafa babanın ortadan kalkmasıyla kızın sevgisini hâlâ kazanabileceğini umut ediyor olabilirdi. Cinayetin yapılış şekli, yani çoklu bıçak yarası, soğukkanlı bir planı değil, daha çok öfkeyle işlenmiş vakaları akla getiriyordu. Mustafa'nın, Osman Ağa tarafından reddedildiği için kendisini küçük düşürülmüş ve hakarete uğramış hissetmiş olması ihtimali yüksekti. Bilmediğimiz bir ayrıntı da Osman Ağa'nın bu konuşma sırasında nasıl bir dil kullanmış olduğuydu. Mustafa'nın kızgınlığının ve intikam almaya yeltenmesinin bu dilden kaynaklanmış olması da bir olasılıktı. Mustafa'nın kovulmasından cinayetin işlenmesine kadar aradan üç dört ay geçmişti. Küçük düşürülme duygusu ile intikam alma isteğinin zamanla artmış olması muhtemeldi. Bu ani bir öfke değil, zamanla beslenen bir kindi.

Daha önce gördüğümüz Camélia vakasının (İkinci Bölüm, s. 104-105 vd.) bir bölümünde anlatılan cinayetin arka planı, bir kapatmanın

⁷⁰ Cezanın infaz edilip edilmediğini kesin olarak bilmiyoruz. Ancak Sultan Abdülhamid'in bu tür olaylardaki yaklaşımı göz önüne alındığında, cezanın müebbetle çevrilmiş olması ihtimali çok yüksektir. Sonradan hapis cezası da kısaltılmış olabilir.

yaşamına dair bazı ipuçları veriyordu. Öldürülmesi yeraltı dünyasından çok tutkuyla ilişkili görünmekteydi. Onunla birlikte evdeki herkesin (anne-si Despina, Kırkor diye de bilinen uşağı Arşak ve köpeği) boğazı kesilerek öldürüldüğü anlaşılmıştı. Kapılar ve pencereler kapalı ve kilitliydi, eve zorla girildiğini gösteren hiçbir bulgu yoktu. Onları öldüren bıçak evin mutfak bıçağıydı, hiçbir yerde evden birinin kaçtığını gösteren kan lekesi yoktu.

Bu cinayetle ilgili çıkan son gazete haberi,⁷¹ cinayetin sırrını açıklarken, özellikle kilitli kapıların (ki cesetler bulunduğundan beri bu konu üzerine çok çeşitli yorumlar yapılmıştı), fakat daha çok da cinayetin çözülmesinde etkili olan polis çalışmasının titizliği üzerinde duruyordu. Önceki haberlerde de okurlara kurbanların ne tür yaralar aldıkları ve cesetlerin durumu hakkında (yaklaşık 10 gün önce öldükleri dahil olmak üzere) ayrıntılı adli deliller sunulmuştu. Bu son haberde yaralarla ilgili daha ayrıntılı bilgiler bulunmaktaydı, örneğin Arşak'ın aldığı yaraların ölümcül olmayabileceği, yani hemen yaralarından dolayı değil, sonradan kan kaybından öldüğü belirtiliyordu. Arşak'ın mutfakta ölü bulunduğu yerdeki kan lekeleriyle ilgili bilgiler de vardı. Polisin adli delillere ve cinayetin yeniden kurgulandırılmasına dayanarak vardığı sonuç, Arşak'ın önce köpeği, sonra ellerindeki yaralara bakılırsa uykudan uyanıp kendini savunmaya çalışan Despina'yı öldürdüğü, ardından tek bir darbeye uyumakta olan Camélia'nın boğazını kestiği, en sonunda da kendisini bıçakladığıydı. Mutfakta bulunan (ve olay çözülene kadar polisin gizli tuttuğu) Ermeni harfleriyle ve çok daha kötü bir Türkçeyle acemice yazılmış bir pusula da bu sonucu destekliyor ve pekiştiriyordu. Çok kötü bir Türkçe'yle yazıldığı için *Moniteur* pusulayı tam olarak çevirememiş, ama şöyle aktarmıştı: "Je me suis trouvé forcé de faire ceci." (Kendimi bunu yapmak zorunda hissettim).

Moniteur ayrıca Arşak'ın neden bunu yaptığı sorusuna da bir yanıt vermişti. Gazetenin dediğine göre Arşak, Camélia'ya âşık ve evine girip çıkan değersiz adamları deli gibi kıskanıyordu. *Moniteur'a* göre "C'est en effet à la passion, à la passion brutale et bestiale, qu'on doit attribuer ce drame" (Aslında bu dramı tutkuya, acımasız ve hayvani bir tutkuya bağ-

71 *Le Moniteur Oriental*, 19 Mayıs 1896. Bu olayla ilgili diğer kaynaklar için bkz. İkinci Bölüm, dipnot no. 13.

lamak gerekiyordu). Kuşkusuz, elde edilen delillere bakıldığında bu akla uygun bir açıklamaydı. Arşak, kendi boğazını kestiğinde ve kendini ölüme teslim ettiğinde kuşkusuz çok güçlü bir duygunun pençesindeydi. Bunu bir intikam olarak görüp görmediğiye yanıtı olmayan bir soruydu. Aslında intikamdan çok, belki müthiş bir umutsuzluk ya da karamsarlık söz konusuydu, ama öfke de, intikam unsurları da eksik değildi. Arşak, Camélia'nın onun duygularını görmezden gelerek –bunun için onu gerçekten suçlasa da suçlamasa da– kendisine haksızlık yaptığına inanıyordu. Yani ona göre hata Camélia'nın kendisinde değil, içinde bulunduğu durumdaydı, fakat Arşak yine de kendisine haksızlık edildiğini düşünüyordu. Böyle düşündüğü çok açıktı ve belki Camélia'nın karşı cinsle ilişkileri biraz da onurunu kırıyordu. Arşak'ın kendini bundan kurtarması ya da durumu düzeltmesi için başka bir yol bulamadığı anlaşıyordu.

ÖFKE

Şiddet kullanma isteği bize yabancı olsa bile, belki de intikam alma'nın mantığını anlayabiliriz, başka bazı davranışlar ise akıl ve mantık yoluyla açıklanamaz gibi görünür. İnsanların zaman zaman görünüşte saçma sapan bir şeyden ya da hiçbir şey olmadan da tahrik olup şiddet çılgınlığına kapıldığı görülmüştür. Bunlardan bazıları kuşkusuz gerçek ve ciddi psikolojik hastalıklardan kaynaklanabilir,⁷² ama çoğu zaman bir anlık tahrik, insanın içinde başka nedenlerden ötürü birikmiş olan öfkeyi kolayca tetikler. Bazı vakalarda patlamaya neden olan alttaki etmenleri hissedebilmek mümkün olabilir, fakat elimizde yeterli kanıtın olmadığı çoğu olayda yapabildiğimiz elimizdeki sınırlı bilgilere dayanarak akıl yürütüp tahminde bulunmaktır.

Yukarıda intikamla ilgili anlatılan bir olay bize bazı ipuçları verebilir. Yani isimli adam işten çıkarılmış bir gömlekti. Pirlanti adlı çamaşırcı kadın ona iş bulma sözü vermiş, ama sözünü yerine getirmemişti. Yani belki de Pirlanti'ye bıçakla saldırdığında adam yerine konulmadığını sanıp intikam alıyordu, ama aslında yalnızca büyük bir düş kırıklığı ve öfkeden ötürü böyle davranıyordu; gerçek hedef Pirlanti'nin kendi değil, temsil

72 Osmanlı hukuk sisteminin şiddet eylemlerinde psikolojik hastalıkları ceza indirimi nedeni olarak kabul ettiğine dair bir örnek için bkz. BOA ZB 15/29.

ettiği şey, yani adamın içinde bulunduğu durumla ilgili olarak yaşadığı düş kırıklığı ve hissettiği öfkeydi.

O an onu tetikleyen olayla orantısız olarak aniden patlak veren şiddetli öfke olaylarının büyük çoğunluğunun, çoğu işsiz ya da geçici işlerde çalışan alt sınıflardan kişileri içeriyor olması büyük olasılıkla rastlantı değildir. Onlar yalnızca gerginlik ve düş kırıklıklarını ifade edecek fazla bir çıkış yolu olmaksızın toplumsal ve ekonomik sorunlarıyla baş etmek zorunda değillerdi, etrafa saldırmakla kaybedecekleri bir şeyleri de yoktu. Böyle bir vakada işe karışan üç kişi de seyyar satıcıydı. Ali bir küfeciydi.⁷³ Erik satan bir çocuktan para bozmasını istemişti, ama aldığı bozuk paraların birini beğenmemiş ve çocuktan onu değiştirmesini istemişti. Çocuk başka bozuk parası olmadığı için parasını geri vermeye yeltenmişti. Oralarda olan bir enginaracı Ali'ye hoş olmayan bir şeyler söylemiş (ne söylediğini bilmiyoruz), Ali de öfkeyle oradan ayrılmıştı. Biraz sonra elinde bir bıçakla dönmüş ve enginaracı Mevlud'u göğsünden bıçaklamıştı. Küfeci Ali kaçarken bir meyveci kafasına sepet atarak onu durdurmuş ve Ali tutuklanmıştı. Mevlud daha sonra aldığı yaralardan dolayı ölmüştü. Mevlud'un Ali'ye ne dediği bilinmemekle birlikte, Ali'nin tepesini attırdığı kesindi. Dikkat çeken bir şey de öfkenin kendini hemen göstermemesiydi. Ali oradan “Ne cesaretle...” ya da “Keşke şöyle yapsaydım...” gibi birtakım karanlık düşüncelerle ayrılmıştı. Öfkesinin patlama noktasına gelmesi de çok sürmemişti. Mevlud ne söylemiş olursa olsun, bu hemen anında intikam gerektirecek kadar ağır bir hakaret değildi, dolayısıyla ölümcül bir öfkeyi tetikleyecek türden bir şey de olmamalıydı. Bu yüzden Ali'nin önceden zaten kızgın olduğunu, üzerinde bir süre kara kara düşünmüş olsa da, Mevlud'un sözlerinin tepesini attırmaya yettiğini söyleyebiliriz.

Ali'nin başka ne tür sorunları olduğunu da bilmiyoruz. Onun bir seyyar satıcı olduğunu ve bir kahvehanede yatıp kalktığı için ekonomik durumunun bozuk olduğunu biliyoruz. Yaşam koşullarının zorluğu içinde bulunduğu ruhsal durumu da etkilemiş olmalıdır. Birinci Bölümde

73 Küfeci aynı zamanda başkalarına ait malları küfeyle taşıyan hamal anlamına da gelir, ama *Oriental Advertiser* onu “seyyar satıcı” (marchand ambulant), *İkdam* da “ayak satıcısı” olarak tanımladığı için Ali'nin küfe yapan veya satan biri olduğundan neredeyse emin olabiliriz. Olay 3 Haziran 1896 tarihli *Oriental Advertiser* ile 3 ve 4 Haziran 1896 tarihli *İkdam*'da haber yapılmıştı.

çalışmak için İstanbul'a göç eden çok sayıda bekâr erkek olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla Mevlud'un Niğde'den, Ali'nin de Harput'tan gelmiş olmaları hiç de şaşırtıcı değildi. Eğer Ali İstanbul'da yalnız yaşıyorduyse (ki bir kahvehanede yatıp kalktığı için yalnız olduğunu düşünmemiz çok yanlış olmaz), davranışları üzerinde sınırlayıcı etkiler yaratacak bir ailesi ve yakın arkadaşları yoktu, bu da onun hareket tarzını etkilemiş olabilirdi. Ali, yalnızca gerginliklerini atmasına yardımcı olacak bir aileden ve bunun üzerine yükleyebileceği dışsal sınırlamalardan yoksun değildi, yaptıklarının sonucunda ailesine ne olacağını düşünmesi de gerekmiyordu.

Bu kategoriye giren hamalların karıştığı birkaç olaydan daha söz edilebilir. Şiddeti neyin kışkırttığı bilinmeyen bir olayda bir hamal ile bir Musevi arasında bir tartışma başlamış, hamal Museviyi dövüp tekmelemiş ve polis gelip kendisini tutuklayana kadar elindeki ipi kamçı gibi kullanarak adamı yol boyunca kovalamıştı.⁷⁴ Bir başka olayda da bir dükkânda çıraklık yapan bir İranlıya, sokak çeşmesinden su alırken saldırmışlardı. Saldırgan bir hamaldı, gence sırtında taşıdığı küfeyle vurmıştu, çünkü su sırasının gençte değil kendinde olduğunu söylüyordu.⁷⁵ Bu örnekte şiddet bahanesini biliyoruz, ama aslında bu olayda ortada şiddete yol açacak bir şey yoktu.

Dik yokuşları ve ancak birkaç geniş kaplama yolu bulunan İstanbul'da tekerlekli araçlar nadirdi. Kentte mal taşımak için yük hayvanları kullanıldığı da olurdu, ama malların büyük bölümü hamallar tarafından taşınırdı. Gezinler kitaplarında kentin hamallarından söz ederler. Hamallar her zaman her yerde görülmekle birlikte, yaşamları hiç de kolay değildi. Çok ağır yükler taşıyorlardı, ama evleri yoktu, kahvehanelerde ya da ahırlarda yatıp kalkıyorlardı. Çoğu evlerinden çok uzaktaydılar ve kıt kanaat yaşamaya çalışıyorlardı. Bu koşullarda yaşayan birinin zaman zaman sabrının tükenmesine ve tepesinin atmasına şaşmamak gerekir.

Ancak, insanların birdenbire ve hiç yoktan şiddete yönelmesinin tek nedeninin yoksulluk ve yalnızlık olduğu sanılmamalıdır. Rafael adlı bir çocuk, manav Arif'in sepetinden bir salkım üzüm çalınca Arif, çocuğun peşinden koşmuş, yakalayınca da yanında taşıdığı makasla bileğini kesmiş-

⁷⁴ *İkdam*, 23 Mart 1896. Mağdurun Musevi olmasının olaylar bağlamında bir önemi yoktu. O dönemde İstanbul'da kişileri dinsel, bazen de etnik kimlikleriyle tanımlama alışkanlığı vardı.

⁷⁵ *İkdam*, 6 ve 8 Temmuz 1894.

ti. Bu olayda yoksulluğun yarattığı gerilim bir rol oynamış olabilirdi, ancak buradaki şiddet patlamasının nedeni muhtemelen insanı tahrik eden şeyin tekrar tekrar yaşanmasıydı. Üzüm çalmak, defalarca tekrarlanmadığı sürece, genellikle şiddete yol açacak türden bir kabahat sayılmazdı. Kuşkusuz Arif'in dükkânından meyve çalan tek çocuk Rafael değildi, üstelik Rafael'in bunu ilk kez yapmıyor olması da muhtemeldi. Benzer bir başka olayda 14 yaşında bir oğlan çocuğu bir bostana girerek ot toplamaya başlamıştı. (Babası çobanlık yaptığı için muhtemelen hayvanları doyurmak için yapıyordu bunu.) Bostan bekçisi de çocuğu kaba etinden bıçaklamıştı.⁷⁶ Burada bekçinin tepesini atıran her halde çocuğun bostana izinsiz girmesi değil, bütün zamanını bostana giren çocukları kovalamakla geçirmesinin yarattığı birikimdi.

Başka vakalarda öfkeyi doğuran şeyin tek bir olay olduğu aşikârdır; üstelik bu tür bir öfke krizi çok farklı geçmişleri olan her sınıftan insanın başına gelebilirdi. Bu tip vakaların bazılarında belki de tepkiyi anlamak mümkündür.

Dün iki doktor, bir çocuğu ameliyat etmek üzere Tataavl'a da bir eve çağırılmışlardı. Ameliyat başarısız olmuş ve çocuk ölmüştür. Çocuğun o sırada evde olmayan babasına haber salınmış, adam geldiğinde hiçbir şey söylemeden henüz gitmemiş olan doktorlardan birinin boğazına sarılarak onu bıçaklamaya teşebbüs etmiştir. Gürültüyü duyan komşular yetişerek iki adamı ayırmışlardır, fakat baba, bu felakete neden olduğunu düşünerek onlar gelene kadar doktoru yaralamıştır. Öbür doktor ise kargaşadan yararlanarak evden sıvışmıştır.⁷⁷

Çocuğunu henüz kaybetmiş bir babanın, ilk önüne gelen ve çocuğun ölümünden muhtemelen bir miktar sorumlu olan kişiye ani ve şiddetli bir tepki göstermesi belki bağışlanabilir. Bu durumda babanın, çocuğun ölümünden gerçekten de doktorları sorumlu tutup tutmadığı tartışmalıdır, ama o anda saldırayabileceği başka biri yoktu. Çoğu insan bu olayı tetikleyen nedene, önceki örneklerden bazılarında olduğundan daha kolay sempati duyabilir, ama mekanizma çok da farklı değildir. Muhtemelen ameliyatın hemen yapıl-

⁷⁶ Tarik, 9 Temmuz 1886.

⁷⁷ *Levant Herald*, 11 Ekim 1890.

ması gerekmiyordu, ama çocuk bir süredir hastaydı, bu da babada bir gerilim yaratmıştı. Birikmiş gerilimi tetikleyen şey her zaman çok önemli olmayabiliyordu, ama bu durumda çok güçlüydü ve şiddetli bir öfkeye yol açmıştı.⁷⁸

Vereceğimiz son örnek, bir insanın bir anda nasıl cinnet geçirebileceğini çok açık biçimde göstermektedir. Gümrük memuru Hafız Necib Efendi, insanın ölümcül bir öfkeye ne kadar çabuk kapılabileceğini göz ardı ettiği için yaşamından olmuştur. Necib Efendi, Dağıstan muhaciri Hafız Halid'in oturduğu kahveye girince, ona elindeki eriklerden ikram etmişti. Halid reddetmiş, ama Necib ısrar edince Halid bıçağını çıkararak Necib'in boğazını kesmişti. Necib ölürken aralarında herhangi bir anlaşmazlık olmadığını, olayın "sadece bir iki erikten" çıktığını söylüyordu. Ancak Halid cinayeti işlediğini itiraf etmişti ve anlattıkları hikâyeye bambaşka bir yön kazandırıyor. Necib şakacı biriydi, koyu dindar olan Halid'e erik yedirmeye çalışırken, erikleri şarapla yıkadığını söylemişti.⁷⁹ Burada cinayet "sadece bir iki erikten" çıkmamış, bir adamın dinine hakaret edilmiş ve yaptığı şey büyük olasılıkla öbür dünya umutlarına bir tehdit olarak alınmıştı.

Halid'in yaşamındaki sorunların neler olduğu söylenmese de, akla yatkın bir yorum yapabilecek kadar bilgimiz vardır. Halid kendisini ciddiye alan biriydi, dindardı ve en azından bir dereceye kadar eğitim almıştı (Hafız olduğu biliniyordu.) Aynı zamanda bir muhacirdi ve bir kahvehanede yatıp kalkıyordu. (Bu, cinayetin işlendiği kahvehane değildi.) Hafızlığı nedeniyle geldiği köyde önemli biri olmalıydı, ama İstanbul'da, belki çok küçük bir grup dışında bir mevkii ya da toplumsal statüsü yoktu. Ne kadar zamandır İstanbul'da olduğunu ya da buradaki yaşama uyum sağlamış olup olmadığını bilmiyoruz, ama her halde içinde bulunduğu konumdan hoşnut değildi, belki hor görülüyordu ve bunlar onu büyük ölçüde duygusal bir gerilim içine sokuyordu.⁸⁰

78 Bu olayı daha geniş bir tarihsel bağlama oturtmak gerekirse, yakın bir tarihte İstanbul Cerrahpaşa'da tıp fakültesinde hoca olan bir doktorun hastanesinin oto parkında, anlaşıldığı kadarıyla hayatını henüz kaybetmiş olan bir hastanın yakınlarından biri tarafından vurulup öldürülmüş olduğunu belirtmemiz gerekir. *Milliyet*, 13 Kasım 2005 (<http://www.milliyet.com/2005/11/13/guncel/guno7.html>); 18 Kasım 2005 (<http://www.milliyet.com/2005/11/18/yasam/ayas.html>). Bu olayda cinayet önceden planlanmıştı, yukarıdaki olayda böyle değilmiş gibi görünmekle birlikte, babanın bıçak taşıdığı ima edilmekteydi.

79 *İkdam*, 18 Temmuz 1898.

80 Dağıstanlı olmasının konuyla ne ölçüde ilgili olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Hakaret olarak algılanmış bir harekete gösterdiği tepkide bunun belirleyici bir unsur olduğu kesindir.

Buraya kadar sunulan örnek olaylarda, bu tür davranışlar erkeklere özgüymüş gibi görünse de, durumun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Ne yazık ki, kadınların aniden ortaya çıkan şiddetli öfke nöbetlerini ayrıntılarıyla anlatan çok az belge vardır. Arşivlerde bulunan bir grup belge, kadınların da aşırı öfke gösterebildiğini ima eder, ama ayrıntıya gitmez. Bu grupta saldırı kurbanlarının resmi tıbbi raporları bulunmaktadır. Raporlar ayrıntılı olarak yaraların ne olduğunu ve derecelerini anlatır, ayrıca saldırıya uğrayan kişi ile saldırgan olduğu iddia edilen kişinin kim olduklarını yazar. Örneğin böyle bir belgede Rıza adlı manavın, Şerife Hatun tarafından dövülmesi sonucu bir gözünün kör olduğu belirtilmiştir. Saldırı hakkında başka bilgi yoktur.⁸¹ Böyle birçok belge bulunmaktadır. Elimizde bu saldırılarla ilgili ayrıntılı bilgi olmadığı için, bu tür vakalarda tam olarak ne olup bittiği ya da olayın nedeni hakkında bir şey söylemek mümkün değildir, ama büyük olasılıkla bunların çoğu ya da büyük çoğunluğu ani bir öfkeden kaynaklanmış olabilir. Örneğin bir hamala taş atan bir kadının bunu önceden tasarlamamış olduğu neredeyse kesin gibidir.⁸² Bu tıbbi raporlar kadınların başka kadınlara ve erkeklere de saldırdıklarını, bazen tek başlarına, bazen de bir başka kadın veya kadınlarla ya da bir erkekle birlikte hareket ettiklerini gösterir.⁸³ Yani kadınlar, erkekler kadar çok saldırı suçu işlememişlerse de (daha kapsamlı ve güvenilir sayısal veriler ortaya çıkana kadar bu konu yoruma açıktır), onlarla aynı tür saldırıları gerçekleştirmiş görünmektedirler. Kadınların yaptığı saldırılarla ilgili bu tıbbi raporlarda ender olarak bıçaklardan söz edilir, bu da kadınların üstlerinde erkeklerden daha az silah taşıdıklarına işaret ediyor olabilir. Eğer bu doğruysa, aniden öfkeye kapılan kadınların ellerinde silah olması ihtimali erkeklere göre daha düşüktü, dolayısıyla kadınların gerçekleştirdiği saldırılar pek ölümle sonuçlanmıyor, bu nedenle de polisin ya da gazetelerin dikkatini çok çekmeyebiliyordu.⁸⁴

Ne tetiklerse tetiklesin, ani bir öfkenin, şiddete karşı geliştirilen toplumsal sınırlamalar karşısında galip gelmesi olasılığı, yalnızca geç Osmanlı

81 BOA ZB 348/84.

82 BOA ZB 40/2.

83 BOA ZB 300/6 ve BOA ZB 300/14.

84 İkinci Bölümde bahsedilen bir olayda fahişe Ayşe, Hayriye'yle kavgasını yarıda bırakarak bir bıçak satın almaya gittiği, sonra geri dönerek Hayriye'yi öldürmüştü.

İstanbul'una özgü bir şey değildi; bu her kültürde oluyordu (ve bugün de olmaktadır). Şiddete karşı kültürel koşullanma güçlü olduğu takdirde bu, şiddetin ortaya çıkma olasılığını etkileyebiliyordu, ama bu koşullanmayı aşabilecek kadar öfkeli kişilerin her zaman var olabileceği bilinmelidir. Bu tür olayların bazılarında Abdülhamid dönemi İstanbul'unda kültürel koşullanmaların ne olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Örnek olayların sayısının az olması ve bunlardan bazılarıyla ilgili yeterli bilgi olmaması, kesin bir şey söylenmesini engellemektedir, fakat kesin bilgimiz olan birkaç olaya bakarak, şiddeti yaratanların İstanbullu olmadıkları gerçeğinin önemi üzerine yorum yapılması mümkün görünmektedir. Acaba Dağıstanlı Hafız Halid ya da Harputlu Ali, şiddete karşı kültürel koşullanmaları görece zayıf olduğu için mi öyle davranmışlardı? Yoksa öfkeye yol açan neden her türlü kültürel koşullanmayı aşacak kadar güçlü müydü? Bu noktada bu soruları yanıtlamak mümkün görünmemektedir.

AİLE İÇİ ŞİDDET

Şiddet yatıştırılmadığında her zaman kurban olabilecek birini arar ve bulur. Öfkenin kabarmasına neden olan bir yaratık birdenbire başka biriyle yer değiştirebilir; yalnızca savunmasız ve el altında olduğu için seçilmiştir.⁸⁵

Aile içi şiddet, evde ve aile içinde gösterilen şiddettir. En çok da bir adamın karısına uyguladığı şiddet anlamına gelir, ama kesinlikle bununla sınırlı değildir. Aile içi şiddeti, kadına karşı şiddetle karıştırmamak gerektiğini düşünüyorum. Aile içi şiddet birçok olayda, bir önceki bölümde ele alınan öfke sonucu meydana gelen bir şiddet türünün, kişinin öfkesini ve düş kırıklıklarının acısını en yakınındaki kişiden çıkarttığı özel bir durum olarak görülebilir. Ancak bütün aile içi şiddet olayları bu tabloya uymaz. Bazı eylemler daha hesaplanarak yapılmıştır.

Aile içi şiddetin ne kadar yaygın olduğu ya da çoğunlukla ne şekilde yapıldığıyla ilgili genelleme yapmak imkânsızdır. Birçok olay bildirilmiş, soruşturulmuş ve cezalandırılmış olsa da, şiddet olayları içinde en az şikâyet

85 Girard, *Violence and the Sacred*, s. 2.

edilen türün bu olduğu neredeyse kesindir. Anlatısal veriler aile içi şiddetin ne kadar yaygın olduğunu göstermese de, en azından hangi yöntemlerin kullanıldığı ve bu tür şiddeti tetikleyen unsurların neler olduğu hakkında genel bilgi verir.

Birçok vakada yalnızca bir tartışma sonucunda şiddete başvurulduğu bilgisi verilmiştir, bu da ya aniden bir öfke patlaması yaşandığını ya da peş peşe gelen olayların şiddete dönüştüğünü düşündürür. Rusçuklu arabacı Ahmed karısını kolundan bıçakladığı için tutuklanmıştı.⁸⁶ Adı belirtilmeyen bir başka adam karısını dövmekten ve yüzünü birçok defa yaralamaktan gözaltına alınmıştı.⁸⁷ İsmail, karısı Sıdika'yı kalafat demiriyle yaralayınca yakalanmıştı.⁸⁸ Bütün bu olaylarda sadece şiddetin bir tartışma sırasında başladığı söylenmiştir. Benzer bir olayda bize Rosalie'nin kız kardeşine gitmek üzere evden çıkarken kocası tarafından sustalı çakıyla böğründen yaralandığı söylenir.⁸⁹ Yorgi'nin Rosalie'yi neden bıçakladığı belirtilmediyse de bunun nedeni muhtemelen Yorgi'nin itirazına rağmen kız kardeşini ziyarete gitmesiydi.

İçkinin başka şiddet olaylarında olduğu gibi aile içi şiddette de rolü vardı. İçkinin işin içine karıştığı aşağıdaki olay, polise bildirilmeyen aile içi şiddetin derecesinin ne olabileceğini de gösteriyordu. Ahmed Sezai Efendi eve aşırı sarhoş durumda gelmiş ve kayınvalidesi Rukiye Hanım'la tartışmaya girişmiş, sonra da tabancasını çıkarıp ateş etmişti. Mermi Rukiye Hanım'ın sol omuzunu sıyırmıştı. Ertesi gün bir akrabasını ziyarete gittiğinde ev sahibi onun yaralı olduğunu görmüş ve polise haber vermişti. Rukiye Hanım'ın damadıyla tartışmasını ve yaralanmasını gizlemesi çok ilginç olmakla birlikte, bunu neden yaptığının ilişkin bir bilgi yoktur.

İçkinin neden olduğu bir başka vaka da basit bir saldırının ötesine geçip cinayetle son bulmuştu. Hacı Hüsnü adında bir sığır çobanı, anlaşılan eski karısı Rahime'yle yeniden evlenmek istemişti. Ancak konuyu Rahime ve ailesiyle konuşmaya gittiğinde sarhoştı. Her nedense tabancası da yanındaydı. İsteğini dile getirdikten sonra giderek daha ısrarcı olmaya

86 *İkdam*, 12 Ağustos 1896.

87 *Sabah*, 20 Temmuz 1895.

88 *İkdam*, 2 Haziran 1896.

89 *Sabah*, 25 Temmuz 1895. Kullanılan ifadelerden Rosalie'nin yalnızca bir ziyarete gitmekte olduğu anlaşılır, ama evde kocasıyla tartıştıktan sonra evden çıkmaya niyetlenmiş olması da muhtemeldir.

başlamış, eski kayınvalidesi Zehra Hatun direnince de Hüsnü silahını çıkartıp onu vurmıştu. Ardından da eski kayınpederi Pomak Ali Pehlivan'ı vurmıştu. (İlk raporda, ateş etmesinin ardından Ali Pehlivan'ı kamasıyla da bıçakladığı yazılıydı, ama bu bilgi sonra hazırlanan daha ayrıntılı raporlarda yer almıyordu, dolayısıyla böyle bir şey belki hiç olmamıştı.) Hüsnü, eski karısı Rahime bağırmaya başlayınca onu da karnından vurmıştu, ama onun yarası çok ağır değildi. Ana kız iyileşmiş, ama Ali Pehlivan aldığı yaralardan dolayı ölmüştü. Sonradan Hacı Hüsnü 15 yıl ağır hapse mahkûm edilmişti.⁹⁰

Hüsnü alkolün etkisi altındaydı ve eğer alkollü olmasaydı böyle davranmayabilirdi. Ancak, onu pencere demirlerini çalmakla suçlayan eski kayınpederini öldüren Çerkez Ali gibi (bkz. İkinci Bölüm) o da öfkelenmişti ve ailevi durumundan dolayı düş kırıklığı içindeydi. İki olayda da şiddet (en azından ilk başta) eşe yöneltilmemişti, ama şiddete yol açan şey bozulan evlilikti. Hüsnü'nün neden boşandığını bilmiyoruz. Ancak sonraki davranışlarına bakarsak, başına gelenlerden karısının ailesini sorumlu tutmuş gibidir. Karısıyla yeniden bir araya gelememesinin sorumluluğunu bir yere kadar onlara yüklediği açıktır. Ali yalnızca işini kaybettikten sonra karısını dövmeye başlamış, karısı onu terk ettikten sonra hayatı daha da kötüye gitmişti. Bu örnekte aile içi şiddetin başka gerginliklerin sonucu olarak başladığı açıktır.

Benzer bir başka olaysa, sanki biraz daha planlı gibiydi. Bir gece Nazife Hanım camiden eve dönerken,⁹¹ ona arkadan saldırılmış ve kaba etinden bıçaklanmıştı. Saldıran eski damadıydı. (Eski damat tutuklanmış, kadın da nisa hastanesine kaldırılmıştı.)⁹² Saldırgan Rıfat'ın eski kayınvalidesini sokakta görünce aniden öfkelenerek onu bıçaklamış olması mümkündü, ama olayın ayrıntıları bu saldırının planlanmış olduğuna işaret ediyordu. Bu tür şiddet olaylarının az çok düzenli olarak tekrarlandığı da

90 *Sabah*, 17 ve 18 Temmuz 1895; *Le Moniteur Oriental*, 2 Şubat 1896. Hüsnü'nün sığır çobanı olması, Ali Pehlivan'ın da Pomak adıyla anılması, ikisinin de Balkan mültecisi olduğunu düşündürür, bu da bir kez daha etnik ya da bölgesel kökenlerin şiddet uygulamaya yatkın olmadaki önemini gündeme getirmektedir.

91 Raporda "iki buçuk kararlarında" deniyordu, bu da güneş battıktan yaklaşık iki buçuk saat sonra anlamına geliyordu [ezani saate göre; akşam ezanı daima 12.00'de okunur].

92 *Tarik*, 9 Temmuz 1886.

görülebiliyordu. Üsteğmen olarak Hamidiye kruvazöründe görevli olan Salim Efendi, anlaşılan imam kayınpederine bıçakla saldırmayı alışkanlık haline getirmişti.⁹³

Aile bireylerine şiddet uygulayanlar boşanmış olsun olmasın sadece öfkeli kocalar ya da damatlar olmuyordu. Bir sabah erken saatlerde Galata'da bir sokakta yaralı bulunan adam ifadesinde, işe giderken karşısına kayınpederinin çıktığını ve sözlü tacizde bulunduktan sonra kendisini bıçakladığını anlatmıştı.⁹⁴ Bu olayda neden belirtilmemişti, ama ailevi bir durumdan kaynaklandığı neredeyse kesindi. Bazı vakalarda anlaşmazlığın kökenindeki ailevi nedenler hiç net olmayabiliyordu. Osman adlı bir bıçakçı amcaoğlu tarafından ağır yaralanmıştı, ama saldırının nedeni belirtilmemişti.⁹⁵ Aile içi ilişkilerden kaynaklanmış olması çok muhtemeldi, ama başka bir nedeni de olabilirdi.⁹⁶

Talihsiz bir kadına, kocasının ailesinden birkaç kişi saldırmıştı. Kalci [Hanım], 15 yıllık kocası Usub'u "imtizaç edemedikleri" yani birbirleriyle iyi geçinemedikleri için terk etmişti ve resmen boşanmaya çalışıyordu. Usub'u terk ettikten bir yıl sonra, çocuklarını görmek için çocukların okuluna gitmişti. Orada hoca onu kocasıyla barışmaya ikna etmeye çalışmıştı. Ancak Usub'la birlikte eve dönünce, Usub, kardeşi, babası ve kız kardeşiyle birlikte Kalci'yi dövmüş ve ayak bileğinden zincirlemişlerdi. Bu durumdan nasıl kurtulduğu gazete haberlerinde belirtilmemişti, ama bir şekilde kurtulmuş ve onlara dava açmıştı.⁹⁷ Bu bir adamın öfkeyle karısına vurması kadar basit bir olay değil, bütün aile tarafından planlanmış bir saldırıydı.

Gazetelere yansıyan vakalarla polis raporlarında gördüğüm aile içi şiddet olaylarının çoğu epeyce aşırı örneklerdi. Ancak bu, daha hafif atlatılan aile içi şiddetin daha fazla hoşgörülle karşılandığının bir göstergesi değildir, çünkü her türlü şiddette aynı örüntü geçerliydi. Bilgi sahibi olduğum olaylarda, aile içi şiddetin, tanımadık birine karşı işlenen aynı suçtan daha

93 BOA ZB 314/28.

94 *İkdam*, 30 Haziran 1896.

95 *İkdam*, 7 Haziran 1896.

96 Ayrıca bkz. yukarıda anlatılan ve aile içinde meydana gelen şiddet içerikli ev soygunları.

97 *Ceride-i Mahakim*, 12 Şubat 1296 (24 Şubat 1881).

farklı cezalandırılmadığını söyleyebilirim. Bir Çingene olan Nuri, yolda karşılaştığı karısı Ayşe'yi ağır yaralamıştı. Bu saldırı nedeniyle aldığı ceza üç yıl ağır hapisti.⁹⁸ Şevket Efendi, karısı Emine Hanım'ı dövdüğü için bir aya mahkûm edilmişti.⁹⁹ Bu cezalar, aile bireylerini içermeyen benzer saldırılar için verilenlerle uyum içindedir.

98 İlk haber için bkz. *İkdam*, 24 Mayıs 1895, ceza için bkz. 9 Mart 1896.

99 *İkdam*, 4 Haziran 1896.

SONUÇ

Abdülhamid döneminde İstanbul nüfusunun büyük bölümü şiddetin doğrudan muhatabı değildi, bu nedenle kişiler arası şiddet olaylarının miktarı abartılmamalıdır. Şiddet olayları az çok her gün olabiliyordu, ama gazetelere haber olmayacak kadar yaygın da değildi. Öte yandan gerçekten de şiddet olayları meydana geliyordu ve İstanbul nüfusunun hatırı sayılır bir kesimi için yaşamın bir parçasıydı. Birçok başka insan için ise yaşamlarında karşılaştıkları bir defalık bir olaydı. Gündelik hayatta şiddetle sürekli karşı karşıya gelen bazı insanlar kendilerini büyük ölçüde şiddet terimleriyle ifade ederken, buna gereksinim duymayanlar da bulunuyordu. Ama her iki durumda da onları ve yaşamlarını anlayabilmek, içinde yaşadıkları şiddeti tam olarak anlamaktan geçiyordu. Diğer insanların yaşamları şiddete atıfta bulunmadan da büyük ölçüde anlaşılabilir, ama onları bizim için görünür hale getiren ya uyguladıkları ya da kurbanı oldukları şiddetti.

Neticede karşı karşıya kaldığımız manzara kültürel değişim geçirmekte olan bir kent görünümüdür. Kent sakinleri arasındaki Batılılaşma eğilimlerinin farklı düzeylerde olduğu iyi bilinir. Devletin kamu düzenini koruma ve kişiler arası ilişkilere müdahale etme konusunda oynadığı rol de dahil olmak üzere başka alanlarda da farklılıklar göze çarpıyordu. Devletin gözünde, hem kendisinin hem de kişilerin kullanabileceği kabul edilebilir şiddet düzeyi 19. yüzyılın başlarından itibaren çok değişmişti. Devlet giderek artan oranlarda zor kullanma hakkını tekeline almıştı, ama uygulamalar eskisi kadar alenen değildi, kişilere uygulanan şiddette de aşırıya kaçılmıyordu. Aynı zamanda şehir sakinlerinin çoğu da devletin şiddet üzerindeki denetimini kabul etmişti ve gerektiğinde düzeni koruyabilmek için kendileri de etkin rol oynuyor ve şiddet içeren davranışlara doğrudan karşılık vermek yerine polisten ve adalet sisteminden yardım istiyorlardı.

Ancak çeşitli nedenlerle devletin kendi adlarına harekete geçmesini herkes hoş görmüyordu. Kabadayılar ve külhanbeyleri, daha eski bir dönemin kültürel bağlamı içinde şiddete başvurmaya devam ediyorlardı. Bazı etnik gruplar da şiddete karşı başka yerlere ait kültürel yaklaşımları

sürdürüyorlardı. Bazı kişilerse yeterince sosyalleşmemişlerdi, gerilim altındaydılar ya da psikolojik sorunları vardı.

Ayrıca bulguları grup düzeyinde genelleyerek tanımlayabilmek çok zordu, ortada çok çeşitli ve çok kültürlü olduğu kadar, daha nüanslı ve incelikli ele alınması gereken bir kent dokusu vardı. Şiddet olaylarını incelerken, yalnızca farklı gruplar arasındaki ilişkilere değil, grup üyeleri arasındaki ve farklı gruplara mensup bireyler arasındaki ilişkilere de şahit oluruz. Dinsel, etnik, hatta sınıflar arası etkileşim de söz konusuydu. Bir topluma grup düzeyinde baktığımız zaman grupların da bireylerden oluştuklarını ve homojen olmadıklarını kolayca gözümüzden kaçırabiliriz. Şiddet eylemleri her kesimde, bütün toplumsal ve etnik katmanlarda görülebiliyordu, ne cinsiyet fark ediyordu, ne de yaş. Kabadayılar ve külhanbeyleri ile özdeşleştirilen olgular, başka kavramlarla tanımlanan benzer gruplardan insanlarca da benimsenebiliyordu. Bir toplumu grup düzeyinde incelemek önemli ve yararlıdır, fakat bu, grup sınırlarını aşan ortak yönleri ve çoğu insanın sadece bir grubun üyesi olarak tanımlanamayacağı gerçeğini gizleyebilir.

Sonuçta şiddetin çeşitli görünümleriyle karşı karşıya kalırız. Bazıları için şiddet, başkalarına hükmetmek, statü kazanmak ya da zenginleşmek için bir araçtı. Başkaları için yalnızca bir eğlenceydi. Şiddet kimilerinin, üstlerine giydikleri kıyafetler ya da konuştukları dil kadar kimliklerinin ayrılmaz bir parçasıydı. Pek çok insan için de beklenmedik bir şey, kendilerinin bile olup bitene dek yapabileceklerini düşünemeyecekleri bir şeydi.

İstanbul birçok açıdan eşsiz bir kentti. Etnik açıdan çok bileşenli bir imparatorlukta kesişen bütün yolların kavşağında yer alması, ekonomik durumu, karmaşık ve hızla değişen nüfus yapısı ve en önemlisi tarihi, onu imparatorluğun olduğu kadar dünyanın da bütün diğer kentlerinden ayırıyordu. Ama aynı zamanda etrafındaki dünyanın da bir parçasıydı ve başka kentlerle birçok ortak özelliğe sahipti. Bu çalışmada elde edilen bulgulara dayanarak, İstanbul'un kişiler arası şiddet bağlamında başka kentlerle ortak bir örüntüye sahip olduğu, ama kentteki şiddet olaylarının çoğunu biçimlendiren özel etkenlerin de var olduğu söylenebilir. Açgözlülük ve öfke insanlık tarihinin herhangi bir döneminde, herhangi bir kültürde şiddeti tetikleyebilir, ama kabadayılar yalnızca Osmanlı kentlerinde vardı ve

kabadayı ve külhanbeyi kültürünün tuhaf bir karışımı da anlaşılan yalnızca İstanbul'da. İstanbul'daki kişiler arası şiddet örüntüsünün imparatorluğun genelini ne derece temsil ettiğini belirleyebilmemiz için İstanbul ve diğer Osmanlı kentleriyle ilgili daha fazla araştırma yapılması gerekiyor.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

- BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Y.A. HUS: Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.MTV: Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.AZN: Yıldız Perakende Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı
Y.PRK.ZB: Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı
ZB: Zabtiye Nezareti Belgeleri

GAZETE VE SÜRELİ YAYINLAR

- Ceride-i Mahakim*
İkdam
The Levant Herald and Eastern Express
Malumat
Milliyet (internet)
The Oriental Advertiser/Le Moniteur Oriental
Sabah
The Salt Lake Tribune
Tarık
Vakit

BAŞVURU KAYNAKLARI

- Duman, Hasan, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928/Union Catalogue of the Periodicals in Arabic Script in the Libraries of Istanbul*, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) İslam Konferansı Teşkilâtı, 1986.
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 8 Cilt, 1994.
Gövs, İbrahim Alâettin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, Yedigün Neşriyatı, 1946.
The Imperial Ottoman Penal Code: A Translation from the Turkish Text, çev. John A. Strachey Bucknill ve Haig Apisoghom S. Utidjian, Londra, Humphrey Milford, Oxford University Press (baskı: Lefkoşa, Kıbrıs, W. J. Archer, Supt. of the Government Printing Office). 1913.
Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi; Koçu Yayınları. 1958-1973.
—, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları. 1969; yeni baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2015.
Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1960-1972.
Nasrullah, M. (Binbaşı), Kolağası M. Rüşdü ve Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası (XX. Yüzyıl Başları)*, Haz. Rahmi Tekin ve Yaşar Baş (Hazırayanlar), İstanbul, Osmanlı Araştırma Vakfı, 2003.
The Ottoman Penal Code 28 Zilhijeh 1274, Fransızcadan çev. C.G. Walpole, Londra, William Clowes and Sons, Ltd, 1888.

Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, genişletilmiş 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.

SÖZLÜKLER

- Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Bocchetta, Vittore E., *Follett World-Wide Dictionaries: Italian*, Chicago, Follett Publishing Company, 1965.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 1993.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 3. baskı, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1995.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1951.
- Püsküllüoğlu, Ali, *Arkadaş Türkçe Sözlük*, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 1997.
- Redhouse, Sir James W., *A Turkish and English Lexicon*, 1890; yeni baskı, Beyrut, Librairie du Liban, 1974.
- Redhouse *Turkish-English Dictionary*, 1968; yeni baskı, İstanbul, SEV Matbaacılık ve Yayıncılık AŞ., 1997.
- Şafak, Ali, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, İstanbul, Temel Yayınları, 1996.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 1317; yeni baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

ANILAR VE SEYAHATNAMELER

- Ahmed Rasim, *Dünkü İstanbul'da Hovardalık*, 1922'de *Fuhş-i Atik*; yeni baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1987.
- , "Fiyakacı Kabadayılar-Kıyaklar-Hacamatçılar," *Muharrir Bu Ya*, 1926; yeni baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- , "Kadın ve Zanparalık," *Muharrir Bu Ya*, 1926; yeni baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- , "Kopuklar-Serseri Çocuklar," *Muharrir Bu Ya*, 1926; yeni baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- , *Muharrir Bu Ya*, 1926; yeni baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- , "Palavracı Kabadayılar," *Muharrir Bu Ya*, 1926; yeni baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Alus, Sermet Muhtar, *Masal Olanlar*, yay. haz. Nuri Akbayan, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Balıkhané Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 2001.
- Davey, Richard, *The Sultan and His Subjects*, 1907; yeni baskı, Piscataway, NJ, Gorgias Press, 2001.
- Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 1909; yeni baskı, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1974.
- Fesch, Paul, *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Paris, Librairie des Sciences Politiques et Sociales, 1907.
- İrtem, Süleyman Kani, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Osman Selim Kocahanoğlu (haz.), İstanbul, Temel Yayınları, 1999.
- , *Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü*, Osman Selim Kocahanoğlu (haz.), İstanbul, Temel Yayınları, 1999.
- MacFarlane, Charles, *Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of that Country*, Philadelphia, Lea and Blanchard, 1850.
- Mintzuri, Hagop, *İstanbul Anıları 1897-1940*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Neave, Dorina L., *Twenty-six Years on the Bosphorus*, Londra, Grayson & Grayson, 1933.

- Sema, Sadri, *Eski İstanbul Hatıraları*, Ali Şükrü Çoruk (haz.), İstanbul, Kitabevi, 2002.
- Sonnichsen, Albert, *Confessions of a Macedonian Bandit: A Californian in the Balkan Wars*, 1909; yeni baskı, Santa Barbara, California, The Narrative Press, 2004.

KİTAPLAR, MAKALELER VE BİLDİRİLER

- Akgündüz, Ahmed ve Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1999.
- Alangu, Tahir, *Çalgılı kahvelerdeki küllanbey edebiyatı ve nümuneleri*, İstanbul, İstanbul Yazıları No. 10, 1943.
- Alus, Sermet Muhtar, *Onikiler*, 1935; yeni baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Andrews, P. Alford, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul, Ant Yayınları, 1992.
- Asbury, Herbert, *The Gangs of New York*, 1928; yeni baskı, New York, Thunder's Mouth Press, 1998.
- Balcıoğlu, Mustafa, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., 2001.
- Başaran, Betül, "Policing İstanbul at the End of the Eighteenth Century: Selim III and His Urban Policies (1789-1792)" (yayınlanmamış bildiri, 39th Annual Meeting of the Middle East Studies Association of North America, Washington, D.C., 20 Kasım 2005).
- Behar, Cem, *A Neighborhood in Ottoman İstanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle*, Albany, State University of New York Press, 2003.
- Birinci, İhsan, "Eski İstanbul'da Kabadayılar," *Hayat Tarih Mecmuası* 14 (Mart 1966), s. 29-32.
- , "Tulumbacılar," *Hayat Tarih Mecmuası*, 9 (Ekim 1965), s. 76-82.
- Blanch, Lesley, *The Sabres of Paradise: Conquest and Vengeance in the Caucasus*, 1960; yeni baskı, Londra ve New York, I. B. Tauris, 2004.
- Blok, Anton, "The Meaning of 'Senseless' Violence," *Honor and Violence*, Cambridge, Oxford ve Malden, MA, Blackwell Publishers, 2001.
- Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Bucknill, John A. Strachey ve Haig Apisoghom S. Utidjian, "Introduction," *The Imperial Ottoman Penal Code*, Londra, Oxford University Press, 1913.
- Çeliktepe, Atilla, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu*, İstanbul, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2002.
- Chelkowski, Peter, "The Iranian Colony in İstanbul: Some Aspects of its Influence on the Homeland's Culture and Politics," *Kültür Ufukları: Talat S. Halman Armağan Kitabı* (Cultural Horizons: A Festschrift in Honor of Talat Halman), Syracuse, NY ve İstanbul, Syracuse University Press ve Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Clarke, Hyde, "On the Supposed Extinction of the Turks and Increase of the Christians in Turkey," *Journal of the Statistical Society of London*, Cilt 28, No. 2 (Haziran 1865), s. 261-293. <http://links.jstor.org/sici?sici=0959-5341%28186506%2928%3A2%3C261%3AOTSEOT%3E2.o.CO%3B2-R>
- Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Darling, Linda, "Another Look at Periodization in Ottoman History," *The Turkish Studies Association Journal* 26:2 (Sonbahar 2002), s. 19-28.
- Davison, Roderic, "Foreign and Environmental Contributions to the Political Modernization of Turkey," *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923: The Impact of the West*, Austin, The University of Texas Press, 1990.

- Deal, Roger, "The Kabadayis of Istanbul" (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Utah Üniversitesi, 2000).
- Demirci, Süleyman, "Living Together: Muslim and Non-Muslim in the Kadi's Court in Settling Diputes in the Ottoman Society: A Case Study of Kayseri c. 1750-1904" (yayınlanmamış bildiri, 19th Middle East History and Theory Conference, Chicago, 1 Mayıs 2004).
- Deringil, Selim, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, Londra ve New York, I. B. Tauris, 1998.
- Duben, Alan ve Cem Behar, *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility 1880-1940*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- Dumont, Paul, "Said Bey—The Everyday Life of an Istanbul Townsman at the Beginning of the Twentieth Century," *The Modern Middle East: A Reader*, ed. Albert Hourani, Philip Khoury ve Mary C. Wilson, Londra ve New York, I. B. Tauris, 2004.
- Dural, Halil, *Bize Derler Çakırca: 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Eldem, Edhem, "Istanbul: from imperial to peripheralized capital," Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters, *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Elias, Norbert, *The Civilizing Process*, çev. Edmund Jephcott, gözden geçirilmiş baskı, Malden, MA ve Oxford, Blackwell Publishing, 1994.
- Ergün, Mehmet, "II. Abdülhamit Döneminde Resmi 'Çeteler,'" *Tarih ve Toplum*, No. 189, Cilt 32 (Eylül 1999), s. 13-19.
- Ergut, Ferid, State and Social Control: The Police in Late Ottoman Empire and the Early Republican Turkey, 1839-1939 (doktora tezi, New School of Social Research, 1999) [*Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004].
- Faruqi, Suraiya, Bruce McGowan, Donald Quataert ve Şevket Pamuk, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire. Volume Two: 1600-1914*, Cambridge ve New York, Cambridge University Press, 1994.
- Finkel, Caroline, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300-1923*, New York, Basic Books, 2006.
- Foucault, Michel, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, çev. Alan Sheridan, New York, Vintage Books, 2. baskı, 1995.
- Frierson, Elizabeth, "Unimagined Communities: State, Press, and Gender in the Hamidian Era" (yayınlanmamış doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1996).
- Gallant, Thomas W., "Honor, Masculinity, and Ritual Knife Fighting in Nineteenth-Century Greece," *The American Historical Review*, Cilt 105, No. 2 (Nisan 2000), s. 359-382.
- Gawrych, George W., "The Culture and Politics of Violence in Turkish Society, 1903-14," *Middle Eastern Studies*, Cilt 22, No. 3 (Temmuz 1986), s. 307-330.
- , "Tolerant Dimensions of Cultural Pluralism in the Ottoman Empire: The Albanian Community 1800-1912," *IJMES* Cilt 15, No. 4 (Kasım 1983), s. 519-536.
- Geertz, Clifford, "Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture," *The Interpretation of Cultures*, New York, Basic Books, 1973.
- Gelvin, James L., *The Modern Middle East: A History*, Oxford ve New York, Oxford University Press, 2005.
- Georgon, François, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri," *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, ed. Desmet-Grégoire, Hélène ve François Georgon, çev. Meltem Atik ve Esra Özdoğan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.

- Girard, René, *Violence and the Sacred*, çev. Patrick Gregory, Baltimore ve Londra, The Johns Hopkins University Press, 1977.
- Goffman, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Gökman, Muzaffer, *İstanbul'u Yaşayan ve Yaşatan Adam Ahmet Rasim*, İstanbul, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, 1989.
- Hiçilmez, Ergun, *Eski İstanbul'da Muhabbet*, İstanbul, Cep Kitapları, 1989.
- , *Eski İstanbul Hayatı: Yosmalar Kabadayılar*, İstanbul, Pera Orient Yayıncılık, 1996.
- Hobsbawm, E. J., *Primitive Rebels, Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, New York, W. W. Norton, 1965.
- , *Bandits*, New York, Delacorte Press, 1969.
- Hodgkinson, Harry, "Introduction," M. Edith Durham, *Albanian and the Albanians: Selected Articles and Letters 1903-1944*, ed. Bejtullah Destani, Londra, Centre for Albanian Studies, 2001.
- Ignatieff, Michael, *A Just Measure of Pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution 1750-1850*, Londra ve Basingstoke, The MacMillan Press Ltd., 1978.
- İlkan, Faruk, "II. Meşrutiyet'te Serseri ve Mazanname-i Su'Eşhas Hakkında Nizamname," *Tarih ve Toplum*, Sayı 108 (Aralık 1992) s. 49/369-56/376.
- Kabacalı, Alpay, *Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1993.
- Kafadar, Cemal, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley ve Los Angeles, University of California Press, 1995.
- (Karak), Orhan Veli. *Bütün Şiirleri*, İstanbul, Adam Yayınları, 1987.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Karpat, Kemal, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1985.
- Kırlı, Cengiz, "The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman İstanbul, 1780-1845" (yayınlanmamış doktora tezi, New York Eyalet Üniversitesi [SUNY] Binghamton, 2000.
- Koçu, Reşat Ekrem, görüşmenin yayınlandığı yer: Sadi Yaver Ataman, *Türk İstanbul*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Lane-Poole, Stanley, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe, K.G. G.C.B. D.C.L. LL.D. &c. From his memoirs and private and official papers*, 2 Cilt, Londra ve New York, Longmans, Green, and Co. 1888.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- McCarthy, Justin, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, Princeton, The Darwin Press, 1995.
- , *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York, New York University Press, 1983.
- Meriç, Nevin, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi: Âdâb-ı Muâşeret 1894-1927*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2000.
- Monkkonen, Eric H., *Murder in New York City*, Berkeley, Los Angeles ve Londra, University of California Press, 2001.

- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyasetin Katl*, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- Onur, Necmi, *Ünlü Kabadayı Arab Abdo*, İstanbul, Halk Yayınevi, 1974.
- Pamuk, Şevket, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 2000.
- Petropoulos, Elias, *Songs of the Greek Underworld: The Rebetika Tradition*, çev. Ed Emery, Londra, Saqi Books, 2000.
- Pitcher, Donald Edgar, *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century with Detailed Maps to Illustrate the Expansion of the Sultanate*, Leiden, E.J. Brill, 1972.
- Quataert, Donald, "Labor and Working Class History During the Late Ottoman Period c. 1800-1914," *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730-1914*, İstanbul: The Isis Press, 1993.
- , "Manufacturing," Faroqhi, Suraiya, Bruce McGowan, Donald Quataert ve Şevket Pamuk, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire. Volume Two: 1600-1914*, Cambridge ve New York, Cambridge University Press, 1994.
- , *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge ve New York, Cambridge University Press, 1993.
- , *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908: Reactions to European Economic Penetration*, New York, New York University Press, 1983.
- Reed, Howard, "The Destruction of the Janissaries by Mahmud II in June, 1826" (yayınlanmamış doktora tezi, Princeton University, 1951).
- Scognamiglio, Giovanni, *Beyoğlu'nda Fuhuş*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1994.
- Sevel, Haldun, *Ustura Kemal: Şeref Sözü*, İstanbul, Tıglat Matbaacılık A.Ş., 2001.
- Shaw, Stanford, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, Cambridge, Harvard University Press, 1971.
- , *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. C. 1. Empire of the Gazis, The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976.
- , "The Population of İstanbul in the Nineteenth Century," *IJMES* Cilt 10, No. 2. (Mayıs 1979), s. 265-277.
- Shaw, Stanford ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, C. 2*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- Stoddard, Phillip, "The Ottoman Government and the Arabs, 1911-1918: A Preliminary Study of the Teşkilât-ı Mahsusa" (yayınlanmamış doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1963).
- Swanson, Glen, "The Ottoman Police," *Journal of Contemporary History*, Cilt 7, No. 1/2 (Ocak-Nisan 1972), s. 243-260.
- Taşkömür, Himmət, "Law and Villagers in a Western Anatolian Town (Isparta) in Late Nineteenth Century Ottoman Empire" (yayınlanmamış bildiri, Middle East Studies Association Annual Meeting, San Francisco, 22 Kasım 2004).
- Tekin, Saadet, "19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında Nazilli Hapishanelerine Kısa Bir Bakış," *Tarih ve Toplum* 35: 205 (Ocak 2001), s. 11-14.
- Ulunay, Refi' Cevad, *Sayılsı Fırtınalar*, 1958; yeni baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1994.

- Yalçın, Soner, *Teşkilat'ın İki Silahşoru: Biri Meşrutiyet'in Silahşoru Dede Yakub Cemil Diğeri Cumhuriyet'in Silahşoru Torun "Yakub Cemil,"* İstanbul, Doğan Kitap, 2001.
- Yetkin, Sabri, *Ege'de Eşkiyalar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Yorulmaz, Ahmet, *Ayvalık'ı Gezerken*, geliştirilmiş 5. baskı, İstanbul, Geylan Kibabevi, 1998.
- Zürcher, Erik, *Turkey: A Modern History*, 3. baskı, Londra ve New York, I.B.Tauris, 2004.

Namus cinayetleri, kabadayı-külhanbeyi çatışmaları, sarhoş kavgaları, gasp ve hırsızlık. Şehir sakinlerinin büyük çoğunluğu bu olaylardan etkilenmemekle birlikte, sıradan şiddet suçları, 19. yüzyıl sonu İstanbul'unda olağan günlük olaylardandı. Bunların büyük bölümü, kabadayı ve külhanbeyi ya da çeşitli mülteci ve göçmen toplulukları gibi her birinin kendine özgü şiddet standartları olan belli alt kültürlerin ürünüydü. Diğer şiddet olaylarının kökeninde ise açgözlülük, öfke, cinsellik gibi daha evrensel dürtüler bulunuyordu. Öte yandan bu dönemde devlet giderek artan oranlarda şiddetin denetimini tekeline almıştı, insanların çoğu devletin şiddet tekeline benimsemişti ve şiddete doğrudan karşılık vermek yerine polis ve adalet sisteminden yardım istiyordu. Bazıları için şiddet, başkalarına hükmetmek, statü kazanmak ya da zenginleşmek için bir araçtı. Başkaları için yalnızca bir eğlence. İstanbul bir çok açıdan eşsiz bir kentti. Etnik açıdan çok bileşenli bir imparatorlukta kesişen bütün yolların kavşağında yer alması, ekonomik durumu, karmaşık ve sürekli değişken nüfus yapısı ve en önemlisi tarihi, onu imparatorluğun olduğu kadar dünyanın diğer büyük kentlerinden ayırıyordu. İstanbul aynı zamanda bir dünya şehriydi ve başka kentlerle birçok ortak özelliğe sahipti ama kentteki şiddet olaylarının çoğunu biçimlendiren özel etkenler de bulunuyordu. Örneğin kabadayılar yalnızca Osmanlı kentlerinde vardı ve kabadayı ve külhanbeyi kültürünün tuhaf bir karışımı da anlaşılan yalnızca İstanbul'da.

Arşiv belgelerine, dönemin gazete haberlerine ve popüler tarih kitaplarına dayanan bu kitap, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı başkentindeki şiddetin yapısı ve kaynakları üzerine hazırlanmış çok değerli bir bilimsel değerlendirme. Roger Deal, doktora çalışmasını Utah Üniversitesi'nde yaptı, Montana Üniversitesi, Calgary Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi gibi çeşitli kurumlarda çalıştı. Halen Güney Carolina Aiken Üniversitesi'nde öğretim üyesi. İlgi alanı geç Osmanlı toplumsal tarihi, özellikle de suç ve ceza adaleti sistemi.

İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ

KitapYAYINEVİ

ISBN 978-605-105-165-9

